

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

Χωρική Ανάπτυξη Χωρικές Πολιτικές

στην Τζένη Κοσμάκη

Χωρική Ανάπτυξη
Χωρικές Πολιτικές

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2011
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας
Έκδοση Δ. Λάγιας - Ε. Σουβατζιδάκης

ISBN 978-960-88489-7-9

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

Χωρική Ανάπτυξη Χωρικές Πολιτικές

Αθήνα, 22 Μαρτίου 2010
Ιστορικό Κτίριο Πρυτανείας Ε.Μ.Π.

Χαιρετισμοί 15

Ι. Πολύζος, Καθηγητής Ε.Μ.Π., Αντιπρύτανης
Ε. Μαΐστρου, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π., Αναπληρώτρια Πρόεδρος Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Π. Κοσμάκη, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π., Διευθύντρια Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας

I. Στρογγυλό Τραπέζι 21

**Περιφερειακή Ανάπτυξη και Χωρική Συνοχή:
Θεσμοί και Ανισότητες**

Συντονιστής: *Λ. Βασενχόβεν*, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Ρ. Κλουτσινιώτη, Εκπρόσωπος Τ.Ε.Ε.

Π. Λουκάκης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Η. Μπεριάτος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μ. Χουσιανάκου, Εκπρόσωπος Σ.Ε.ΠΟ.Χ.

Διάλειμμα

II. Στρογγυλό Τραπέζι 63

Περιβάλλον και Αναπτυξιακές Διαδικασίες

Συντονίστρια: *Σ. Αυγερινού-Κολώνια*, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.

Π. Ζείκου, Διευθύντρια Χωροταξίας Υ.Π.Ε.Κ.Α.

Δ. Μέλισσας, Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Δ. Ρόκος, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Π. Σκάγιαννης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Διάλειμμα

III. Στρογγυλό Τραπέζι 107

Ο Νέος Ρόλος της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό, Μεσογειακό και Βαλκανικό Χώρο

Συντονιστής: *Μ. Αγγελίδης*, Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Γ. Καυκαλάς, Καθηγητής Α.Π.Θ.

Α. Κότιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

Δ. Οικονόμου, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Κ. Χατζημικαήλ, Καθηγητής Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου

Διάλειμμα

Σύνοψη-Συζήτηση 153

Συντονίστρια: *Ε. Παναγιωτάτου*, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.

Π. Ζέικου, *Γ. Καυκαλάς*, *Π. Κοσμάκη*, *Ρ. Κλουτσινιώτη*, *Π. Λουκάκης*,

Δ. Μέλισσας, *Δ. Οικονόμου*, *Π. Σκάγιαννης*, *Κ. Χατζημικαήλ*

Ευχαριστούμε θερμά τους συναδέλφους από τα πανεπιστήμια και τους φορείς που έλαβαν μέρος στην Ημερίδα Χωρική Ανάπτυξη – Χωρικές Πολιτικές στις 22 Μαρτίου 2010. Η παρουσία τους συνέβαλε σε μια ιδιαίτερα ουσιαστική και δημιουργική συνάντηση. Τα ζητήματα που έθεσαν είναι περισσότερο επίκαιρα από ποτέ. Ελπίζουμε ότι ο διάλογος θα συνεχιστεί.

Ευχαριστούμε θερμά τον υποψήφιο διδάκτορα κ. Μ. Μπακαούκα για τη συμβολή του στην οργάνωση της Ημερίδας και την επιμέλεια των κειμένων που δημοσιεύονται σε αυτό το τεύχος. Τους κ. Β. Γκούφα και Α. Χατζηβασιλείου, του Φωτογραφικού Εργαστηρίου της Σχολής Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π. για την παρουσίαση σε βίντεο των σπουδαστικών εργασιών του μαθήματος χωροταξίας της ακαδημαϊκής χρονιάς 2009-2010. Το Εργαστήριο Γραφικών Τεχνών Τυπογραφίας και Τέχνης του Βιβλίου της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών και τη Διευθύντρια Καθηγήτρια κ. Λ. Βιδάλη. Την κ. Α. Γιαρμενίτη για το σχεδιασμό των προσκλήσεων και την αφίσα της Ημερίδας. Την κ. Α. Μπουκάλα για τη γλωσσική επιμέλεια και τις κ. Κ. Βαλεριάνου και Α. Λάγια για την επιμέλεια της έκδοσης.

*Ελίza Παναγιωτάτου
Δεκέμβριος 2010*

Ε. Παναγιωτάτου Καλή σας μέρα. Σας ευχαριστούμε πολύ που ήρθατε. Ο Αντιπρύτανης του Πολυτεχνείου κ. Ι. Πολύζος, η Αναπληρώτρια Πρόεδρος της Σχολής Αρχιτεκτόνων κ. Ε. Μαϊστρου και η Διευθύντρια του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας κ. Π. Κοσμάκη παρακαλώ να ανοίξουν τις εργασίες της ημερίδας.

Ι. Πολύζος Θέλετε δεν θέλετε, ανοίγουμε. Δευτέρα είναι, οι καιρικές συνθήκες είναι εξαιρετες.

Εκ μέρους της Πρυτανείας του Ιδρύματος σας ευχαριστώ που ήρθατε σήμερα στο Ιστορικό Κτίριο Πρυτανείας. Είναι πάντα ευχάριστο να γίνονται εκδηλώσεις στο συγκρότημα Πατησίων, με την έννοια ότι το ισχυροποιεί. Ας μην ξεχνάμε ότι είναι αναπόσπαστο τμήμα του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Όταν λοιπόν καταφέρνουμε και διοργανώνουμε επιστημονικές συναντήσεις στην ιστορική αίθουσα της Συγκλήτου, είναι ευχάριστο γεγονός. Προσδίδει ζωντάνια στο Συγκρότημα και ισχυροποιεί την παρουσία της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο κέντρο της πόλης.

Επειδή η κ. Παναγιωτάτου είχε την καλοσύνη να μου πει ότι ελεύθερα μπορώ να εκφράσω στην Ημερίδα και να καταθέσω πέραν του χαιρετισμού και μερικές επιστημονικές σκέψεις, θα το πράξω, χωρίς να ξεφύγω από το πλαίσιο μιας σύντομης ομιλίας.

Ο τίτλος της ημερίδας «Χωρική Ανάπτυξη – Χωρικές Πολιτικές» επιτρέπει τις παρακάτω σκέψεις και προβληματισμούς γύρω από το ποια είναι η διαπίστωση σήμερα.

Συνεχίζει να ισχυροποιείται ο ρόλος της Αθήνας στο δίκτυο των ελληνικών πόλεων. Αν πάρουμε υπόψη μας το πληθυσμιακό θα διαπιστώσουμε ότι σήμερα το λεκανοπέδιο των 57 δήμων και κοινοτήτων, καθώς και οι μεγάλοι δήμοι των Μεσογείων και του Θριασίου, συγκεντρώνουν περίπου 4.200.000 κατοίκους. Παρ' όλη τη μείωση που ενδεχομένως θα προκύψει από την απογραφή του 2011 σε κάποιους δήμους, η κρίσιμη αναλογία του ενός Έλληνα στους τρεις που ζει στην Αθήνα είναι πανευρωπαϊκή πρωτοτυπία.

Άρα είναι δεδομένο ότι αυτή η χώρα έχει αυτή τη στιγμή ένα πολύ μεγάλο αστικό κέντρο, που συνεχίζει να μονοπωλεί την ανάπτυξη. Δεν

χρησιμοποιούμε πλέον τόσο έντονα τον όρο *αποκέντρωση* όπως στις παλαιότερες εποχές. Το τελευταίο υπουργείο που ακόμα φέρει στον τίτλο του τον όρο *αποκέντρωση*, είναι το Υπουργείο Εσωτερικών και Αποκέντρωσης.

Μέσα σε μια χωρική πολιτική για το οικιστικό δίκτυο αυτής της χώρας, ποιος είναι ο μελλοντικός ρόλος της πρωτεύουσας; Βλέπουμε ότι και στην υπόλοιπη Ευρώπη ο όρος *αποκέντρωση* έχει μείνει πλέον στα αζήτητα. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες –Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο– ανταγωνίζονται η μια την άλλη και ενισχύουν το ρόλο τους, αυξάνουν την ελκυστικότητά τους. Τουλάχιστον, αν δεν είναι συγκέντρωση της οικονομικής και κοινωνικής βάσης, είναι μια συγκέντρωση πολιτικών, σε επίπεδο δημοσίων κτιρίων, σε επίπεδο ισχυροποίησής τους στον υπο διαμόρφωση ευρωπαϊκό χάρτη.

Ισχυροποιούνται οι πρωτεύουσες-λιμάνια. Το Παρίσι, με την ανάπτυξή του προς τη Χάβρη, θέλει να γίνει λιμάνι, το Λονδίνο επίσης, το Άμστερνταμ είναι ήδη. Η έννοια *αποκέντρωση* περνάει σε δεύτερη μοίρα. Η Μεγάλη Αθήνα των 4.200.000 τι ρόλο θα παίξει μέσα στο χώρο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου;

Ταυτόχρονα διαπιστώνουμε ότι η ανάπτυξη επάνω στο γνωστό τόξο –Πάτρα-Αθήνα-Θεσσαλονίκη-Αλεξανδρούπολη– μάλλον θα ενισχυθεί από την ένταξη της Εγνατίας ως νέου μεγάλου αναπτυξιακού άξονα στον βορειοελλαδικό χώρο. Η κατασκευή των κάθετων συνδέσεων με Αλβανία, Σκόπια και Βουλγαρία θα αλλάξει την οικονομία από την Ήπειρο μέχρι τη Θράκη.

Το ίδιο ενδεχομένως θα δούμε στα δυτικά με την κατασκευή της Ιονίας Οδού. Ενδεχομένως η χώρα θα αποκτήσει έναν μεγάλο «δακτύλιο υποδομών», που θα αλλάξει την όλη οικιστική δομή της.

Η έννοια της αποκέντρωσης ενόψει του νέου Ρυθμιστικού Απτικής με στόχο το 2020 είναι ένα ανοικτό ζήτημα. Το εγκεκριμένο Χωροταξικό Σχέδιο σαφέστατα μιλάει για συγκράτηση έως και μείωση πληθυσμού. Πρέπει βέβαια να «μεταφράσουμε» τι εννοούμε με συγκράτηση ανάπτυξης σε εποχές οικονομικής κρίσης, αλλά και σε επίπεδο δομών του πληθυσμού της. Μπορεί να λέμε ενδεχομένως όχι περαιτέρω αύξηση, ταυτόχρονα όμως πώς θα συγκρατήσουμε τη δομή των ηλικιών, ώστε να αποφύγουμε τη δημογραφική γήρανση;

Αν η δομή των ηλικιών δεν κρατάει μεταξύ των τριών κατηγοριών 0-17, 18-60 και 60 και πάνω, αν δεν κρατήσει μια ισόρροπη αναλογία, ενδεχομένως η πρωτεύουσα θα οδηγηθεί προς την κατεύθυνση ενός «υποδοχέα τρίτης ηλικίας». Το φαινόμενο αυτό το βλέπουμε ήδη πολύ έντονα στις κεντρικές περιοχές κατοικίας μεικτών χρήσεων, στις περιοχές που χτίστηκαν με το σύστημα της αντιπαροχής, με μέσους συντελεστές δόμησης 3,2-3,4, με πυκνότητες 700-800 άτομα στο εκτάριο. Πατήσια, Κυψέλη, Παγκράτι, Ακαδημία Πλάτωνος, συνοικίες του Πειραιά και πολλές άλλες αυτή την εποχή γνωρίζουν τη μεγαλύτερή τους υποβάθμιση.

Δεν θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο *γκετοποίηση*, αλλά η υποβάθμιση είναι αναμφισβήτητα ραγδαία, τόσο στο επίπεδο της κατοικίας, όσο και στο επίπεδο των παραδοσιακών επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Βλέπουμε με ανησυχία τι γίνεται κατά μήκος των μεγάλων εμπορικών αξόνων. Ο Τύπος κάθε μέρα μιλάει γι' αυτά. Η Πατησίων, για παράδειγμα, είναι σε πλήρη κατάρρευση.

Μια δημόσια συζήτηση που θα επαναφέρει τον προβληματισμό για το ποιος είναι ο μελλοντικός ρόλος της Αθήνας στον εθνικό κορμό και, ταυτόχρονα, ποιες είναι οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις μέσα στο εσωτερικό των μεγάλων ελληνικών πόλεων είναι μια ανάγκη και αυτή η Ημερίδα συμβάλλει σε αυτό.

Σας ευχαριστώ πολύ που ήρθατε, καθώς και τους εισηγητές που θα πάρουν το λόγο. Στη συνέχεια ελπίζω ότι θα μπορέσουμε, όπως και στις άλλες ημερίδες, τα πρακτικά να βγουν σε ένα μικρό τεύχος, που θα αφήσει τα ίχνη αυτής της συζήτησης.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Η κ. Μαϊστρου.

Ε. Μαϊστρου Καλημέρα. Θα σας καλωσορίσω κι εγώ, κυρίες και κύριοι, εκ μέρους της Σχολής Αρχιτεκτόνων. Να πω ότι θεωρώ πως είναι σημαντική αυτή η πρωτοβουλία του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας να συγκεντρώσει ένα τόσο σημαντικό επιστημονικό δυναμικό καθηγητών από όλες τις Σχολές που διδάσκουν συναφή μαθήματα και επιστημόνων από το χώρο της διοίκησης που ασχολούνται με αυτά τα θέματα.

Θα ευχηθώ κι εγώ καλή επιτυχία στις εργασίες σας ως εκπρόσωπος της Σχολής, και να πω ότι η μεγάλη κλίμακα στην οποία σήμερα θα συζητήσετε έχει πολύ μεγάλη σημασία για τον αρχιτέκτονα.

Η σπουδή εδώ επιδιώκει και σε προπτυχιακό και σε μεταπτυχιακό επίπεδο την ανάδειξη του ρόλου του σχεδιασμού του χώρου σε όλα τα επίπεδα και τον προβληματισμό γύρω από τα ζητήματα του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης. Τα ζητήματα αυτά αφορούν σίγουρα και τους αρχιτέκτονες και όχι μόνο τους πολεοδόμους και χωροτάκτες. Το ίδιο φυσικά ισχύει για όλα τα κοινωνικά ζητήματα τα οποία αναδεικνύονται μέσα από τις μελέτες και τις πολιτικές του χώρου, τα οποία και επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο με τον οποίο δομείται και συγκροτείται το περιβάλλον μας.

Άρα να σας καλωσορίσω. Να ευχηθώ καλή επιτυχία στις εργασίες σας. Να έχουμε, όπως είπε και ο κ. Αντιπρύτανης, τα αποτελέσματα, και να μπορούν αυτά να διαχυθούν στη συνέχεια και στον εκπαιδευτικό χώρο.

Π. Κοσμάκη Σας καλωσορίζω κι εγώ εκ μέρους του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας που, όπως ήδη γνωρίζετε, έχει ήδη υλοποιήσει και προγραμματίσει μια σειρά από συζητήσεις σχετικές με θέματα σχεδιασμού και πολιτικών για το χώρο. Μια ημερίδα ήδη έχει γίνει για το Περιβάλλον και τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, ενώ έπεται και μια άλλη ημερίδα η οποία είχε προγραμματιστεί για νωρίτερα και μετατέθηκε τελικώς για αρχές Μαΐου.

Η σημερινή ημερίδα, η οποία αναφέρεται στα θέματα της Χωρικής Πολιτικής και της Χωρικής Ανάπτυξης, έρχεται σε μια περίοδο όπου υπάρχουν έντονα προβλήματα οικονομικά, σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στον διεθνή χώρο. Πέρα από τη σύνδεση αυτής της κρίσης με τις συγκυρίες και τις πολιτικές στον διεθνή χώρο, οι οποίες και συνέβαλαν σ' αυτήν, η κρίση αυτή αναδεικνύει τα προβλήματα που αφορούν την ανάπτυξη στον ελλαδικό χώρο. Προβλήματα που είναι καλό να συζητηθούν, και θα συζητηθούν σήμερα σ' αυτή την ημερίδα και θα μας βοηθήσουν στην κριτική και στον προβληματισμό, αλλά και στην ανάδειξη κάποιων, αν θέλετε, εναλλακτικών κατευθύνσεων σε σχέση με την ανάπτυξη του χώρου.

Είναι γνωστό ότι οι τύποι ανάπτυξης που επικράτησαν για δεκαετίες σ' αυτή τη χώρα είχαν σοβαρές επιπτώσεις για την οικονομία, το περιβάλλον, αλλά επίσης είχαν και σοβαρές επιπτώσεις όσον αφορά τις κοινωνικές ανισότητες στο χώρο. Ελπίζω, στο πλαίσιο των θεμάτων της συζήτησης, να βοηθήσω στο να εμβαθύνουμε σε ορισμένα θέματα σήμερα.

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που ήρθατε και να ευχαριστήσω και την

ψυχή αυτής της ημερίδας, την κ. Ελίζα Παναγιωτάτου, η οποία ανέλαβε όλο το βάρος της διοργάνωσης. Να ευχαριστήσω επίσης τους συναδέλφους ομιλητές, καθώς και τους άλλους συναδέλφους από άλλους χώρους. Ευχαριστώ πολύ.

Ε. Παναγιωτάτου Σας ευχαριστώ.

I

Περιφερειακή Ανάπτυξη και Χωρική Συνοχή: Θεσμοί και Ανισότητες

Ρ. Κλουτσινώτη, Π. Λουκάκης, Α. Μπεριάτος,
Μ. Χουσιανάκου. Συντονιστής: Λ. Βασενχόβεν

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο κ. Παναγιωτάτου για την πρόσκληση που μου έκανε να συντονίσω το πρώτο στρογγυλό τραπέζι της σημερινής ημερίδας και καλωσορίζω και τους εκλεκτούς συναδέλφους ή τουλάχιστον τα 3/4 των εκλεκτών συναδελφών που θα λάβουν μέρος σ' αυτό το πρώτο τραπέζι.

Πρόκειται για ανθρώπους με τεράστια πείρα στα θέματα της Χωροταξίας και της Χωρικής Πολιτικής. Μην τους βλέπετε, παρά το νεαρό της ηλικίας τους έχουν ήδη πάρα πολλά πράγματα στο παρελθόν τους. Ο κ. Παύλος Λουκάκης κάνει πως δεν ακούει.

Το θέμα του πρώτου στρογγυλού τραπεζιού είναι «Περιφερειακή Ανάπτυξη και Χωρική Συνοχή: Θεσμοί και Ανισότητες». Σύμφωνα με το πρόγραμμα και υποθέτω κατά αλφαβητική σειρά επρόκειτο να μιλήσει πρώτη η κ. Ράνια Κλουτσιανιώτη, η οποία σε λίγο θα είναι εδώ. Συνεπώς, εάν δεν έχει αντίρρηση, να ξεκινήσουμε από τον κ. Λουκάκη. Ευχαριστούμε πολύ. Θα πρέπει να παρακαλέσω όλους να μην υπερβούν τα δέκα-δεκαπέντε λεπτά το πολύ.

Π. Λουκάκης Χαιρετώ κι εγώ με τη σειρά μου και θα προσπαθήσω στα δέκα λεπτά, ένα τέταρτο λέει το πρόγραμμα, αλλά οι πρόεδροι πάντοτε διαχειρίζονται το χρόνο περίεργα για να βγει. Πάνω σ' αυτό το θέμα κανείς θα έχει να πει πάρα πολλά και δεν τα προλαβαίνουμε να τα πούμε.

Εγώ θα ήθελα να ξεκινήσω με αφετηρία ένα άρθρο που είχα γράψει στο αφιέρωμα για τον Καθηγητή κ. Κόνσολα στο Πάντειο για το ρόλο των περιφερειών, όπου υποστηρίζουμε την άποψη ότι η βάση για το σχεδιασμό, τον προγραμματισμό, είναι οι περιφέρειες. Βεβαίως είναι ζητούμενες αν θα είναι οι σημερινές δεκατρείς ή αν θα είναι κάποιος άλλος αριθμός.¹

Θα το τεκμηριώσω πάρα πολύ σύντομα δείχνοντάς σας μια διαφάνεια.² Αν θέλετε μετά, στη συζήτηση, μπορούμε να επεκταθούμε. Θα προσπα-

1. Λουκάκης, Π. (2005), «Οι περιφέρειες ως πεδία σύγκλισης αναπτυξιακού προγραμματισμού και χωρικού σχεδιασμού», στον τιμητικό τόμο *Επιστημονικές μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Νίκου Ι. Κόνσολα*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

2. Επισυνάπτεται Σχέδιο 1.

θήσω να διατυπώσω επτά σημεία τα οποία πιστεύω ότι είναι κομβικά εάν θέλουμε να μιλήσουμε για ένα νέο όραμα, γιατί νομίζω ότι το πρόβλημά μας δεν είναι μόνο να διαχειριστούμε ό,τι σήμερα έχει διαμορφωθεί, αλλά προς τα πού πάμε.

Το λέω αυτό γιατί επισήμως έχουμε και ένα χωροταξικό σχέδιο που είναι νόμος του κράτους και διάφορα ειδικά πλαίσια. Δεν θα σταθώ σ' αυτά. Δεν νομίζω ότι είναι εκεί το πρόβλημα, αλλά νομίζω ότι πρέπει να βάλουμε σήμερα στη συζήτησή μας τι προβλήματα πρέπει να αντιμετωπίζουμε και σε ποια κατεύθυνση της αποκέντρωσης, και θα μου επιτρέψει ο κ. Αντιπρύτανης να διαφωνήσω με την άποψη περί συγκέντρωσης, και αυτή όμως προϋποθέτει μια αναδιάταξη κάποιων πραγμάτων. Προφανώς οι σημερινές τάσεις δεν μας οδηγούν εύκολα εκεί.

Το όραμα που προτείνω θα πρέπει να έχει ως βάση τις περιφέρειες για τον προγραμματισμό-σχεδιασμό και την προσέγγιση της χωρικής συνοχής και να αναδιατάξει προς την κατεύθυνση αποκέντρωσης:

1. Το διοικητικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων στον προγραμματισμό, το σχεδιασμό και τους διατιθέμενους οικονομικούς πόρους. Συνεπαγόμενη εξέλιξη θα πρέπει να αναμένεται στον συνολικό τομέα των υπηρεσιών.
2. Τον εκσυγχρονισμό και την αποκατάσταση οριζοντίων σχέσεων μεταξύ των τομέων παραγωγής σε περιφερειακό και υπερτοπικό επίπεδο (αγροτική παραγωγή, μεταποίηση, τουρισμός κ.ά. σε επίπεδο «μικροπεριφερειών προγραμματισμού»).
3. Τη σημασία του διπολικού συστήματος αστικών κέντρων (πρωτεύουσας-Θεσσαλονίκης), με τη μέγιστη εφικτή αποδυνάμωσή τους, την ενίσχυση των περιφερειακών αστικών πόλων ανάπτυξης και πυλών εισόδου-εξόδου της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να αναζητηθούν νέες σχέσεις μεταξύ αστικών κέντρων και αυτών με το υπόλοιπο οικιστικό δίκτυο (προοπτική χωρικών αξόνων ανάπτυξης).
4. Την ενίσχυση των περιφερειακών τεχνικών-κοινωνικών υποδομών (Υγεία, Πρόνοια, Εκπαίδευση, Μεταφορές, Επικοινωνία, Νέες Τεχνολογίες) με αποκατάσταση οριζοντίων-διαπεριφερειακών σχέσεων.
5. Τη δημιουργία ενδο-διαπεριφερειακών δικτύων πολιτιστικών-περιβαλλοντικών πόλων και περιοχών προστασίας, προβολής και αξιοποίησής τους (π.χ., Πελοπόννησος: Μυκήνες-Μυστράς-Μονεμβασιά-Πύλος-Επικούρειος Απόλλων-Ολυμπία, ή/και ορεινών όγκων-παραδοσιακών οικισμών, ορεινών όγκων-παράκτιων περιοχών-διαχείριση υδάτινου δυναμικού).

6. Την διασύνδεση του νησιωτικού χώρου στον μέγιστο δυνατό βαθμό με τους παράκτιους κόμβους συνδυασμένων μεταφορών του ηπειρωτικού χώρου και μεταξύ επιμέρους νησιωτικών συμπλεγμάτων.

7. Την ένταξη των οικονομικών μεταναστών ως νέας προοπτικής στον κοινωνικό και οικονομικό ιστό της χώρας (νέος ρόλος της χώρας στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου).

Αναλυτικότερα: θα σας επεξηγήσω τη διαφάνεια, μπορεί μερικοί να την έχετε ξαναδεί. Σε αυτή τη διαφάνεια έχει τρεις κατακόρυφες στήλες. Στη μια είναι ο προγραμματισμός αριστερά, στο μέσον είναι η χωρική διάσταση και δεξιά είναι η διοίκηση. Πιστεύω ότι σήμερα έχουμε και πρέπει να προβληματιστούμε για το πώς ξεκινάμε στο ανώτερο επίπεδο, στο εθνικό επίπεδο, όπου έχουμε και νομοθετικό πλαίσιο και μηχανισμούς, και έχουμε θεσμοθετήσει και λειτουργεί εδώ και δεκαεπτά χρόνια –από το '94 ή, αν θέλετε, πιο λεπτομερώς, από το '97– τη διοικητική αποκέντρωση. Αυτή πρέπει να την ενισχύσουμε και γι' αυτή να υπεραμυνθούμε, και έχουμε και μηχανισμούς σχεδιασμού του χώρου και πρέπει να πω ότι στο επίπεδο το εθνικό πρέπει να διατυπώσουμε πολιτικές κατευθύνσεις και στόχους και να βάλουμε συνολικά προγραμματικά μεγέθη που δεν τα έχουμε βάλει, να καθορίσουμε ορισμένες χωρικές παραμέτρους, πύλες, ρόλο αστικών κέντρων μεγάλων, και το ζητούμενο είναι πώς θα συγκεράσουμε αυτές τις κατευθύνσεις με το κατώτερο επίπεδο που είναι το επίπεδο των συγκρούσεων, των αντιθέσεων, της ανάγκης ρύθμισης του χώρου, όπου έχουμε διοικητική αποκέντρωση, έχουμε μηχανισμούς ανάπτυξης μέσα από κοινοτικά πλαίσια, από διάφορους μηχανισμούς χρηματοδότησης και έχουμε και ένα αρκετά ικανό, κατά την άποψή μου, θεσμικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού.

Επομένως, νομίζω, δεν μπορώ να το αναλύσω παραπάνω· οι περιφέρειες είναι το πεδίο όπου μπορεί να συγκλίνει ο εκ των κάτω και ο εκ των άνω χωρικός σχεδιασμός και ο προγραμματισμός, και να λυθούν και όποια προβλήματα της διοίκησης. Για να γίνει όμως αυτό, δεν θα αποφύγω τον πειρασμό να σας δείξω δύο διαφάνειες.³

Η μια είναι πού είναι ο γεωγραφικός, ο ορεινός χώρος της Ευρώπης, όπου κάπου μέσα είναι η Ελλάδα. Για να δει κανείς, όταν μιλάμε για Ελλάδα στη Νότια και Κεντρική Ευρώπη, πού βρισκόμαστε. Το άλλο ζήτημα, το οποίο εδώ και πολλά χρόνια έχει τεθεί, αφορά τη θέση της

3. Επισυνάπτονται Σχέδια 2 και 3.

της χώρας μας μέσα στο διεθνές πλαίσιο, όπου είναι η Νότια Ευρώπη· είναι η κάτω ζώνη στο σχέδιο, αλλά είναι κάτω στο σχέδιο η Ελλάδα στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο.

Εκεί σήμερα, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο των αλλαγών που γίνονται, είναι ζητούμενος πραγματικά ο ρόλος της χώρας μας και κατ' επέκταση η ανάπτυξή της και ο χωρικός σχεδιασμός. Δεν έχω χρόνο να σας δείξω παραπάνω, αλλά ισχυρίζομαι ότι σε ό,τι αφορά τις χωρικές διαστάσεις, πρέπει πραγματικά, εάν θέλουμε να πάμε σε ένα καινούριο όραμα, πρέπει να αποφασίσουμε σε τι σύστημα χωρικό θα οργανωθούμε και πώς θα διαχειριστούμε το σύστημα των αστικών κέντρων και το ρόλο του διπόλου πρωτεύουσας (εγώ δεν μιλάω πια για Αθήνα) - Θεσσαλονίκης.

Κατά την άποψή μου, πια η Αττική είναι ξεπερασμένη ως χώρος αστικής συγκέντρωσης. Υπάρχει μία ευρύτερη μητροπολιτική περιφέρεια της πρωτεύουσας και ένα μεταλλασσόμενο λεκανοπέδιο, όπου όλοι οι κεντρικοί Δήμοι, Αθήνα, Πειραιάς και οι όμοροι, χάνουν σχεδόν όλοι από το '81 πληθυσμό και διευρύνεται η αύξηση στην Αττική και στο υπόλοιπο λεκανοπέδιο, αλλά έχουμε και δορυφορικές αλληλεπιδράσεις με τους όμορους προς την Αττική νομούς.

Δεν μπορεί να μιλάμε σήμερα για πρωτεύουσα εάν δεν πούμε τι κάνουμε με την Κορινθία, τη Βοιωτία και την Εύβοια και ένα μέρος από τις Κυκλάδες. Αυτά θα πρέπει να σχεδιαστούν ως μητροπολιτική περιφέρεια. Το ίδιο ανάλογα είναι και στη Θεσσαλονίκη. Ισχυρίζομαι ότι αν θέλουμε να πάμε σε χωρική συνοχή, άρα να ενισχύσουμε κατά πρώτο λόγο τα έξι-επτά περιφερειακά αστικά κέντρα, τα οποία δεν έχουν μεγάλο πληθυσμιακό μέγεθος, έχουν όμως μια σημαντική χωρική διάσταση και περιφερειακή επιρροή, θα πρέπει να αποφασίσουμε ότι πρέπει να αποδυναμωθεί ο ρόλος των δύο σημαντικών πόλεων πρωτεύουσας και Θεσσαλονίκης.

Η διοίκηση, το σύστημα υπηρεσιών, πρέπει να αναδιαταχθεί και να αποκεντρώσουμε και το σχεδιασμό και τη δημόσια διοίκηση και κατ' επέκταση όλο τον τομέα των υπηρεσιών. Τον ιδιωτικό δεν τον αποκεντρώνουμε, αυτός θα ακολουθήσει, και έτσι γίνεται πάντοτε κι αυτό είναι πολύ σημαντικό.

Δεν μπορεί να διευθύνονται όλα από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, και συγχρόνως δε να μιλάμε για αποκέντρωση, γιατί έτσι θα αναπαράγεται πάντοτε αυτό το συγκεντρωτικό σύστημα.

Το δεύτερο σημείο το οποίο έθιξα είναι ότι μέσα από αυτή τη λειτουργία της διοίκησης πρέπει να ξαναδούμε ποιος είναι ο ρόλος των αστικών κέντρων. Αποδυνάμωση στο εφικτό, στο επιθυμητό των δύο μητροπολιτικών περιοχών, που δεν θα πάψουν να είναι ανταγωνιστικές και σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο, αλλά πρέπει να ενδυναμώσουμε τις περιφερειακές πόλεις και σε επίπεδο διεθνές.

Είναι ζητούμενο ακόμα αυτή τη στιγμή, για τις σχέσεις και τις ιεραρχίες του δικτύου του οικισμού, ότι σήμερα πρέπει να ξεπεράσουμε όχι μόνο τα προβλήματα που απορρέουν από την κεντρική διοίκηση, αλλά και τα προβλήματα που προέρχονται από τις τοπικές συγκρούσεις και αντιδράσεις, τον τοπικισμό και την αδυναμία να συνεργαστεί η Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αυτό το έχουμε δει και με τον «Καποδίστρια», και φοβάμαι ότι θα το δούμε πολύ περισσότερο και με τον «Καλλικράτη».

Πρέπει επομένως να ξεπεραστούν τέτοιου είδους όχι μόνο νοοτροπίες, διοικητικές αδυναμίες, αλλά και προβλήματα ανάπτυξης. Δεν μπορεί να μιλάμε πια για αστικά κέντρα μεμονωμένα. Πρέπει να μιλάμε για συστήματα, υποσυστήματα οικισμών, διπολικά, τριπολικά συστήματα, αλλά αυτά πρέπει να αποφασιστούν, να σχεδιαστούν από τις περιφέρειες. Δεν μπορεί να μιλάμε σήμερα για «Καλλικράτη» και περιφέρειες και προγραμματισμό, και αυτά να μη σχεδιάζονται στην περιφέρεια.

Έχουμε θεσμοθετημένα περιφερειακά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού, σχέδια από το 2003, και κανείς δεν τα είχε αγγίξει, ενώ κατά το νόμο θα έπρεπε το 2008 να έχουν μπει σε μια διαδικασία επανελέγχου και επανεξέτασης της βιωσιμότητάς τους. Πρέπει επίσης να δούμε πώς μπορεί να αποκατασταθούν ενδοπεριφερειακές σχέσεις και πώς πρέπει να αποκατασταθούν οριζόντιες σχέσεις μεταξύ περιφερειών.

Δεν ξέρουμε ποιος θα είναι ο ρόλος της Εγνατίας, αλλά αν ο ρόλος της Εγνατίας είναι να μετατραπεί η Θεσσαλονίκη σε μια Αθήνα, που θα απορροφήσει τη Βόρεια Ελλάδα για να γίνει και αυτή Αθήνα, όπως έχω την αίσθηση ότι ονειρεύονται οι Θεσσαλονικείς, νομίζω ότι δεν είχε λόγο να γίνει αυτή η Εγνατία Οδός.

Η Εγνατία Οδός είναι ένα μέτωπο διανομής και άλλων σχέσεων όπως και οι κάθετες διασυνδέσεις και η Ιόνια Οδός. Η Θεσσαλία, για παράδειγμα, θα πρέπει να αποκτήσει μια άλλη διάσταση, και πρέπει να σχεδιαστεί. Λέω ότι πρέπει να αποτολμήσουμε και να μην υποτιμήσουμε μέσα από τις σημερινές αδυναμίες τη δυνατότητα οι περιφέρειες να προγραμματίσουν,

να σχεδιάσουν και να κινητοποιήσουν πόρους και να συνθέσουν τις παραγωγικές τους, που είναι πολύ σημαντικό, δυνατότητες για να δει κανείς πώς τα περιφερειακά κέντρα θα αποτελέσουν δύναμι τόπους επιλογής επενδύσεων, εγκαταστάσεων ιδιωτικού τομέα, ξένων επενδύσεων, ελληνικών κ.λπ., αλλά και πώς θα συνδυαστούν οι παραγωγικές δυνατότητες που είναι σημαντικές κατά την άποψή μου.

Επομένως μπαίνει ένα θέμα να δώσουμε στις περιφέρειες τη δυνατότητα να συνεργαστούν, να ομογενοποιηθούν κατά μεγαλύτερα διαμερίσματα, και αυτός είναι ο ρόλος των μεγάλων οδικών αρτηριών. Δεν τους λέω άξονες. Ο άξονας δεν είναι η αρτηρία. Η αρτηρία θα γίνει άξονας μόνον όταν αποκτήσουν ενδοχώρα η οποία παράγει· παράγει προϊόντα, παράγει ροές που πηγαίνουν από τη μια μεριά στην άλλη κ.λπ.

Έχει τύχει να ακούσω σε περιφερειακά συνέδρια ότι «τι καλή που είναι η γέφυρα του Ρίου διότι έτσι αντί να πηγαίνουμε σε πέντε ώρες στην Αθήνα θα πηγαίνουμε σε τέσσερις». Χαίρω πολύ, αυτό είναι το ζητούμενο; Αυτό θέλαμε από τη γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου, το πόσο πιο γρήγορα θα πηγαίνουμε στην πρωτεύουσα;

Πρέπει να δούμε ότι τα Γιάννενα με την Ηγουμενίτσα είναι ένα σύστημα, ότι η Καβάλα με τη Δράμα και την Ξάνθη είναι ένα σύστημα, η Αλεξανδρούπολη πρέπει να αναπτυχθεί με την Κομοτηνή ως ένα σύστημα, το ίδιο στην Κρήτη, το ίδιο στην Πελοπόννησο. Πρέπει να δούμε ποιες σχέσεις θα αναπτυχθούν σ' αυτές τις δραστηριότητες.

Ένα άλλο επίσης σημείο. Νομίζω ότι πρέπει να δούμε το φυσικό περιβάλλον. Οι μεγάλοι φυσικοί θησαυροί που έχουμε, όπως και οι μεγάλοι πολιτιστικοί πυρήνες που έχουμε, πρέπει κι αυτοί να αποτελέσουν ένα πλέγμα. Δεν μπορεί να μιλάμε ξέχωρα για Μυκίνες, ξέχωρα για Μυστρά, ξέχωρα για Ολυμπία. Στην Πελοπόννησο πρέπει αυτά να αποτελέσουν ένα σύστημα ανάδειξης του πολιτισμού. Ανέφερα τυχαία την Πελοπόννησο. Το ίδιο θα μπορούσε κανείς να πει ότι ο Αμβρακικός δεν είναι μια λίμνη η οποία χωρίζεται στα τρία διοικητικά, ας πούμε. Είναι ένας φυσικός πόρος της Δυτικής Ελλάδας. Πρέπει να το διαχειριστούμε ως ένα σύστημα μαζί με τους ορεινούς όγκους, μαζί με τους παράκτιους χώρους.

Κι ένα τελευταίο σημείο που δεν το θίγουμε. Θίγεται μόνο πολιτικά τον τελευταίο καιρό, αλλά δεν το θίγω επειδή τελευταία το συζητάμε. Είναι ότι πρέπει να αντιληφθούμε πως εδώ και είκοσι χρόνια η χώρα μας έχει υποστεί μια εξαιρετικά καινούρια μεταβολή. Από χώρα εξαγωγής

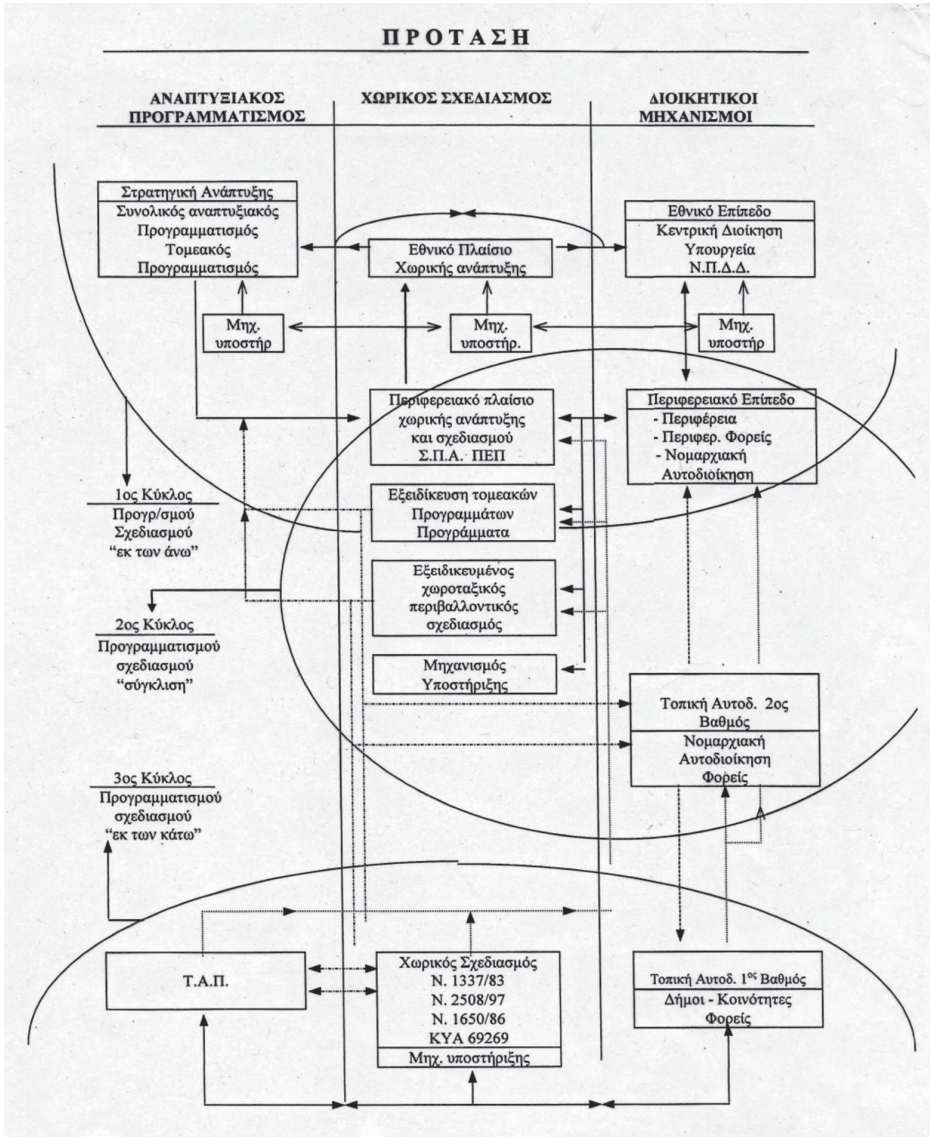
μεταναστών είναι χώρα υποδοχής μεταναστών, όπως είναι και οι άλλες αναπτυγμένες χώρες του ευρωπαϊκού χώρου, και αυτό το δεδομένο μας δημιουργεί μια νέα πληθυσμιακή δυναμική και όχι μόνο.

Δεν είναι μόνο η χώρα όπου έρχονται οι μετανάστες, οι κατατρεγμένοι, οι παράνομοι κ.λπ., αλλά είναι ένα νέο δυναμικό το οποίο επηρεάζει τον τομέα της κατασκευής, θέσεις, επαγγέλματα κ.λπ., όπως επηρέασαν και οι μετανάστες την Κεντρική Ευρώπη τη δεκαετία του '60 και το '73 όταν έγινε η πρώτη κρίση και φώναζαν να φύγουν οι μετανάστες. Κούνια που τους κούναγε, γιατί δεν έγινε ποτέ αυτό, διότι υπάρχει μια διαβάθμιση. Οι μετανάστες σε μια πρώτη φάση είναι οι ανειδίκευτοι, είναι αυτοί που μπαίνουν μέσα στη διαδικασία και αναβαθμίζονται οι ντόπιοι.

Αυτά τα πράγματα δημιουργούν κοινωνικές ανάγκες: στην εκπαίδευση, στην υγεία, στις πολιτιστικές σχέσεις. Αυτά τα πράγματα δεν έχω χρόνο να τα αναλύσω, αλλά υπάρχουν άπειρα παραδείγματα όπου πραγματικά αυτό το καινούριο δυναμικό βεβαίως δεν μπορεί να είναι ανεξέλεγκτο. Πρέπει να μελετηθεί, πρέπει να ελεγχθεί, πρέπει να δούμε πώς μπορεί να μπει μέσα στην παραγωγική διαδικασία, στον κοινωνικό ιστό της χώρας, στις τοπικές ιδιαιτερότητες. Αλλά έχουμε ένα καινούριο πληθυσμιακό δυναμικό που δεν μπορούμε πια να υπολογίζουμε και να λέμε: ξέρεις, τα σχολεία μας θα έχουν 6% ή 7% έναντι του 10% του πληθυσμού που ήταν το '80 για να καθορίσουμε πόσα σχολεία θα έχουμε, όταν στην επαρχία και στα περισσότερα σχολεία τα παιδιά που πηγαίνουν στο δημοτικό σχολείο είναι παιδιά μεταναστών.

Δεν ξέρω πόσο η διαδικασία της απογραφής θα τους μετρήσει και θα τους συνυπολογίσει, αλλά νομίζω ότι αυτό το καινούριο στοιχείο, το οποίο έχουμε εδώ πέρα, πρέπει να το αντιμετωπίσουμε με ιδιαίτερα μεγάλη σοβαρότητα και μέσα και από τη δυναμική την οποία έχει. Θα σταθώ εδώ. Ευχαριστώ πολύ.

Σχέδιο 1

Πηγή: Π. Λουκάκης (2005), «Οι περιφέρειες ως πεδία σύγκλισης αναπτυξιακού προγραμματισμού και χωρικού σχεδιασμού», στον τμητικό τόμο *Επιστημονικές μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Νίκου Ι. Κόνσολα*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ τον κ. Λουκάκη που τήρησε το χρόνο των δεκαπέντε λεπτών. Βέβαια έχουμε και κάποια λεπτά να κερδίσουμε, γι' αυτό παρακαλώ και τους υπόλοιπους ομιλητές και ομιλήτριες σίγουρα να μην ξεπεράσουν τα δεκαπέντε λεπτά, αλλά ει δυνατόν και λίγο λιγότερο.

Το λόγο έχει η κ. Ράνια Κλουτσινιώτη, την οποία και καλωσορίζω. Είναι εδώ ως εκπρόσωπος του Τεχνικού Επιμελητηρίου, αλλά υποθέτω ότι φέρνει μαζί της και όλη την προσωπική της εμπειρία. Θα ήθελα να τονίσω ότι η λέξη την οποία συγκράτησα από την εισήγηση του κ. Λουκάκη ήταν *σύστημα*. Οι συστημικές σχέσεις των δικτύων των πόλεων, της οργάνωσης του χώρου.

Τώρα γυρίζουμε στην κ. Κλουτσινιώτη και την παρακαλώ να πάρει το λόγο.

Ρ. Κλουτσινιώτη Να ζητήσω συγγνώμη που άργησα και έτσι δεν άκουσα εκείνους που μίλησαν, και είναι κρίμα γιατί ίσως πω κάποια πράγματα που τα έχετε ήδη πει. Ελπίζω να μην καλυφθούμε.

Καταρχήν, όντως παρίσταμαι εδώ ως εκπρόσωπος του Τεχνικού Επιμελητηρίου, αλλά και ως εκπρόσωπός του στο Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας, και επομένως δεν θα αναφερθώ σε άλλα θέματα, πλην αυτών τα οποία εισηγήθηκα στη Διοικούσα Επιτροπή του. Αυτά δηλαδή για τα οποία θα μιλήσω είναι θέματα τα οποία συζητήθηκαν σε αρκετές συνεδριάσεις της Διοικούσας Επιτροπής, προκειμένου να ληφθούν οι αποφάσεις που προωθήθηκαν σε επίπεδο Εθνικού Συμβουλίου εκείνη την κρίσιμη περίοδο που τα πράγματα ήταν, ας πούμε, ζεστά.

Θα αναφερθώ και εγώ σε γενικά πράγματα. Θεωρώ ότι είναι σε όλους γνωστή η ημερίδα για τις Α.Π.Ε. που έγινε εδώ στο Πολυτεχνείο και γνωστή επίσης και η ημερίδα για τον τουρισμό η οποία μεν δεν έγινε, αλλά φαντάζομαι κάποια στιγμή ότι θα μπορέσει κι αυτή να γίνει, οπότε δεν απαιτείται αναφορά σε αυτού του τύπου τα εξειδικευμένα θέματα.

Βέβαια η συγκυρία δεν είναι η καλύτερη δυνατή για όλα αυτά που συζητάμε. Δηλαδή υπάρχει, το αισθάνομαι και εγώ, μια συλλογική κατάθλιψη η οποία αναπτύσσεται στους πολίτες της χώρας μας και φυσικά έχει αυτό αντίκτυπο και σ' εμένα, αλλά προτείνω να μη δεχθούμε τόσο εύκολα ότι όλα όσα κάναμε τόσα χρόνια και για τα οποία αγωνιστήκαμε, ακυρώθηκαν μεμιάς.

Προτείνω δηλαδή να συνεχίσουμε να μιλάμε για τα πράγματα για τα οποία μιλούσαμε έως σήμερα, με τρόπο που να κρατιούνται ζωντανά, και να συνεχίσουμε να πιστεύουμε ότι κάποια μέρα μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Υπάρχει ένα θέμα στις ασκούμενες αυτή τη στιγμή χωρικές πολιτικές, το οποίο είναι πολύ σημαντικό κατά τη γνώμη μου. Δηλαδή ότι με τα Γ' και Δ' Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης στην ουσία γνωρίζουμε όλοι ότι εξελίσσεται στη χώρα μια Επιχείρηση Χωροταξική Ανασυγκρότηση, έτσι δεν είναι; Είναι δηλαδή τόσο σημαντική όσο ήταν και η αντίστοιχη του Αντώνη Τρίτση η Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση, μόνο που εκείνη είχε προβληθεί, ενώ τούτη εδώ δεν προβάλλεται.

Είναι μια επιχείρηση η οποία δυστυχώς στα χαμηλότερα επίπεδα, δηλαδή στα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια, στα Σχέδια Χωρικής Οργάνωσης Ανοικτών Πόλεων κ.λπ., δεν παρακολουθείται κεντρικά, αλλά ούτε καν και περιφερειακά. Δηλαδή έχουμε ενιαία χωρικά σύνολα, έχουμε ως πούμε το Πήλιο τώρα, με το οποίο τυχαίνει να ασχολούμαι αυτή τη στιγμή, σε Δήμους του οποίου έχουν ανατεθεί και εκπονούνται διάφορα Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. –κυριότερα από τοπογράφους βέβαια, είναι κι αυτό ένα άλλο θέμα, αλλά και αρχιτέκτονες να ήταν δεν θα άλλαζε πολύ– και ο ένας δεν ξέρει τι κάνει ο άλλος. Έχουν τελείως άλλου τύπου προτάσεις, όχι μόνο σε χωρικές πολιτικές, αλλά και σε κατευθυντήριες πολιτικές.

Δεν ξέρω πώς θα αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση. Τέλος πάντων, το έχουμε θέσει ως Τεχνικό Επιμελητήριο επανειλημμένα στο υπουργείο, από τότε που άρχισε η επιχείρηση, αλλά και σήμερα, ότι απαιτούνται πολιτικές με κεντρική κατεύθυνση και οργάνωση φορέων για περιφερειακή παρακολούθηση και ένα συντονισμό. Δεν είναι δυνατόν να συνεχιστεί η σημερινή κατάσταση και να πάει παραπέρα.

Τώρα από κει και πέρα, έξω από τις μελέτες και τις προσπάθειες, δηλαδή τις επίσημες προσπάθειες για άσκηση χωρικών πολιτικών, χωρικές πολιτικές ασκούνται καθημερινά. Δηλαδή το ότι διανοίχθηκε η Εγνατία, το ότι διαπέρασε την Πίνδο με σήραγγες, το ότι δεν μπήκε τρένο στη γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου, πάρα πολλά τέτοιας κλίμακας έργα, που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια στον ελληνικό χώρο, συνιστούν άσκηση χωρικών πολιτικών. Δηλαδή έχουν μεγάλο αντίκτυπο και στην ανάπτυξη της χώρας, στον τρόπο που διατάσσονται οι δραστηριότητές της κ.λπ.

Ενώ διατέθηκαν πάρα πολλά χρήματα μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων

και στις Περιφέρειες, δεν κατέστη δυνατή η ανατροπή του μοντέλου της κεντροφιλίας που έχουμε στην Ελλάδα. Τα χρήματα κατευθύνθηκαν κυρίως σε υποδομές, αλλά και σε παραγωγικές δραστηριότητες, σε δράσεις όμως διαμέσου των οποίων δεν ξεπεράστηκε αυτό το πρόβλημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι δραστηριότητες και όλοι οι δείκτες τους οποίους εξετάσαμε στην πρόσφατη μελέτη του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου απέδειξαν ότι η Αθήνα αντί να «αποκεντρώνεται», συνεχώς «συγκεντρώνεται», προστίθενται καθημερινά περισσότερες δραστηριότητες κ.λπ.

Χρειάζεται απάντηση το ερώτημα «τι ακριβώς θα ήταν τα θέματα τα οποία θεωρούμε πάρα πολύ σημαντικά και θα έπρεπε από σήμερα να τεθούν πάλι ως αιτήματα, γιατί ποτέ δεν είναι αργά». Οπωσδήποτε επιβάλλεται να τηρούνται οι αυτονόητοι πολιτικοί και τεχνικοί όροι στις διαδικασίες διαβούλευσης.

Θέλω να πω ότι δυστυχώς με την προηγούμενη πολιτική ηγεσία του Υπουργείου ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. –δεν θα κάνω τώρα πολιτική ανάλυση– δεν υπήρχε καμία δυνατότητα να μιλήσουμε για διαδικασία διαβούλευσης. Δηλαδή, ό,τι γινόταν σ' αυτό το επίπεδο ήταν για το θεαθήναι. Τελικά, οι αποφάσεις που ανέτρεπαν τις εισηγήσεις, οπωσδήποτε παίρνονταν από τον ίδιο τον υπουργό και την ομάδα του, δίχως καθόλου αυτές οι αποφάσεις να υποστηρίζονται από κάποιες μελετητικές προσεγγίσεις.

Οπωσδήποτε ένας υπουργός και μια πολιτική ηγεσία δεν είναι υποχρεωμένη να δεχθεί τις απόψεις –που προκύπτουν από μελέτες– τις δικές μου, του κ. Πολύζου, της κ. Παναγιωτάτου κ.λπ., αλλά οπωσδήποτε προκειμένου να τις ανατρέψει θα πρέπει να υπάρξει ένας τέταρτος μελετητής που να υποστηρίζει για ποιο λόγο, και να έχει επιχειρήματα, λαμβάνεται αυτή ή κάποια άλλη απόφαση.

Προφανώς δεν έγινε τίποτε από όλα αυτά, και θυμάστε όλοι ότι αυτή η κατάπυστη διαδικασία στο Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας για το Γενικό Πλαίσιο καταψηφίστηκε, από ποιον; Από το Τ.Ε.Ε., από το Σ.Ε.ΠΟ.Χ., από το Σ.Α.Δ.Α.Σ. Δηλαδή από τους φορείς οι οποίοι τόσα χρόνια παλεύουν για να γίνει ένα χωροταξικό σχέδιο ή να γίνονται χωρικές ρυθμίσεις κ.λπ. Αυτοί οι φορείς αναγκάστηκαν να καταψηφίσουν ένα σχέδιο το οποίο στη συνέχεια θεσμοθετήθηκε με τον γνωστό τρόπο.

Επίσης, η γεωγραφική και διοικητική ανασυγκρότηση της χώρας είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν μπορεί να το δούμε ξεχωριστά από τον

χωροταξικό σχεδιασμό. Θα το είπε, υποθέτω, ο Παύλος Λουκάκης πριν, γι' αυτό θα είμαι πολύ περιληπτική. Δηλαδή το ζήτημα συνδέεται άμεσα με την ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου αυτής της χώρας. Σημειώνω ότι και σήμερα η κυβέρνηση η παρούσα, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα το γεγονός ότι «τρέχει» το Δ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, διατυπώνει το επιχείρημα ότι ως εκ τούτου δεν μπορούμε να αλλάξουμε τα όρια των Περιφερειών, πράγμα το οποίο δεν ισχύει, διότι το Δ' Κοινοτικό Πλαίσιο, όπως έχει προβλεφθεί από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, το διαχειρίζονται πέντε διοικητικές μονάδες που συνιστούν πέντε διαμερίσματα.

Άρα δεν είναι σωστό αυτό, ότι επειδή έχουμε δεκατρείς περιφέρειες να εξακολουθήσουμε να έχουμε δεκατρείς, τώρα όμως με αιρετούς περιφερειάρχες. Αλλάζει προφανώς το ζήτημα, δεν λέω, αλλά δεν μπορούν αυτές οι περιφέρειες να σταθούν δίπλα και να ανταγωνιστούν την Αττική. Ούτε καν η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας η σημερινή, με τη Θεσσαλονίκη στο κέντρο, δεν είναι σε θέση να ανταγωνιστεί την Αθήνα.

Επίσης, η πολυκεντρική και η ισόρροπη χωρική ανάπτυξη. Διαθέτουμε το πλεονέκτημα ενός πυκνού δικτύου αστικών κέντρων και οικισμών, το οποίο συναρθρώνεται και στον νησιωτικό χώρο και είναι σήμερα με τις κοινωνικές υποδομές του αρκετά διαβαθμισμένο λειτουργικά. Δηλαδή όλα αυτά τα χρόνια όλα τα κέντρα της χώρας και οι οικισμοί κάποιου μεγέθους έχουν εμπλουτιστεί με υποδομές, και μερικά αστικά κέντρα μάλιστα έχουν εμπλουτιστεί και με υποδομές μεγάλου βεληνεκούς, όπως ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια, νοσοκομεία περιφερειακά κ.λπ.

Οπωσδήποτε πάνω σ' αυτή την υπάρχουσα δομή και στη δομή του ελληνικού χώρου, τη χωρική του δηλαδή διάσταση, θα πρέπει να στηριχθεί μια επαναξιολόγηση των αστικών κέντρων της χώρας και να προωθηθεί η δημιουργία προϋποθέσεων για συν-λειτουργία σε επίπεδα μεγάλων περιφερειακών μονάδων και όχι αυτών των δεκατριών που συζητάμε σήμερα, ώστε να καταστεί δυνατό... συναρθρώνοντας όλο το δίκτυο των οικισμών... να μπορέσει πράγματι να λειτουργήσει με τη βοήθεια της τεχνολογίας η εταιρική σχέση της πόλης και της υπαίθρου.

Βεβαίως η άσκηση τέτοιου είδους χωρικών πολιτικών απαιτεί και κάποιες αποφάσεις, οι οποίες να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα που όντως υπάρχουν στον ελληνικό χώρο. Παραδείγματος χάριν, είναι δυνατόν να συνεχίζουμε να μιλάμε για την εκτός σχεδίου δόμηση; Δηλαδή να συνεχίζει να είναι εν ισχύ αυτή η γενικευμένη χωρική ρύθμιση, με την οποία χίζονται οι βιομηχανίες, με την οποία παίρνουν άδεια τα λατομεία, οι γεωργικές αποθήκες, όχι μόνο δηλαδή η κατοικία.

Όλα τα κτιστά κελύφη των δραστηριοτήτων σε αυτή τη χώρα ρυθμίζονται με την εκτός σχεδίου δόμηση. Δηλαδή τι θα κάνουμε; Θα συνεχίσουμε να καταστρέφουμε τα τοπία της υπαίθρου, να καταστρέφουμε το ίδιο το αστικό τοπίο, το οποίο διαχέεται συνεχώς, όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες, τα δάση και τη γεωργική γη, οι οποίες καθημερινά καταλαμβάνονται από εκτός σχεδίου δόμηση. Αν αναμένουμε τώρα να χτιστεί και να καλυφθεί από τσιμέντο όλη η χώρα, όντως αυτό αποτελεί έναν πολύ ωραίο στόχο.

Νησιωτική πολιτική. Μα είμαστε μια νησιωτική χώρα. Είναι δυνατόν να μην ασκούνται νησιωτικές πολιτικές, εννοώ με χωρική διάσταση; Έχουμε γεμίσει τη χώρα με αυτοκινητόδρομους. Προβλέπεται να γίνουν επίσης αρκετοί ακόμη, όχι μόνον η Ιονία και άλλοι διάφοροι αυτοκινητόδρομοι.

Αντιθέτως, δεν προβλέπεται κανένας νησιωτικός άξονας που να τονίζεται, που να συνδέει τα νησιά του Αιγαίου από την Κρήτη φτάνοντας μέχρι την Αλεξανδρούπολη, διαμέσου του οποίου θα τονωθούν τα αστικά κέντρα που θα συνδέονται με αυτόν. Έχει επιλεγεί κάποιος νησιωτικός άξονας και πιθανόν και δύο κάθετοι, που θα εμπλουτιστούν και που θα δοθούν δυνατότητες να αναπτυχθούν παράπλευρες δραστηριότητες και να υιοθετηθούν εξειδικευμένες πολιτικές που χρειάζονται τα νησιά μας;

Βρισκόμαστε σε μια περίοδο όπου οι τεχνικές της κοινωνίας της γνώσης και στην Ελλάδα έχουν πολύ προχωρήσει και προφανώς είναι δυνατόν πολλά πράγματα να γίνονται πλέον χωρίς να υπάρχει ανάγκη να είμαστε όλοι εγκατεστημένοι στην Αθήνα, άντε και δευτερευόντως στη Θεσσαλονίκη. Όλα αυτά, θα έλεγα, πρέπει να προωθηθούν λίγο οραματικά, να είναι και λίγο ουτοπικά, γιατί εάν είναι τα πράγματα μόνο ρεαλιστικά, τότε εξακολουθούμε «να κάνουμε αυτό που κάναμε μέχρι σήμερα», όπως είχε πει και ο Παναγής Ψωμόπουλος στον Στέφανο Μάνο το 1979.

Και τελικά έχουμε και κάποια συγκριτικά πλεονεκτήματα. Πέρα από το πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον –άκουσα τον Παύλο Λουκάκη να τα λέει και έτσι δεν χρειάζεται να τα πω αυτά τα πράγματα–, υπάρχει και ο τομέας της έρευνας και της τεχνολογίας. Είμαστε σε πανεπιστήμιο, στο Πολυτεχνείο, και ξέρουμε πάρα πολύ καλά πόσο πάσχει αυτός ο τομέας στη χώρα. Εντάξει, τι θα γίνει; Θα γίνει μια μεγάλη προσπάθεια να ανταποκριθούμε πραγματικά σ' αυτό τον τομέα της έρευνας και της τεχνολογίας, να τον αναπτύξουμε και να τον θεωρήσουμε καταρχήν ένα από τα δύο συγκριτικά μας πλεονεκτήματα;

Να πούμε τι κάνουμε σήμερα. Γιατί τα λέω όλα αυτά; Έχουμε κάποια θεσμοθετημένα, ένα Γενικό Πλαίσιο, κάποια Ειδικά Πλαίσια κ.λπ. Τα παίρνουμε, τα σχίζουμε και τα πετάμε στο καλάθι των αχρήστων; Δεν νομίζω. Αυτή τουλάχιστον δεν είναι η δική μου άποψη, αλλά ούτε και του Τεχνικού Επιμελητηρίου, χωρίς να την έχουμε πια εξειδικεύσει, αλλά την έχουμε κατά κάποιον τρόπο πει και στην υπουργό, την έχει πει ο κ. Αλαβάνος.

Όχι επειδή είναι απονευρωμένα, πολύ γενικόλογα και πολλές φορές σαφέστατα –ενώ γενικώς είναι ασαφή–, αλλά διότι υποδεικνύουν συγκεκριμένες επενδύσεις, ας πούμε μεγάλες τουριστικές μονάδες –δεν λέω τίποτε άλλο–, που δεν είναι του επιπέδου τους. Όλα αυτά πρέπει να τα ξαναδούμε, να τα διορθώσουμε. Δηλαδή να έρθουμε να τα συμπληρώσουμε, να τα εμπλουτίσουμε ή ακόμη και να καταργήσουμε ρυθμίσεις.

Όπως, ας πούμε, στο πλαίσιο για τον τουρισμό έπρεπε ήδη την πρώτη ημέρα να είχαν καταργηθεί τα άρθρα 9 και 10. Δεν είναι τίποτα, τόσα πράγματα έχει πει η κυβέρνηση. Δεν ήταν τίποτα να πει: καταργείται η ισχύς των άρθρων 9 και 10. Αλλά φοβάμαι ότι ακριβώς λόγω της συγκυρίας με την οποία άρχισα και έτσι και θα τελειώσω, ότι θα αναγκαστούμε πιθανώς να καταπιούμε και αυτού του τύπου τις επενδύσεις, γιατί θα μας ειπωθεί «είναι πάρα πολύ δύσκολη περίοδος, δεν έχουμε λεφτά, έρχονται επενδυτές από την Αραβία» κ.λπ.

Είναι λοιπόν καλό που αυτή τη στιγμή γίνεται ένα συνολικό μάζεμα από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου γιατί ξαναβλέπουμε όλα αυτά τα θέματα, και νομίζω ότι μπορούμε να αποκτήσουμε κάποιες κοινές θέσεις και να τις προβάλλουμε προς την κυβέρνηση. Ευχαριστώ, κ. Πρόεδρε.

Λ. Βασενχόβεν Κι εγώ ευχαριστώ πολύ την κ. Κλουτσισιώτη, η οποία έκανε μια γενική επισκόπηση των θεμάτων που απασχολούν τον χωροταξικό σχεδιασμό στον εθνικό χώρο.

Είναι πολλά τα θέματα, δεν μπορώ να τα συνοψίσω. Πάντως η νησιωτική χωρική πολιτική είναι κάτι το οποίο τουλάχιστον εμένα μου έμεινε στο μυαλό. Τα θέματα του συντονισμού διοίκησης και χωροταξίας που και ο κ. Λουκάκης είχε δείξει, η γεωγραφική διοικητική ανασυγκρότηση όπως την είπε η κ. Κλουτσισιώτη, τα θέματα του αστικού δικτύου, των αξόνων και ούτω καθεξής και της συγκέντρωσης στην Αθήνα.

Περνάμε τώρα στον επόμενο ομιλητή, τον κ. Ηλία Μπεριάτο, Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και τον παρακαλώ να πάρει το λόγο.

Η. Μπεριάτος Ευχαριστώ, κ. Πρόεδρε. Θέλω να ευχαριστήσω για την πρόσκληση που μου απευθύνετε και επίσης να συγχαρώ την κ. Ελίζα Παναγιωτάτου, την ηγεσία εδώ του Τμήματος –που μας μίλησε πριν– και τον κ. Αντιπρύτανη για την άρτια οργάνωση αυτής της ημερίδας, με όλο τον τεχνικό εξοπλισμό, παραδοσιακό και σύγχρονο.

Καταρχήν, να πω ότι συμφωνώ απολύτως με όσα ειπώθηκαν από τους συναδέλφους που μίλησαν πριν. Ειδικότερα, συμφωνώ απόλυτα με όσα αναφέρθηκαν για τα θέματα που μας έχει θέσει σήμερα η κ. Παναγιωτάτου, δηλαδή για τους θεσμούς, τη συνοχή, τις χωρικές πολιτικές, τον χωρικό σχεδιασμό, τις ανισότητες, τις διοικητικές και αναπτυξιακές ενότητες, στις οποίες θα επιλέξω να αναφερθώ περισσότερο, μια και λόγω χρόνου δεν μπορούν να θιγούν ισάξια όλα τα θέματα. Άλλωστε τα ευρωπαϊκά θέματα συνοχής νομίζω ότι θα τα καλύψει εκτενέστερα η κ. Χουσιανάκου.

Πριν ξεκινήσω όμως, θα ήθελα να κάνω μια παρατήρηση για το θέμα των όρων· για παράδειγμα, αυτό της συνοχής. Στην Ευρώπη, συνοχή για άλλους είναι η αξιοποίηση του εδαφικού κεφαλαίου, το *territorial capital* κάθε περιφέρειας, ενώ για άλλους το *positioning* των περιφερειών. Εν πάση περιπτώσει, η έννοια δεν είναι σαφώς προσδιορισμένη, όπως άλλωστε σαφώς προσδιορισμένη δεν είναι ούτε η έννοια της αιεφόρου ανάπτυξης, της βιώσιμης ανάπτυξης.

Είναι όροι όμως που αποτελούν στόχους του σχεδιασμού –γιατί ο σχεδιασμός είναι μέσο και στόχος του είναι η συνοχή ή η ανάπτυξη– και οι οποίοι δεν έχουν τη σαφήνεια που θα θέλαμε. Όμως, εάν δεν γνωρίζουμε το στόχο, πώς θα προχωρήσουμε στο σχεδιασμό; Γι' αυτό είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε το νόημα όλων αυτών των εννοιών και το πώς τις ορίζουμε.

Στο Συνέδριο του Βόλου τον περασμένο Σεπτέμβριο (2009) ανέφερα, και το ανέφεραν και άλλοι συνάδελφοι, ότι ο σχεδιασμός –και ίσως και αυτό είναι ένα δείγμα του εκφυλισμού του– από πρόληψη και αλλαγή της πραγματικότητας έχει καταλήξει να ασχολείται με τη διαχείριση του χώρου. Ή, μάλλον, ακόμη χειρότερα: από διαχείριση έχει καταντήσει να ασχολείται μόνο με την παρακολούθηση του χώρου. Τελικά απλώς παρακολουθούμε τα γεγονότα. Αυτό είναι ο εκφυλισμός του σχεδιασμού.

Τι κάνουμε λοιπόν; Γι' αυτό και ως ένα πρώτο συμπέρασμα: θεωρώ ότι όλη αυτή η υπόθεση με τους όρους έχει καταντήσει λίγο επιστημονική μόδα. Εφευρίσκουμε νέους όρους κάθε λίγο, κινούμενοι μεταξύ επιστημονικής μόδας και ιδεολογήματος, όπως για παράδειγμα συνέβη με το ιδεολόγημα της πράσινης ανάπτυξης –το οποίο κακώς λέγεται *πράσινη ανάπτυξη* γιατί ο διεθνής όρος είναι *πράσινη οικονομία*–, αλλά και άλλες τέτοιες ορολογίες, όπως η διαβούλευση, η συναίνεση. Διαβούλευση... το νέο όνομα της κοινωνικής συμμετοχής, γνωστής από τη δεκαετία του '60!

Αλλάζουμε ονόματα μάλλον γιατί δεν μπορούμε να αλλάξουμε την πραγματικότητα. Ο κ. Βασενχόβεν έχει γράψει ένα πολύ καλό άρθρο για τα θέματα αυτού του τύπου: της συναίνεσης, της δημοκρατίας, της συμμετοχής στο σχεδιασμό, που δείχνουν ακριβώς και το πρόβλημα του σχεδιασμού σήμερα, το επιστημολογικό και το πολιτικό πρόβλημα.

Σε σχέση με τους θεσμούς και τις χωρικές πολιτικές –που αποτελούν και τα θέματα τα οποία συζητάμε σήμερα– νομίζω ότι κάθε ολοκληρωμένη πολιτική, επομένως και η χωρική πολιτική, δεν πρέπει να εξαντλείται μόνο στους θεσμούς. Πρέπει να συνδυάζεται με προγράμματα δράσης, με επιχειρησιακά προγράμματα, με χρηματοδοτικούς πόρους, με οργανωτική και τεχνική στήριξη, για να είναι ολοκληρωμένη. Γιατί οι θεσμοί από μόνοι τους στην Ελλάδα δεν είναι αρκετοί.

Επίσης, όσον αφορά τους θεσμούς, υπάρχουν γραπτοί και άγραφοι. Οι μεν άγραφοι εφαρμόζονται αυτόματα, εξ ορισμού, γιατί η χρησιμότητά τους διαπιστώνεται στην πράξη, οι γραπτοί όμως, δηλαδή όλη η νομοθεσία, όλοι οι κανόνες που θέτουμε, παρουσιάζουν πρόβλημα στην Ελλάδα, γιατί είμαστε η χώρα της θεσμολαγνείας. Λατρεύουμε τους θεσμούς χωρίς ποτέ να τους εφαρμόζουμε. Και αυτή είναι και η υποκρισία, η οποία υπάρχει και στα θέματα τα δικά μας.

Αλλάζουμε ένα θεσμικό πλαίσιο προτού ακόμα το εφαρμόσουμε, προτού έχουμε δηλαδή την εμπειρία αυτού του θεσμικού πλαισίου. Αν δεν αποκτήσεις την εμπειρία, πώς θα κάνεις τη διόρθωση στην επόμενη φάση; Άρα λοιπόν μας λείπει η θεσμική μνήμη. Λείπουν ένα σωρό πράγματα που είναι ιδιορρυθμίες και ιδιαιτερότητες της ελληνικής πραγματικότητας.

Αν ήταν να βρει κανείς δύο προσπάθειες ολοκληρωμένης χωρικής πολιτικής που έγιναν στην Ελλάδα θα ανέφερα, ανεξάρτητα αν διαφωνεί ή

συμφωνεί κανείς μαζί τους, την Ε.Π.Α. του Αντώνη Τρίτση και τον «Καποδίστρια» του Αλέκου Παπαδόπουλου. Γιατί; Γιατί εφάρμοσαν αυτά τα κριτήρια που ανέφερα νωρίτερα. Και όταν λέω «Ε.Π.Α.», εννοώ και τα χωροταξικά των νομών –αν θυμάστε–, τα οποία σημειωτέον, ενώ δεν θεσμοθετήθηκαν ποτέ, χρησίμευσαν περισσότερο από θεσμοθετημένα σχέδια. Τότε, στο πρώτο πενταετές πρόγραμμα (1982-87), όλα τα Νομαρχιακά Συμβούλια συμβουλευόνταν αυτά τα χωροταξικά και αποφάσιζαν. Δεν ήταν μόνο χωροταξικές κατευθύνσεις για τις πολεοδομικές μελέτες. Ήταν και για το πενταετές.

Άρα βλέπετε ότι το θέμα δεν είναι αν κάτι είναι θεσμοθετημένο ή όχι. Με την Ε.Π.Α., μέσα σε λίγα χρόνια έγιναν 400 Γ.Π.Σ., πολεοδομικές μελέτες, δύο ρυθμιστικά σχέδια –Αθήνας και Θεσσαλονίκης–, η Πλάκα κ.λπ. Και το κυριότερο, προέκυψε μια νέα κουλτούρα, σε μια εποχή που δεν υπήρχαν ούτε τεχνικά μέσα ούτε οικονομικά μέσα ούτε καν πολεοδόμοι στην Ελλάδα – εννοώ σε κρίσιμη μάζα. Και μάλιστα –όπως αναφέρθηκε πριν– ο σχεδιασμός έγινε από κάτω, όχι από πάνω, δηλαδή σε εθνικό επίπεδο. Όχι ότι αυτός δεν χρειάζεται. Αλλά από κάτω ο σχεδιασμός είναι πιο δύσκολος, αφού οι συγκρούσεις των συμφερόντων είναι πολλές.

Γι' αυτό και πιστεύω ότι κάποτε θα πρέπει να αποδώσουμε αυτόν το φόρο τιμής σε όλους αυτούς τους υπαλλήλους του υπουργείου της εποχής εκείνης, που τους είχε προσλάβει ο Στέφανος Μάνος και αξιοποίησε ο Αντώνης Τρίτσης. Γιατί, όπως λέει και κάποιος σοφός, ποτέ τόσο λίγοι άνθρωποι σε τόσο λίγο χρόνο δεν έκαναν τόσο πολλά πράγματα. Και πραγματικά, αυτό είναι κάτι το οποίο θα πρέπει να το θυμόμαστε πάντοτε.

Με τον «Καποδίστρια», αντίστοιχα, δεν έγινε απλώς ένας νόμος αλλά και ένα πρόγραμμα. Οι 6.000 Κοινότητες –και τότε υπήρχε λόγος συγχώνευσης, γιατί υπήρχαν και Κοινότητες στα Άγραφα με 40 κατοίκους που δεν έβρισκες ούτε Πρόεδρο να «βγάλεις» εκεί– συγχωνεύτηκαν σε 1.000 περίπου Ο.Τ.Α., κατά προσέγγιση. Άσχετα αν άλλοι ήθελαν λιγότερους ή περισσότερους. Στην πραγματικότητα έγινε μια σοβαρή προσπάθεια με ένα πρόγραμμα, το οποίο μάλιστα βασίστηκε στο πρόγραμμα των ανοιχτών πόλεων. Ανεξάρτητα αν τελικά ο αριθμός πρωτοβάθμιων Ο.Τ.Α. ήταν διπλάσιος ή ο μισός από αυτόν που προβλεπόταν στις ανοιχτές πόλεις, τα προγράμματα αυτά ήταν συμπληρωματικά κατά κάποιον τρόπο, ήταν συνεργαζόμενα.

Θα μου πείτε: έδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα ολοκληρωμένης

χωρικής πολιτικής –με τα κριτήρια που έθεσα– αυτά τα δύο παραδείγματα που ανέφερα; Όχι, «σκόνταψαν». Γιατί «σκόνταψαν»; Φταίνε οι εμπνευστές τους, οι θεμελιωτές τους ή αυτοί που όφειλαν να τα εφαρμόσουν και δεν τα εφάρμοσαν στη συνέχεια;

Εδώ τίθεται ένα μεγάλο θέμα. Γιατί τόσο η Ε.Π.Α. όσο και ο «Καποδίστριας» «ξέμειναν από βενζίνη», από χρήματα δηλαδή; Γιατί δεν σπηρίχτηκαν αυτά τα «προϊόντα», αυτοί οι 1.000 Δήμοι που έχουμε στην Ελλάδα, και «ξέμειναν» ακόμη και από όραμα, όπως ειπώθηκε πριν; Γιατί δεν «ξέμειναν» μόνο από λεφτά... Μην ξεχνάτε ότι και τον Μάνο και τον Τρίτση τους διαδέχτηκαν κάποιοι άλλοι. Δεν έχω χρόνο να συνεχίσω. Θα αναφερθώ απλώς σε ένα πρόσφατο καλό άρθρο μιας εφημερίδας για το νέο υπουργείο, με τίτλο «δύο κηδείες για ένα γάμο». Εκεί περιγράφεται η πραγματική ιστορία του Υ.Χ.Ο.Π. Συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι όταν έγινε αντιληπτό ότι το Υ.Χ.Ο.Π. θα ασκούσε πραγματική πολιτική, κανένας δεν το ήθελε. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι τότε η μεταφορά αρμοδιοτήτων διήρκεσε δύο χρόνια.

Αυτό λοιπόν κάτι σημαίνει, κατά την άποψή μου. Γι' αυτό και έχει μεγάλη σημασία να δούμε διαχρονικά τους θεσμούς και το D.N.A. των θεσμών. Δηλαδή να διατηρούμε τη θεσμική μας μνήμη. Γιατί υπάρχουν και άλλα παραδείγματα στα οποία δεν έχω το χρόνο να αναφερθώ εκτενώς, όπως είναι, λόγου χάριν, το Εθνικό Σύστημα Προστατευόμενων Περιοχών, που ξεκίνησε αλλά κόλλησε, ή όπως αναφέρθηκε πριν από τους ομιλητές τα δώδεκα χωροταξικά, τα οποία δεν αξιοποιήθηκαν. Γιατί κάποιοι τα αγνόησαν. Και ξέρετε ποιος ήταν ο μόνος που τα αξιοποίησε; Ήταν το Σ.τ.Ε., το Συμβούλιο της Επικρατείας. Η Τοπλού θα ήταν ένα νέο Βατοπέδι εάν το Σ.τ.Ε. δεν σταματούσε αυτή την υπόθεση, αξιοποιώντας το χωροταξικό της Κρήτης. Αν τα δώδεκα αυτά χωροταξικά είχαν αξιοποιηθεί, θα είχαν αποδώσει.

Προχωρώ γρήγορα σε ένα άλλο θέμα, το οποίο όμως, αν και επιλεκτικό, θεωρώ πολύ σημαντικό. Το θέμα των χωροταξικών, αναπτυξιακών, διοικητικών ενοτήτων, το οποίο συνδέεται –όπως είπα πριν– με τον «Καποδίστρια» και με τον «Καλλικράτη». Θα μου επιτρέψετε να πω δυο λόγια διότι έχω ασχοληθεί.

Ο στόχος δεν είναι να κάνουμε μεταρρύθμιση για τη μεταρρύθμιση, δηλαδή τέχνη για την τέχνη. Το μεγάλο στρατηγικό λάθος του «Καλλικράτη» είναι ότι δίνει βάρος στις συγχωνεύσεις. Υπάρχει μια μανία συγχωνεύσεων. Να συγχωνεύσουμε τα πάντα, να κάνουμε τους 1.000, 370 Δήμους, να

συγχωνεύσουμε 6.000 νομικά πρόσωπα. Όπως ακριβώς επιχειρήθηκε να γίνει και με τα ερευνητικά κέντρα. Μα αφήστε όλα τα λουλούδια να ανθίσουν. Έχουν ήδη γίνει αρκετές συγχωνεύσεις.

Το πρόβλημα δεν είναι να συγχωνεύσουμε τους Δήμους. Άλλού είναι το πρόβλημα της μεταρρύθμισης. Είμαστε η χώρα των υπερβολών. Συχνά γινόμαστε βασιλικότεροι του βασιλέως... Μην φτάνουμε στην άλλη άκρη του εκκρεμούς.

Πού θα σταματήσουμε αυτή τη συγχώνευση; Ποιο είναι το κριτήριο; Υπάρχει κριτήριο; Έχει τεθεί από κάποιον; Θα σταματήσουμε όταν κάνουμε την Πελοπόννησο ένα Δήμο, την Κρήτη ένα Δήμο, τη Θεσσαλία ένα Δήμο; Αν κάποιος πει 400 Δήμους, εγώ θα πω 40 –ένα σε κάθε νομό–, μόνο και μόνο για να διαφοροποιηθώ; Την κολοκυθιά παίζουμε;

Ποιος θεωρείται βιώσιμος Δήμος; Διότι στον «Καλλικράτη» ως βασικός στόχος αναφέρεται η επίτευξη οικονομικά βιώσιμων Δήμων. Όμως κανένας Δήμος δεν μπορεί να είναι οικονομικά βιώσιμος. Σήμερα στην Ελλάδα ο μέσος όρος πληθυσμού ανά Δήμο είναι πολύ πάνω από τον μέσο όρο της Ευρώπης. Ήδη από τον «Καποδίστρια» ο κάθε Δήμος είχε μέσο όρο πληθυσμού 11.000 άτομα, τη στιγμή που σε άλλα ανεπτυγμένα κράτη όπως η Ιταλία, η Γερμανία, η Γαλλία –στα οποία λειτουργεί καλύτερα η Αυτοδιοίκηση– έχουν πολύ χαμηλότερο πληθυσμό ανά Δήμο.

Αν είχα περισσότερο χρόνο θα σας έδειχνα τις διαφάνειες που έφερα, με τους ακριβείς πληθυσμούς ανά Δήμο στις άλλες χώρες. Αλλά δεν είναι εκεί το πρόβλημα. Βιώσιμος οικονομικά δεν είναι ο Δήμος ο οποίος από 10.000 άτομα πληθυσμό θα αποκτήσει 20.000, κατά μέσο όρο. Διότι κανένας Δήμος στην Ελλάδα δεν πρόκειται να γίνει βιώσιμος μόνον αν αυξηθεί ο πληθυσμός του. Πάρτε για παράδειγμα την Αθήνα, η οποία αν και αποτελεί Δήμο με 800.000 κατοίκους, έχει κι αυτή χρέη. Μάλιστα, όσο μεγαλώνει ο Δήμος τόσο αυξάνουν και τα χρέη του.

Το ζητούμενο λοιπόν δεν είναι η οικονομική βιωσιμότητα ενός Δήμου, την οποία αναζητούμε βάσει μεγέθους πληθυσμού, έκτασης κ.λπ. Το ζητούμενο είναι η λειτουργική βιωσιμότητα, από τη στιγμή που αναφερόμαστε σε δημόσιους φορείς. Όπως ακριβώς ισχύει στα θέματα εκπαίδευσης, πρόνοιας κ.λπ. Σε ένα σχολείο για παράδειγμα, για να έχεις μια τάξη, το παιδαγωγικά σωστό είναι να έχεις 25-30 παιδιά – όλα αυτά έχουν αναλυθεί επιστημονικά. Και αυτό συμβαίνει γιατί πρόκειται για δημόσιο χώρο

και όχι για ιδιωτικό. Το ίδιο λοιπόν ισχύει και για την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Άρα λοιπόν το πρόβλημά μας θα πρέπει να εστιάσει στο να βρούμε τα κριτήρια της λειτουργικής βιωσιμότητας και κάπου εκεί να σταματήσουμε και να δώσουμε αλλού την έμφαση. Ο μύθος του μεγαλύτερου και άρα ισχυρότερου Δήμου πρέπει να αντικατασταθεί από αυτόν του οργανωμένου Δήμου.

Και εδώ θα πω δυο λόγια σχετικά με το τι σημαίνει οργάνωση και οργανωμένος Ο.Τ.Α., που είναι η βάση της πυραμίδας του συστήματος. Σημαίνει οργάνωση του υποκειμένου, του φορέα που καλείται να διοικήσει μια εδαφική ενότητα. Σημαίνει πολιτική, διοικητική, τεχνογνωστική και διαχειριστική επάρκεια.

Όσον αφορά την πολιτική οργάνωση: αυτή τη στιγμή έχουμε δημαρχοκεντρικό, νομαρχοκεντρικό, πρωθυπουργικοκεντρικό σύστημα στην Ελλάδα. Θα τα αλλάξουμε; Τα αλλάζει ο «Καλλικράτης»; Έχουν ακουστεί διάφορες προτάσεις για διοικητικό management. Όσον αφορά την τεχνογνωστική στήριξη, δηλαδή την επιστημονική και τεχνική στήριξη αλλά και τη διαχείριση: αυτός ο φορέας, που είναι η έκφραση της τοπικής κοινωνίας, καλείται να κυβερνήσει αυτή τη γεωγραφική οντότητα. Πρέπει λοιπόν να είναι οργανωμένος. Κι εδώ είναι που πρέπει να δώσει βάρος ο «Καλλικράτης».

Και κάτι που αφορά εμάς τους χωροτάκτες-planers: αυτό που καλείται να διοικήσει ο φορέας, αυτή η περίφημη εδαφική χωρική οντότητα, είναι οργανωμένη; Το Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π., το οποιοδήποτε Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. –εγώ το λέω Τοπικό Χωροταξικό– το οποίο είναι το εδαφικό Σύνταγμα ενός Δήμου, το έχουμε ολοκληρώσει; Όχι, προφανώς δεν το έχουμε ολοκληρώσει. Έχουν θεσμοθετηθεί δέκα με είκοσι το πολύ, νομίζω, στο σύνολο της Ελλάδας. Όταν τη δεκαετία του 1980 ολοκληρώθηκαν 400, σε μόλις τέσσερα χρόνια. Ενώ εδώ και δέκα χρόνια –από τότε που ψηφίστηκε ο νόμος των Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π.– δεν έχουν θεσμοθετηθεί ούτε δέκα αντίστοιχα σχέδια.

Άρα λοιπόν εκεί που πρέπει να δώσουμε το βάρος είναι στο εδαφικό Σύνταγμα. Σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη, θα έπρεπε εδώ και χρόνια –όχι τώρα– να ισχύει ότι: χρηματοδότηση από το Ε.Σ.Π.Α. δεν θα λαμβάνεται από κανέναν Δήμο για κανένα έργο, εάν προηγουμένως δεν έχει θεσμοθετημένο Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. Δεν μπορεί να προβλέπεται χρηματο-

δότηση έργων τα οποία δεν προκύπτουν από σχεδιασμό. Αυτό έπρεπε να είχε συμβεί εδώ και αρκετά χρόνια. Πώς λοιπόν θα προωθήσουμε το θεσμό των Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. όταν δεν υφίστανται οι όροι συνδυασμού του προγραμματισμού με το σχεδιασμό;

Χωρίς λοιπόν σχεδιασμό, δηλαδή χωροταξία, δεν μπορούμε να μιλάμε για το στόχο της συνοχής, για το στόχο της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, για το στόχο της προστασίας του περιβάλλοντος με κάθε μορφή, είτε ως υποδομές, προστασία της φύσης κ.λπ. Γι' αυτό και πιστεύω ότι αποτελεί ένα συμβολικό σημειολογικό λάθος η αλλαγή της ονομασίας του Υπουργείου από Υ.Χ.Ο.Π. –Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος– που τα 2/3 αφορούσαν τη χωροταξία, σε Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε. που μόλις το 1/2 αφορούσε τη χωροταξία, και τώρα σε Υ.Π.Ε.Κ.Α., που ο όρος έχει εξαλειφθεί πλήρως.

Γιατί αυτή είναι η αλήθεια. Και δεν το λέω μόνον εγώ. Δεν είναι μόνο δική μου άποψη. Το γράφουν και άλλοι. Εγώ απλώς προσπαθώ να ενσωματώσω αυτή την πραγματικότητα σε αυτή την παρέμβαση. Και πολύ φοβάμαι ότι η Ενέργεια –η οποία ως αρμοδιότητα πέρασε στο νυν Υ.Π.Ε.Κ.Α.– θα αποδειχθεί χειρότερο βαρίδι για το νέο υπουργείο απ' ό,τι ήταν τα δημόσια έργα για το Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε. Θυμηθείτε το αυτό.

Γιατί ο τομέας της ενέργειας –με τα συμφέροντα που κρύβονται από πίσω– δεν έχει τελικά ως σκοπό την πράσινη ανάπτυξη ή την πράσινη οικονομία – όπως θέλετε πείτε την. Ο σκοπός δεν είναι η προστασία του περιβάλλοντος. Η ενέργεια είναι business, είναι ευκαιρία για νέες business. Αυτή είναι η πραγματικότητα και θα πρέπει να το δούμε.

Και μια που αναφέρθηκα στα συμφέροντα, θα ήθελα να πω και κάτι ακόμη, το οποίο θα αφήσω για προβληματισμό στο ακροατήριο. Αναφέρομαι στο κατασκευαστικό-εργολαβικό λόμπι, το οποίο αποτελεί ένα τεράστιο πλήγμα για την Ελλάδα. Πρόκειται για μια άγρια κερδοσκοπία στην γη, αφού για να κατασκευάσεις κάτι στην Ελλάδα, το 50% του κόστους αντιστοιχεί στην τιμή αγοράς της γης. Στο Βέλγιο το ποσοστό αυτό είναι 25-28%, στη Γαλλία 30%, ενώ εδώ είναι 50%. Δηλαδή από τα 100 ευρώ που θα ξοδέψεις για ένα ακίνητο, τα 50 θα δοθούν για να αγοράσεις τη γη. Γι' αυτό και το Ε.Σ.Π.Α. «θα πιναχθεί στον αέρα». Αφού το κόστος απαλλοτριώσης υπολογίζεται μέχρι και 30%.

Όμως δεν μπορεί αυτή η άγρια σπέκουλα, αυτά τα υπερκέρδη, να μένουν έτσι. Σύμφωνα με τις εφημερίδες, οι αγοραπωλησίες των ακινήτων

μειώθηκαν κατά 60%, αλλά οι τιμές πόσο έπεσαν; Μόλις 3-5%. Όταν λοιπόν έχουν μειωθεί 60% οι αγοραπωλησίες και οι τιμές δεν υποχωρούν παρά μόνο κατά 3-5%, όλοι καταλαβαίνουμε τι υπερκέρδη υπήρξαν μέχρι σήμερα για να αντέχει τόσο ο κατασκευαστικός κλάδος. Γιατί είμαι σίγουρος ότι οι ίδιοι λένε: άσ' τους, και πέντε χρόνια να περιμένουμε, τα ακίνητα δεν είναι πατάτες για να σαπίσουν· θα τα αφήσουμε μέχρι να ξανανέβουν οι τιμές... πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά μας θα 'ναι! Αυτό είναι το λόμπι της κερδοσκοπίας της γης στην Ελλάδα και είναι μύθος αυτό που λέγεται χρόνια, ότι η οικοδομή είναι η лоκομοτιβα της οικονομίας, τη στιγμή που εισάγουμε πολλά οικοδομικά υλικά!

Αν και το Τ.Ε.Ε. διατυπώνει γενικά καλές απόψεις, αυτό περί λοκομοτιβας είναι λάθος κατά τη γνώμη μου. Και τις θέσεις αυτές υιοθετούν και τα Περιφερειακά Τ.Ε.Ε. –έχω τις δηλώσεις τους εδώ μπροστά μου–, γεγονός που δείχνει ακριβώς ότι έχουμε πρόβλημα και ως πολιτεία και ως φορείς.

Για να ολοκληρώσω, κ. Πρόεδρε, και διακόψτε με αμέσως αν υπερβώ το χρόνο, θα αναφερθώ σε ένα ακόμη, λίγο πιο θεσμικό θέμα για το σχεδιασμό: τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Υπάρχει ένα τεράστιο πρόβλημα τώρα με τις εξουσίες στην Ελλάδα: Βουλή – νομοθετική εξουσία, δικαστική εξουσία, εκτελεστική εξουσία.

Προσπαθούμε να σκοτώσουμε ένα κουνούπι με ένα κανόνι και όχι με μια μυγοσκοτώστρα. Δηλαδή, με νόμους που βγαίνουν από τη Βουλή. Και αυτό δεν γίνεται ασυναίσθητα. Γίνεται σκόπιμα, για να παρακαμφθούν οι άλλες εξουσίες και να παρακαμφθεί η Κοινωνία των Πολιτών, οι ενστάσεις, η συμμετοχή, η διαβούλευση, για την οποία όλοι υπερθεματίζουν ότι είναι στόχος.

Τι γίνεται; Η Βουλή «περνάει» με τροπολογίες και με νόμους ρυθμίσεις που πρέπει να «περάσουν» με αποφάσεις και διοικητικές πράξεις των αρμόδιων κεντρικών ή περιφερειακών οργάνων. Είναι δυνατόν να γίνεται αυτό; Και για να φέρω ένα παράδειγμα από τη Βουλή, στην οποία το περασμένο καλοκαίρι ήμουν «Επισκέπτης Καθηγητής»! Εκεί λοιπόν είδαμε ότι ιδρύματα, όπως το Ίδρυμα Ωνάση, πέρασαν με νόμο ρυθμίσεις που θα έπρεπε να περάσουν με απλές πράξεις, μόνο και μόνο για να αποφύγουν όλη τη διαδικασία της συμμετοχής, των ενστάσεων κ.λπ.

Δεν είμαι εναντίον των ιδρυμάτων. Όλα τα ιδρύματα προσφέρουν στην Ελλάδα. Αλλά στην προκειμένη περίπτωση, μια παρέκκλιση –για έναν

επιπλέον όροφο στο Καρδιοχειρουργικό της Συγγρού— πέρασε με τροπολογία, τη στιγμή που υπάρχει νόμος σύμφωνα με τον οποίο ο υπουργός είναι αρμόδιος για να εγκρίνει τις παρεκκλίσεις, ύστερα από ενστάσεις, μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων κ.λπ. Αυτά όλα όμως παρακάμπτονται από τη Βουλή, η οποία έτσι γίνεται πολεοδομικό γραφείο έκδοσης οικοδομικών αδειών!

Και ένα τελευταίο σχόλιο για τη διακομματική συναίνεση, για να δείτε ότι και η συναίνεση μπορεί να έχει όχι μόνο θετικό αλλά και αρνητικό πρόσημο. Γιατί η συναίνεση μπορεί να θεωρείται γενικά καλή, αλλά όταν υπάρχει για να γίνει ένα έγκλημα, τότε μπορεί να είναι και πολύ κακή. Γιατί τίποτα δεν έχει απόλυτη τιμή. Εξαρτάται κάθε φορά από το πρόσημο που θα βάλουμε εμείς.

Τελειώνω, κ. Πρόεδρε, λέγοντας ότι υπάρχει και ένα τεράστιο θέμα με τις θεσμικές ρυθμίσεις, δηλαδή τους νόμους, τα προεδρικά διατάγματα, τις υπουργικές αποφάσεις, τις αποφάσεις νομάρχη κ.λπ., αλλά και με το θέμα της κλίμακας. Υπάρχει μια ολόκληρη συζήτηση σχετικά με το πώς θα γίνονται οι πολεοδομικές μελέτες, με τι είδους αποφάσεις.

Αλλά θα ήθελα να κάνω μια παρατήρηση στο σημείο αυτό: ότι η κλίμακα που ξέρουμε εμείς ως χωροτάκτες και πολεοδόμοι δεν συνδυάζεται, δεν συμβαδίζει πάντοτε με τη σπουδαιότητα της θεσμικής ρύθμισης. Υπάρχουν στο Σύνταγμα ρυθμίσεις που αφορούν ατομικές υποθέσεις, δηλαδή στην πιο μικρή κλίμακα, ενώ μπορεί το Εθνικό Χωροταξικό της Ελλάδας, που υποτίθεται ότι είναι στην ανώτατη κλίμακα, να θεσμοθετείται χωρίς καν υπουργική απόφαση, αλλά με μια δήλωση της κυβέρνησης, με μια εγκύκλιο. Δηλαδή ούτε με νόμο ούτε με υπουργικές αποφάσεις; Το λέω για να δει κανείς τι προβληματισμοί υπάρχουν.

Τέλος, σε σχέση με τη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, δεν έχω χρόνο να αναπτύξω την άποψή μου. Ο κ. Πολύζος, ο οποίος ηγείται και του Οργανισμού της Αθήνας –και του ευχόμαστε καλή επιτυχία–, είναι γνώστης των θεμάτων της πρωτεύουσας και μας είπε ήδη μερικά πράγματα. Πρέπει όμως και από εκεί να πάρουμε κάποια διδάγματα, τα οποία νομίζω ότι θα έχουμε την ευκαιρία να αναπτύξουμε στην πορεία της συζήτησης. Ευχαριστώ πολύ.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ. Επειδή περνάει η ώρα, δεν θα προσπαθήσω να σχολιάσω την ομιλία του κ. Μπεριάτου και θα δώσω κατευθείαν το λόγο στην κ. Χουσιανάκου, εκπρόσωπο του Συλλόγου Ελλήνων

Πολεοδόμων και Χωροτακτών. Είναι η τελευταία μου ελπίδα η κ. Μάρθα Χουσιανάκου ότι θα κερδίσουμε λίγα λεπτά, διότι πρέπει οπωσδήποτε να αφιερώσουμε και λίγα λεπτά σε ερωτήσεις.

Μ. Χουσιανάκου Θα ήθελα εκ μέρους του Σ.Ε.ΠΟ.Χ. να ευχαριστήσω τους οργανωτές και ιδιαίτερα την κ. Παναγιωτάτου για την πρόσκληση. Επίσης θα ήθελα να τους συγχαρώ για την πρωτοβουλία τους γιατί θεωρώ ότι πιάνοντας λίγο τον ταύρο από τα κέρατα, δηλαδή τοποθετώντας το θέμα στην απόλυτη γενικότητά του, είναι απολύτως επίκαιρο και αναγκαίο σε μια περίοδο που εξελίσσονται πάρα πολλά πράγματα –από την κρίση μέχρι τις συζητήσεις για τον «Καλλικράτη»–, δυστυχώς όμως, μέχρι τώρα, έξω από τους ανθρώπους του Χώρου, ή τουλάχιστον δεν έχουμε ξεκάθαρη οπτική αν γίνονται και με τους ανθρώπους του Χώρου.

Η δική μου τοποθέτηση είναι γενικής φύσης, απαντώντας κυρίως στο αίτημα της κ. Παναγιωτάτου να προσπαθήσουμε να μείνουμε σε ένα γενικό επίπεδο που μπορεί να βοηθήσει να γενικεύονται πολλά απ' όσα ειπώθηκαν ήδη. Τοποθετείται έτσι σε ένα γενικότερο επίπεδο, δεν θα μείνω κυρίως στο εθνικό επίπεδο. Θα προσπαθήσω να μεταφέρω κάποιες σκέψεις και συμπεράσματα ή εκτιμήσεις που έχουν γίνει από τους επαγγελματίες πολεοδόμους-χωροτάκτες είτε στο πλαίσιο του Σ.Ε.ΠΟ.Χ. είτε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συλλόγου Χωροτακτών· επίσης, να δω κείμενα ή πρακτικές που έλαβαν χώρα στα προηγούμενα χρόνια ή κείμενα και πολιτικές που φαίνεται να οριοθετούν τα επόμενα χρόνια.

Θα έλεγα λοιπόν ότι οι σημαντικές αλλαγές του τέλους της δεκαετίας του 2000, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό και σε παγκόσμιο επίπεδο, επηρεάζουν ήδη και θα επηρεάσουν πολύ εντονότερα στο ορατό μέλλον, κατά την εκτίμησή μας, τα θέματα του χώρου και των χωρικών πολιτικών ή των χωροταξικών σχεδιασμών που γνωρίσαμε την προηγούμενη περίοδο.

Στα καθ' ημάς, στο εθνικό επίπεδο η κυβερνητική αλλαγή και η κεντρική στρατηγική της για πράσινη ανάπτυξη και η ίδρυση του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής έχει φέρει στο προσκήνιο ελπιδοφόρες μεν, αλλά ταυτόχρονα μετέωρες ακόμα, έννοιες και ανάγκες. Η άμεση αφαίρεση από τον τίτλο του νέου Υπουργείου Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής της αναφοράς στη χωροταξία σε συνδυασμό με την απουσία, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, συνολικής πολιτικής για τη χωρική

ανάπτυξη και τη χωροταξία του νέου Υπουργείου, αφήνει μετέωρη την «κλιματική αλλαγή» και την «πράσινη ανάπτυξη», και μπορεί να αποσυntonίσει έντονα πρόσφατες πολιτικές και θεσμικές εφαρμογές που αποκαθιστούσαν και στη χώρα την απουσία δημόσιων πολιτικών στα θέματα του χώρου.

Η ασάφεια των προθέσεων ακόμα του Υ.Π.Ε.Κ.Α., παράλληλα με τη δραματική οικονομική κρίση, μπορεί να μας ωθήσει σε πρακτικές που μπορεί να μας πάνε πίσω πάλι σε μάχες των χωροτακτών και των ανθρώπων του χώρου των δεκαετιών του '80 και του '90 σε σχέση με τα ζητήματα του χώρου, της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος.

Κατά τη γενική εκτίμηση των ανθρώπων του χώρου που εκφράζω, η ανάπτυξη θεσμικών παρεμβάσεων, σχεδιασμών και δράσεων με αναφορά στο χώρο υπήρξε έντονη και θετική στην Ευρωπαϊκή Ένωση και δι' αυτής εν πολλοίς στη χώρα μας κάτω από τις πιέσεις και τις απαιτήσεις της περιβαλλοντικής κρίσης, της περιβαλλοντικής κυρίως συνειδητοποίησης και της αυξανόμενης ανταγωνιστικότητας των χώρων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης πέραν των κλασικών, δειλών πάντα, πολιτικών της περιφερειακής συνοχής, που κι αυτές εξελίχθηκαν κάτω από την πίεση της αποκέντρωσης.

Την περίοδο '97-'99, το Ευρωπαϊκό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης στην Ευρώπη και η σύγχρονη νομοθεσία σ' εμάς του Ν. 2742 του 1999 για τον Χωροταξικό Σχεδιασμό για Αειφόρο Ανάπτυξη και του Ν. 2508 του 1997 για Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη και Αναγέννηση, με αφετηρία την περίοδο αυτή, ο χώρος «εισβάλλει», κυριολεκτικά, επιτέλους στα επιτελεία της ανάπτυξης φτάνοντας, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στην επιβολή της έννοιας της εδαφικής συνοχής στη Συνθήκη του Άμστερνταμ.

Όλη αυτή η περίοδος έδειξε ότι κάτι κινείται και ότι κινείται θετικά, έστω και αν κινήθηκε κυρίως κάτω από το επιστημολογικά ασαφές περιεχόμενο της έννοιας «χωρική ανάπτυξη και χωρικές πολιτικές» και όχι από τον κατοχυρωμένο πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό και προγραμματισμό. Θεσμοί, πολιτικές και προγράμματα, και εφαρμογές σε όλη αυτή την περίοδο κινήθηκαν προς τη θετική κατεύθυνση από το Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.) στο INTERREG μέχρι την Πράσινη Βίβλο για την εδαφική συνοχή του 2007 και τα προγράμματα των πόλεων στο πλαίσιο των νέων χρηματοδοτικών εργαλείων, όπως είναι το JESSICA και το JEREMIE στα επίπεδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μέσω αυτών στα Εθνικά Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης.

Παράλληλα ο χωροταξικός σχεδιασμός στην Ελλάδα εξελίχτηκε όπως ειπώθηκε προηγουμένως και δεν θα αναφερθώ σ' αυτό για να κερδίσω χρόνο. Ιδέες και πολιτικές που μπήκαν μπροστά σ' αυτή την περίοδο, όπως η εδαφική συνοχή και η πολυκεντρικότητα για να υπηρετήσει την εδαφική χωρική συνοχή, καθώς και έννοιες γύρω από νέες γεωπολιτικές οντότητες διαφόρων επιπέδων που τις υποστήριζαν, προέκυψαν κυρίως ως κριτικές τοποθετήσεις απέναντι σε πρακτικές και ιστορικές αναφορές και εξελίξεις ενός παραδοσιακού ευρωπαϊκού μοντέλου εξέλιξης του χώρου.

Οι πολιτικές αυτές είχαν θετικά αποτελέσματα στο επίπεδο των εδαφικών ανισοτήτων, έστω κι αν δεν ήταν τα καλύτερα, της ανασύνταξης των πόλεων και κυρίως της αντιμετώπισης του προβλήματος της φθοράς των ιστορικών κέντρων τους, στη βιοποικιλότητα με το Δίκτυο Natura και στην πολιτιστική κληρονομιά με προγράμματα πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκού επιπέδου χωρικά αναφερόμενα.

Παράλληλα όλη αυτή η περίοδος προετοίμασε την κοινωνία αλλά και τους επαγγελματίες και τους ανθρώπους του χώρου για μια νέα περίοδο κατά την οποία τα θέματα της κλιματικής αλλαγής, των νέων γεωπολιτικών ισορροπιών, της ενεργειακής και της οικονομικής κρίσης, αλλά και της διατροφικής κρίσης και των μετακινήσεων, οδηγούν στην επανασυζήτηση των συνθηκών της παγκοσμιοποίησης και στην αναδιοργάνωση των περιφερειακών αγορών.

Οδηγούν σε νέες αναζητήσεις σε σχέση με τις ανισότητες των χωρικών ενοτήτων αναφορικά με την τρωτότητα στις κλιματικές αλλαγές, στην ανασυγκρότηση της χωρικής σχέσης κατοικίας, εργασίας, κατανάλωσης και την επανατοποθέτηση των μετακινήσεων ανθρώπων και προϊόντων μέσα από τις γνωστές πρακτικές νέων αγορών διακίνησης διατροφικών προϊόντων («local vor»), που συνιστούν νέους παράγοντες περιφερειοποίησης.

Οδηγούν επίσης σε απαιτήσεις προστασίας του πόρου της γης, σε πολιτικές οικονομίας της γης για δημόσιες υποδομές και στην οικονομία της γης για οικιστική γη. Τέλος, οδηγούν στην ανάγκη διατήρησης της αγροτικής παραγωγής τόσο για διατροφική ασφάλεια και καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής όσο και διατήρηση της απασχόλησης.

Στο παραπάνω πλαίσιο, στο επίπεδο των θεσμών και των θεσμικών εξελίξεων διαφαίνεται ότι η ανάγκη της εξέλιξης των χωρικών πολιτικών σε χωροταξικό σχεδιασμό και προγραμματισμό, με ό,τι αυτό κουβαλάει ως περιεχόμενο, να

ενταθεί στον ευρωπαϊκό χώρο. Στο εθνικό επίπεδο επισημαίνουμε ότι η, πέραν των ευρωπαϊκών διλημάτων που προαναφέραμε, δική μας εθνική οικονομική κρίση δεν θα πρέπει ούτε τον χωροταξικό σχεδιασμό, που και σε ατελές επίπεδο προωθήθηκε από τη δεκαετία του '90, να θέσει σε αμφισβήτηση εκφυλίζοντάς τον σε χαλαρές (όχι υποχρεωτικά με την έννοια της ανελαστικότητας των ρυθμίσεων) χωρικές πολιτικές ούτε να θίξει τον δημοκρατικό χαρακτήρα του σχεδιασμού οδηγώντας σε αυταρχικές κεντρικές πρακτικές.

Στο επίπεδο των χωρικών πολιτικών, στις προκλήσεις της νέας περιόδου θέλω να εντοπίσω κάποια θέματα που θα μας απασχολήσουν και εμάς στο άμεσο μέλλον. Καταρχήν στο θέμα των ανισοτήτων προωθείται η δημιουργία νέων δεικτών ή ενός γενικευμένου δείκτη που θα υπερσκελίζει το Α.Ε.Π. και θα θέτει ευρύτερα θέματα ποιότητας ζωής ή λεγόμενης «ευτυχίας», αλλά ταυτόχρονα φαίνεται να προωθείται και δείκτης που να ανάγει τα παραπάνω στο οικολογικό αποτύπωμα των χωρικών εδαφικών ενοτήτων και αυτό θα δείξει διαφόρων τύπων ανισότητες, αντίστροφες η μία με την άλλη.

Επίσης ένα δεύτερο θέμα είναι η εισαγωγή της έννοιας της τρωτότητας στην κλιματική αλλαγή και της διαφοροποίησης των εδαφικών ενοτήτων σε σχέση με την αντιμετώπισή της και τις ανισότητες που αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα.

Τέλος, στο θέμα του χωρικού μοντέλου η πολυκεντρικότητα του Σ.Α.Κ.Χ., του Σχεδίου Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου, που εξελίχθηκε σε πολυκεντρικότητα με βάση τις πόλεις και όχι τους πόλους, υποστηριζόμενη περισσότερο από αυτοδιοικούμενες/συνεργαζόμενες εδαφικές περιοχές, τα λεγόμενα «territoires», παρά από αφηρημένες ανθρωπογεωγραφικές χωρικές ενότητες, φαίνεται ότι είναι η optimum επιλογή για την ευρωπαϊκή κοινωνία και ιδίως για τον μεσογειακό νότο ως εργαλείο εδαφικής κοινωνικής συνοχής, αλλά και προσαρμογής στις νέες υποχρεώσεις της οικολογικής κλίσης, της κλιματικής αλλαγής και των ενεργειακών διλημάτων.

Οι εδαφικές περιοχές του νέου τύπου θα αποτυπώσουν νέους τρόπους διακυβέρνησης, όπως, παραδείγματος χάριν, την επέκταση των εννοιών δικτύωσης.

Η πολυκεντρικότητα όπως ορίζεται στο Σ.Α.Κ.Χ. έχει συνθέσει σε πρώτη φάση τους στόχους της εδαφικής συνοχής και της ανταγωνιστικότητας, στόχους που επιδίωξε η στρατηγική της Λισαβώνας. Η παραπάνω σύνθεση προωθήθηκε στο Σ.Α.Κ.Χ. μέσω των μακροπεριφερειών και νομίζω ότι μίλησαν ήδη και ότι θα μιλήσουν και το απόγευμα γι' αυτό και πώς τοποθετείται μέσα σ' αυτές η χώρα μας.

Η στρατηγική του Γκέτεμποργκ αργότερα πρόσθεσε στους παραπάνω στόχους την κοινωνική ισότητα και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και τέλος, υπό την επιρροή της αντιπροσώπευσης των περιφερειών της Ευρώπης των Περιφερειών και των Πόλεων και το ομώνυμο Συμβούλιό τους, εξελίχτηκε σε πολυκεντρικότητα με βάση τις πόλεις.

Η διασύνδεση όμως της πολυκεντρικότητας με βάση τις πόλεις με νέους χώρους επιρροής και τρόπους διακυβέρνησης, όπως συνεργασίες μέσω δικτύσεων γειτονικών πόλεων με κοινές στρατηγικές για θέση και ρόλο στο σύστημα, είναι μια ισχυρή απάντηση στο δίλημμα πολυκεντρικότητα-ανταγωνιστικότητα και στην υστέρηση κέντρου-περιφέρειας που αντιμετωπίζουν τα δυνάμει νέα κέντρα πόλης ενός πολυκεντρικού προτύπου.

Η πολυκεντρικότητα κάτω από τις προκλήσεις της νέας περιόδου βάσει με ερωτηματικό το γιγαντισμό των μητροπόλεων και μάλιστα με σοβαρά επιχειρήματα στις νέες συνθήκες που επιβάλλουν οι διάφορες κρίσεις. Για να λειτουργήσει όμως η πολυκεντρικότητα, έχει ανάγκη την παρέμβαση του κράτους, της περιφέρειας ή της κοινότητας ανάλογα με το επίπεδο αναφοράς της, μέσα από χωροταξικό πλέον σχεδιασμό και προγραμματισμό, εμπλουτισμένο από τα διδάγματα της περιόδου των χωρικών πολιτικών, αλλά απολύτως απαραίτητο.

Στο δικό μας πλαίσιο, καταλήγοντας, θα ήθελα να πω ότι αυτό που εκφράζεται ως αγωνία είναι ότι κάτω από την οικονομική κρίση πολλές από τις θετικές εξελίξεις που διαφαίνονται κάτω από τις νέες πολιτικές που είναι αναγκαίες σε παγκόσμιο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κάτω από τη δική μας οικονομική κρίση μπορεί να οδηγηθούμε σε μια περίοδο που δεν θα αξιοποιήσουμε τις νέες προκλήσεις, που κατά την άποψη πολλών πηγάζουν ιδιαίτερα στα δικά μας προβλήματα και στον δικό μας χώρο. Ευχαριστώ.

Λ. Βασενχόβεν Και εγώ ευχαριστώ πολύ. Μετά τα σημεία τα οποία έθιξε ο κ. Μπεριάτος, από τα οποία εγώ τουλάχιστον ξεχώρισα το θέμα του πώς γίνεται μια μεταρρύθμιση, πώς επιτυγχάνει, το πρόβλημα της γης το οποίο έθεσε, το πρόβλημα του άριστου μεγέθους των διοικητικών χωρικών ενοτήτων, το θέμα των εργαλείων που χρησιμοποιεί κανείς για να θεσμοθετήσει ή να καθιερώσει μια ρύθμιση, ήρθε τώρα η κ. Χουσιανάκου και μας υπενθύμισε κάποιες γενικότερες εξελίξεις που επηρεάζουν και την Ελλάδα προφανώς στα θέματα της συνοχής, της ενεργειακής κρίσης, της παγκοσμιοποίησης και τις ανάγκες επιλογής των σωστών

χωρικών ενοτήτων, και κατέληξε με την απειλή την οποία δέχεται και ο χωροταξικός σχεδιασμός από την οικονομική κρίση, κάτι που νομίζω πως είναι και στο μυαλό πολλών άλλων.

Έχουμε δέκα λεπτά για ερωτήσεις. Θα παρακαλούσα με οικονομία να γίνουν αυτές οι ερωτήσεις προς συγκεκριμένα μέλη του πάνελ, προς συγκεκριμένους ομιλητές. Ποιος θα ήθελε να ρωτήσει κάτι;

Ο κ. Αραβαντινός.

Α. Αραβαντινός Επειδή η κ. Ρ. Κλουτσινιώτη αναφέρθηκε στην εκτός σχεδίου δόμηση, θυμίζω ότι –αυτό είναι και μια μικρή παρέμβαση–, σύμφωνα με όλους μας τους πολεοδομικούς νόμους και λιγότερο τους χωροταξικούς, όλη η επικράτεια χωρίζεται στα δύο. Χωρίζεται σε εντός σχεδίου και σε εκτός σχεδίου.

Όταν έγινε η συζήτηση για το Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο, υπήρξε μια αμηχανία των φορέων, πολλών φορέων, ως προς την εκτός σχεδίου δόμηση. Θα έπρεπε να ήμασταν πολύ πιο απόλυτοι είτε για την κατάργησή της είτε για κάποιους θεσμούς, οι οποίοι θα τη μείωναν. Εγώ προσωπικά έχω μια πρόταση. Αν δεν μπορούμε να την καταργήσουμε, θα έπρεπε τουλάχιστον η οικοδομική έκδοση για άδεια οικοδομής να έχει ένα κόστος δυσβάσταχτο έναντι της άδειας οικοδομής εντός σχεδίου.

Θα έπρεπε να έχουμε και εισφορές σε γη τουλάχιστον, διότι δεν μπορούμε να δεχόμαστε τον εκτός σχεδίου μετά να ζητάει νερό, ηλεκτρικό, να του έρθει και το λεωφορείο το σχολικό, όπως μας έλεγε σε ένα ραδιοφωνικό σταθμό ο κ. Ιατρού, ο δήμαρχος της Κερατέας, ότι κάνουν κάθε χρόνο μια εργολαβία για τα σχολικά λεωφορεία και πηγαίνουν τα σχολικά λεωφορεία να μαζέψουν τους εκτός σχεδίου, τους νόμιμους οικιστές και τους αυθαίρετους με ένα κόστος της Νομαρχίας τεράστιο.

Άρα θέλω και από την κ. Κλουτσινιώτη και από τους άλλους ομιλητές να δούμε ποια είναι η θέση μας για την εκτός σχεδίου δόμηση. Ευχαριστώ.

Λ. Βασενχόβεν Το λόγο έχει η κ. Κλουτσινιώτη.

Ρ. Κλουτσινιώτη Το χρησιμοποίηω ως επιχείρημα αυτό που θα πω στη συνέχεια, εδώ και δύο χρόνια. Πήραμε απόφαση στη Διοικούσα Επιτροπή του Τεχνικού Επιμελητηρίου· πήγα και εισηγήθηκα για την κατάργηση της εκτός σχεδίου δόμησης. Θέλω να πω ότι οι άνθρωποι οι οποίοι συνήθως είναι κατά κύριο επάγγελμα εργολήπτες, κάνουν κατασκευές – οι

περισσότεροι είπαν: εντάξει, να σταματήσει αυτή η ρύθμιση, να χιζούμε εντός σχεδίου. Το δεχθήκανε κατά πλειοψηφία. Μην νομίζει κανείς ότι ήταν απόλυτη η ομοφωνία. Είναι και η θέση την οποία υποστηρίξαμε και στο Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας.

Και τελειώνω μ' αυτό. Όλες οι μελέτες όλων των επιπέδων, τα Ρυθμιστικά Σχέδια, ας πούμε. Εγώ μόλις τελείωσα το του Βόλου. Λέει συγκεκριμένα πώς και πού θα καταργηθεί σταδιακά αυτή η ρύθμιση. Άλλωστε και η Μελέτη του Εθνικού Χωροταξικού έλεγε. Δηλαδή τι κάνουμε την πρώτη πενταετία, τι τη δεύτερη, ώστε αρχίζουμε από μια σταδιακή μείωση της εκτός σχεδίου. Καταργούμε στις κρίσιμες περιοχές. Έφυγε τώρα ο κ. Πολύζος. Δεν μπορεί στην Αττική να επιτρέπεται ακόμη η εκτός σχεδίου δόμηση. Δηλαδή έπρεπε να έχει καταργηθεί από χθες.

Λ. Βασενχόβεν Ο κ. Λουκάκης.

Π. Λουκάκης Νομίζω ότι υπάρχει μια παρεξήγηση. Όταν ο χώρος χωρίζεται σε εντός και εκτός σχεδίου περιοχές, δεν σημαίνει ότι το εκτός σχεδίου είναι αδόμητο. Απλώς είναι άλλοι οι όροι δόμησης. Το θεσμικό πλαίσιο προβλέπει πώς θα δομείται ο εκτός σχεδίου χώρος. Δεν μιλάω για την αυθαίρετη δόμηση, αυτό είναι άλλο πράγμα, διότι αυθαίρετη δόμηση υπάρχει και στις εντός σχεδίου περιοχές όπως ξέρετε, ημιυπαίθριοι χώροι, για να μην πάμε και πολύ μακριά, για τους οποίους έχει γίνει πολλή συζήτηση.

Η γνώμη η δική μου όμως είναι ότι αν θέλουμε να το βάλουμε, που νομίζω ότι είναι ένα σοβαρό θέμα, είναι θέμα σχεδιασμού. Αλλά από την άλλη μεριά δεν μπορεί το ίδιο το κράτος, όταν μιλάμε αν θα την καταργήσουμε ή θα τη ρυθμίσουμε την εκτός σχεδίου δόμηση, να έρχεται να λέει ότι μπορεί να κάνω παραγωγικές δραστηριότητες, αιολικά πάρκα σε περιοχές Natura, σε περιοχές δασικές, δηλαδή να έρχεται το ίδιο το κράτος να δημιουργεί αυθαίρετη δόμηση, διότι και τα πάρκα είναι δόμηση. Δεν είναι μόνο οι κατοικίες ή οι αποθήκες και τέτοια.

Έρχεται το ίδιο το κράτος και παρεμβαίνει κάνοντας παραχωρήσεις σε δόμηση περιοχών που κατά τεκμήριο είναι προστατευόμενες περιοχές και στις οποίες θα έπρεπε τουλάχιστον να έρθει να πει ότι στις περιοχές που για τον Α ή το Β λόγο προστατεύονται, είτε ως περιοχές πολιτιστικού ενδιαφέροντος είτε ως περιοχές φυσικής προστασίας, εκεί απαγορεύεται η δόμηση, όπως και πράγματι έτσι είναι, και όλα αυτά πέφτουν στο

Συμβούλιο Επικρατείας. Θέλω να πω κάποια στιγμή πριν αρχίσουμε να μιλάμε, εγώ δεν είμαι εργολάβος όπως ξέρετε, δεν θέλω να υπεραμυνθώ των εργολάβων, αλλά όταν έρχεται το ίδιο το κράτος και αυθαιρετεί με τις αποφάσεις και τις παραχωρήσεις που κάνει, τότε νομίζω ότι δεν είναι εύκολο να σας απαντήσουμε, κ. Αραβαντινέ, εμείς. Ευχαριστώ.

Λ. Βασενχόβεν Παρακαλώ, άλλη ερώτηση; Η κ. Μαρία Κωστοπούλου από το Υπουργείο Οικονομίας, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας έχει το λόγο.

Μ. Κωστοπούλου Δεν γνωρίζω σε ποιον να απευθύνω ακριβώς την ερώτηση, σε όλους νομίζω. Λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η οικονομική κρίση και ιδιαίτερα επειδή θα έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στην Ελλάδα –φυσικά τα μεταναστευτικά ρεύματα, τα περιβαλλοντικά προβλήματα–, υπάρχει μια συζήτηση στον ευρωπαϊκό χώρο για αλλαγή του μοντέλου ανάπτυξης των πόλεων και συζητείται ιδιαίτερα το θέμα της συνεκτικής πόλης. Νομίζω ότι για τη χώρα μας έχει ιδιαίτερη σημασία μια τέτοια αλλαγή ανάπτυξης, τόσο στο λεκανοπέδιο της Αττικής όσο και όσο και στη Θεσσαλονίκη αλλά και στις υπόλοιπες πόλεις. Ποια είναι η άποψή σας ως προς αυτή τη συζήτηση; Ευχαριστώ.

Λ. Βασενχόβεν Η κ. Χουσιανάκου.

Μ. Χουσιανάκου Νομίζω ότι έμμεσα από τα θέματα που έθεσα ως διλήμματα ή μάλλον προκλήσεις για την επόμενη δεκαετία, έθεσα το θέμα της συνεκτικής πόλης. Πολυκεντρικότητα και συνεκτική πόλη είναι πραγματικά οι δύο ιδέες, οι δύο πολιτικές που μπαίνουν μπροστά εδώ και πέντε χρόνια για να απαντηθούν οι εντάσεις στο θέμα της οικολογικής κρίσης και της ενεργειακής κρίσης, αλλά ταυτόχρονα και των οικονομικών γης που είπα προηγουμένως.

Επομένως ούτως ή άλλως αυτή την πολιτική της συνεκτικής πόλης ή της συμπαγούς πόλης την έχει ήδη προωθήσει το Εθνικό Πλαίσιο, γιατί πρέπει να πούμε ότι κάτι έγινε τα προηγούμενα χρόνια και εδώ. Έγιναν κάποια πράγματα, παρακολούθηθηκαν έννοιες και κοινοτικές πολιτικές. Έχει μπει μπροστά η ιστορία της συμπαγούς πόλης, της συνεκτικής πόλης αν θέλετε. Υπάρχει εκεί μια ασάφεια την οποία πρέπει να συζητήσουμε σε ένα άλλο ίσως τραπέζι, αλλά ταυτόχρονα θα ήθελα να απαντήσω και στον κ. Αραβαντινό που έθεσε το θέμα της εκτός σχεδίου δόμησης.

Από τη μεριά του Σ.Ε.Π.Ο.Χ., η συζήτηση έχει γίνει επανειλημμένως. Δεν έχει καταλήξει, αλλά έχει γίνει επανειλημμένως. Ο Σ.Ε.Π.Ο.Χ. θέτει το θέμα του σχεδιασμού, του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού με αρχές. Εάν θέσουμε το θέμα του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού με αρχές, η εκτός σχεδίου δόμηση δεν είναι εργαλείο ή μπορεί να είναι εργαλείο όπου ο σχεδιασμός νομίζει ότι μπορεί να είναι εργαλείο.

Όμως ο σχεδιασμός θα αποφασίσει, με όλη τη σχετικότητα του όρου, αν έχουμε ανάγκη οικιστικής ανάπτυξης και ποιας οικιστικής ανάπτυξης από τη στιγμή που πρέπει να έχουμε συμπαγή και συνεκτική πόλη. Ο σχεδιασμός θα πει επίσης εάν είναι αναγκαίοι οργανωμένοι υποδοχείς ή όχι. Επομένως θεωρούμε ότι διά του σχεδιασμού οριοθετείται το πλαίσιο αντιμετώπισης της εκτός σχεδίου δόμησης. Εάν σήμερα πραγματικά προχωρήσει ο τοπικός σχεδιασμός με αυστηρό σεβασμό στις συμφωνημένες από τη νομοθεσία αρχές και με τη βοήθεια της νομολογίας, θα θέσει «εκτός συζήτησης» το θέμα της «εκτός σχεδίου δόμησης».

Αυτό δεν σημαίνει ότι όντως το κράτος, η κεντρική εξουσία, δεν πρέπει να αποφασίσει τι κάνει με τη νομοθεσία της «εκτός σχεδίου» δόμησης, και να αποφασίσει να μην πετάει εύκολα το μπαλάκι αυτής της διαδικασίας, χωρίς να έχει και θέση επ' αυτού, στον τοπικό σχεδιασμό «ως επιβολή» δικαιώματος δόμησης που έρχεται σε αντίθεση με άλλες χωρικές πολιτικές που η ίδια ταυτόχρονα επιλέγει. Δεν μπορείς να επιλέξεις ως πολιτική τη συμπαγή πόλη, πολιτική του Γενικού Πλαισίου που πέρασε στη Βουλή, και ταυτόχρονα να μη λες τίποτα για την εκτός σχεδίου δόμηση.

Επιπλέον, η δική μου άποψη για την εκτός σχεδίου δόμηση είναι ότι από το '23 η εκτός σχεδίου δόμηση αντιμετωπιζόταν ως εργαλείο μέχρι το σχεδιασμό. Αν κοιτάξει κανείς πραγματικά τα κείμενα ακριβώς, θα δει ότι δεν ήταν έτσι μια αποκομμένη ρύθμιση αλλά ότι είχε αναφορά μέχρι το σχεδιασμό. Το πώς κατάντησε, είναι άλλο.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ. Έχει ζητήσει το λόγο η κ. Κλουτσινιώτη, και μετά τις απαντήσεις αυτές θα πρέπει να κλείσουμε.

Ρ. Κλουτσινιώτη Να απαντήσω. Το θέμα είναι πολύ ενδιαφέρον. Το ζήτημα της οικονομικής κρίσης είναι πολύ μεγάλο και επειδή είναι ασυμπίθνη και βρισκόμαστε –όχι μόνο η Ελλάδα αλλά όλοι– μπρος σε μια κατάσταση που δεν ξέρουμε τι θα προκύψει στο μέλλον από αυτό έχουμε, νομίζω, δύο δρόμους εμείς ως Έλληνες.

Ο ένας δρόμος είναι η πεπατημένη, δηλαδή να συνεχίσουμε να διαλύουμε την ποιότητα του χώρου της Ελλάδας, και μάλιστα με μεγαλύτερη άνεση και ένταση διότι οικονομική κρίση είναι, τι να κάνουμε; Ας χτίσουμε, ας πουλήσουμε κ.λπ. Αυτός είναι ο ένας δρόμος. Ο άλλος δρόμος είναι ότι ενδεχομένως θα πρέπει να σκεφτούμε ότι εάν καταστρέψουμε περαιτέρω το τοπίο της χώρας, πια δεν θα έχουμε κανένα πλεονέκτημα. Δηλαδή τι πλεονέκτημα θα μείνει στην Ελλάδα άμα συνεχίζει να καταστρέφεται μ' αυτό τον τρόπο το τοπίο;

Μ' αυτή την έννοια λοιπόν και η κατάργηση της εκτός σχεδίου –με σταδιακά μέτρα εννοείται– και η συνεκτική πόλη είναι, αν θέλετε, αυτό το σύστημα στο οποίο πρέπει να απαντήσουμε με σαφήνεια όμως ότι αυτό θέλουμε.

Λ. Βασενχόβεν Θέλει να κάνει μια παρέμβαση ο κ. Παντελής Σκάγιαννης.

Π. Λουκάκης Μπορώ να απαντήσω στο ερώτημα της κυρίας;

Λ. Βασενχόβεν Ο κ. Λουκάκης.

Π. Λουκάκης Μην συνδέσουμε μόνο όμως την οικονομική κρίση. Εγώ, όταν στην εισήγησή μου μίλησα για το όραμα, συνέδεσα την ανάγκη να αναζητηθούν και στο πλαίσιο των τοπικών δυνατοτήτων ενέργειες του τοπικού δυναμικού, να αξιοποιηθούν πόροι και δυνατότητες που υπάρχουν, οι οποίες δεν έχουν αναπτυχθεί και οι οποίες θα μπορούσαν ίσως να υπερκεράσουν και ζητήματα που απορρέουν από τη σημερινή κρίση, και να αναζητούνται και άλλοι δρόμοι. Αυτό σε ό,τι αφορά την κρίση. Θα απαντηθεί. Δεν είμαι οικονομολόγος.

Σε ό,τι αφορά τη συνεκτική πόλη, θα μου επιτρέψετε να πω ότι εγώ έχω για τον ορισμό αυτό μεγάλες αμφιβολίες, αλλά δεν μπορώ να το αναπτύξω. Νομίζω ότι μπορούμε ίσως σε μια μεγαλύτερη συζήτηση αργότερα, το απόγευμα, να το κουβεντιάσουμε. Γιατί εις το βίο μας έχουμε την περιοχή που μένουμε, την περιοχή που δουλεύουμε και τις περιοχές αναψυχής που πάμε.

Όταν λοιπόν μετακινούμαστε 100 και 150 χιλιόμετρα σε άλλα μέρη για να δουλέψουμε από αυτό που είναι πόλη, ο ενδιάμεσος χώρος μεταξύ θέσης κατοικίας, θέσης εργασίας ή θέσης αναψυχής τι είναι; Είναι ένας χώρος ροών, ο οποίος έλκει δραστηριότητες. Έχουμε και ένα δίκτυο

οικισμών, κάπου 12.500 οικισμούς όπου η συντριπτική πλειονότητα είναι μικρή. Όταν αρχίζουμε και λέμε για συνεκτική πόλη, για ποιες πόλεις μιλάμε;

Γι' αυτό εγώ μίλησα ότι πρέπει να αναζητήσουμε νέα οικιστικά συστήματα τα οποία να προσιδιάζουν στα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, νησιωτικές περιοχές, ορεινές περιοχές, παράκτιες περιοχές, και εκεί να αναζητήσουμε εμείς αυτό που θέλουμε. Γιατί μιλήσατε για τον ευρωπαϊκό χώρο. Τι είναι τα διευρωπαϊκά δίκτυα; Προσπαθούν να διευρύνουν την ακτίνα προσπελασιμότητας των αστικών κέντρων εντός δύο ωρών.

Εγώ έχω ζήσει πριν από 30-40 χρόνια στη Γερμανία και ήδη από τότε μετακινούνταν από τις περιοχές κατοικίας στα κέντρα από τα 90 και 100 χιλιόμετρα για να πάνε να δουλέψουν κάθε μέρα· αλλού έμεναν, αλλού δούλευαν. Τι θα πει συνεκτική πόλη; Εγώ έχω σοβαρές επιφυλάξεις.

Ευχαριστώ.

Λ. Βασενχόβεν Ο κ. Π. Σκάγιαννης από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει το λόγο.

Π. Σκάγιαννης Θα απαντήσω όσο μπορώ σ' αυτό το ερώτημα, αν και δεν είναι ο ρόλος μου αυτός, αλλά επειδή μου κίνησε πάρα πολύ το ενδιαφέρον να μιλήσω πάνω σ' αυτό.

Θα ήθελα πρώτα να απευθύνω ένα ερώτημα στον κ. Μπεριάτο όμως. Θα συμφωνούσα, κ. Μπεριάτο, ότι ο «Καλλικράτης» πραγματικά δεν έχει το νόημα που είπατε και ότι το πρωτεύον είναι η βελτίωση της λειτουργικότητας των Δήμων. Το ερώτημα είναι: Μπορεί να υπάρχει λειτουργικότητα όμως με Δήμους, οι οποίοι είναι στην κατάσταση που βρίσκονται και έχουν την κλίμακα που έχουν σήμερα;

Συμφωνώ ότι οικονομικά δεν θα έχει κανένα αποτέλεσμα ως προς αυτό που είπατε, αλλά νομίζω ότι από άποψη λειτουργικών οικονομικών κλίμακας θα υπάρχει μια μεγαλύτερη δυνατότητα αν ενοποιηθούν κάποιοι Δήμοι –όχι υποχρεωτικά με συγχωνεύσεις, μπορεί με εθελοντικές, μπορεί με άλλους τρόπους–, αλλά εν πάση περιπτώσει θα ήθελα να σας ακούσω σχετικά με αυτό.

Όσο για τη συνεκτική πόλη, εδώ υπάρχει ένα θέμα. Νομίζω ότι η μεταφορά του όρου *compact city* στην Ελλάδα είναι ατυχής για τα ελληνικά δεδομένα· τελεία. Θα συμφωνούσα πάρα πολύ με τον κ. Λουκάκη σ' αυτό, που έχει τις αμφιβολίες του επί του θέματος. Η έννοια της

συμπαγούς πόλης στη διεθνή βιβλιογραφία έχει πολυποίκιλη σημασία. Δεν είναι μόνο μία ή δύο πλευρές της. Η συνεκτικότητα, που κακώς αποδίδεται η *συμπαγής πόλη* ως «compact city» με συνεκτικότητα, είναι μία από τις πλευρές της συμπαγούς πόλης. Ο όρος είναι *συμπαγής πόλη*, δεν είναι «συνεκτική πόλη».

Από κει και πέρα η συνεκτικότητα είναι μια πλευρά της συμπαγούς πόλης, δηλαδή είναι η πλευρά η οποία λέει ότι μειώνουμε διαδρομές και μαζεύουμε, τακτοποιούμε λειτουργικά μια πόλη έτσι ώστε να μην έχουμε χάσιμο πόρων – ας πούμε, στη λειτουργία της. Αυτή είναι η συνεκτικότητα.

Θα συμφωνούσα λοιπόν με τη συνεκτικότητα ως μια πλευρά της συμπαγούς πόλης, που θα μπορούσε να επιδιωχθεί κατά κάποιον τρόπο στην Ελλάδα, αν και δεν νομίζω ότι είναι το πρωτεύον ζήτημα αυτό, διότι στην Ελλάδα οι υπόλοιπες πλευρές του συμπαγούς των πόλεων υπάρχουν ήδη ούτως ή άλλως. Οι ελληνικές πόλεις είναι απελπιστικά συμπαγείς, δεν είναι εκεί το πρόβλημα.

Η Κυψέλη έχει πυκνότητες περίπου σαν το Χονγκ Κονγκ, είναι δεύτερη στον κόσμο. Και οι πυκνότητες της κατοίκησης είναι πολύ κοντά – είναι ένα από τα βασικά ζητήματα της συμπαγούς πόλης στη διεθνή βιβλιογραφία για το τι εννοούμε «συμπαγή πόλη».

Επομένως όταν έχουμε ένα concept, μια έννοια η οποία έχει εφευρεθεί, ας πούμε, στην Αμερική για να μπορέσει να αντιπαρατεθεί στο suburbanization που υπήρξε μετά τον πόλεμο, δηλαδή στην προαστιοποίηση –όπου για να πάρεις, ας πούμε, ένα σάντουιτς, πηγαίνεις τέσσερις ώρες με το αυτοκίνητο, που λέει ο λόγος–, δεν μπορούμε να μεταφέρουμε την έννοια αυτή στην Ελλάδα και να μιλάμε για πόλεις οι οποίες έχουν πυκνότητες περίπου σαν το Χονγκ Κονγκ. Δεν είναι αυτό το ζητούμενο στην Ελλάδα.

Το ζητούμενο είναι ένας σοβαρός σχεδιασμός, μια διαχείριση της εκτός σχεδίου δόμησης, με όποια έννοια την πάρουμε, είτε απαγόρευση είτε απόλυτη αυστηροποίηση, και με πολλούς άλλους τρόπους. Δεν είναι αυτό το θέμα. Ευχαριστώ. Αυτό ήθελα να πω.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ. Έχετε το λόγο, γρήγορα, παρακαλώ, μόνο· και πρέπει και ο κ. Μπεριάτος να πει μια λέξη για το ερώτημα του κ. Σκάγιαννη. Να απαντήσει ο κ. Μπεριάτος πρώτα σ' αυτή την ερώτηση του κ. Σκάγιαννη και η κ. Χουσιανάκου για τις εδαφικές ενότητες νέου τύπου.

Η. Μπεριάτος Κύριε Πρόεδρε, θα προσέξατε ότι εγώ καλύφθηκα από τους συναδέλφους και δεν απάντησα στα γενικά ερωτήματα, οπότε φύλαξα το χρόνο για τη στοχευμένη απάντηση.

Για το θέμα του μεγέθους που ρώτησε ο κ. Σκάγιαννης, όπως ανέφερα, τα στοιχεία –ακόμη και τα ευρωπαϊκά– δείχνουν ότι ήδη στην Ελλάδα έχουμε φτάσει σχεδόν στο επιθυμητό επίπεδο συνενώσεων, το οποίο μπορεί να είναι 600-700 Δήμοι, όπως οι ανοιχτές πόλεις των χωροταξικών. Αλλά δεν είναι εκεί το μείζον πρόβλημα σήμερα. Υπάρχουν και άλλα κριτήρια που δεν είχαμε χρόνο να αναφέρουμε, όπως είναι η ταυτότητα του τόπου, η ιστορία, η τοπική και περιφερειακή συνείδηση. Δηλαδή ποιοτικά κριτήρια, τα οποία δεν μετρώνται με τον πληθυσμό ούτε με την έκταση.

Δεν μπορεί να αγνοείς τα κριτήρια αυτά κατά τον προσδιορισμό μιας χωροεδαφικής, πολιτικής, διοικητικής κ.λπ. οντότητας. Δεν μπορεί να χρησιμοποιείς μόνο ποσοτικά κριτήρια. Δηλαδή, ακόμη κι αν η Κέρκυρα υπαχθεί στην Ήπειρο λόγω γεινίασης, ένας Κερκυραίος δεν θα πάψει ποτέ να είναι και να λέγεται Επανήσιος. Δηλαδή δεν θα γίνει ποτέ Ηπειρώτης. Η περιφερειακή συνείδηση των Επανήσιων είναι ισχυρότερη από τη γεινίαση. Υπάρχουν πολλά τέτοια θέματα.

Επιγραμματικά θέλω να πω ότι εάν η συνένωση στον πρώτο «Καποδίστρια» ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιθυμητή αναβάθμιση, σήμερα η αναβάθμιση των Ο.Τ.Α. είναι προϋπόθεση για τη συγκώνευση. Δηλαδή ακριβώς το αντίστροφο. Εξάλλου υπάρχει και το πλαίσιο των συνεργασιών των Ο.Τ.Α. για μεγαλύτερες κλίμακες. Μπορούν να συνεργαστούν. Ήδη από το Σύνταγμα και τους νόμους προβλέπεται πλαίσιο για τη συνεργασία των Ο.Τ.Α., προκειμένου να λειτουργούν στις μεγαλύτερες κλίμακες.

Επίσης είναι λάθος να πιστεύουμε αυτό που λένε και στελέχη της Αυτοδιοίκησης, ότι δηλαδή πρέπει να ξεχωρίσουμε απόλυτα τις αρμοδιότητες. Δεν υπάρχει καμία λειτουργία που να μπορεί να ασκηθεί σε ένα μόνο επίπεδο. Είναι πάντοτε αναμεμιγμένα όλα τα επίπεδα, γι' αυτό και κάποιιοι λένε «συνάρθρωση αρμοδιοτήτων». Και σ' αυτό εμείς οι χωροτάκτες μπορούμε να παίξουμε σημαντικό ρόλο.

Διότι, πάνω στο πλαίσιο αναφοράς, το χωροταξικό, το περιφερειακό ή το τοπικό –εκεί που γίνεται η οριζόντια χωρική ολοκλήρωση, μπορούν όλοι– να συνυπάρξουν: τα υπουργεία, οι περιφέρειες, οι δήμοι, οι πάντες.

Μόνον όταν όλοι οι φορείς, όλων των επιπέδων, έχουν ένα οριζόντιο πλαίσιο αναφοράς μπορούν να συνεργαστούν, γιατί είναι αδύνατος ο διαχωρισμός αυτών των αρμοδιοτήτων σε σχέση με τις λειτουργίες που ασκούνται σε έναν συγκεκριμένο χώρο.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ. Η κ. Χουσιανάκου.

Μ. Χουσιανάκου Οι νέες εδαφικές ενότητες στις οποίες αναφέρθηκα, για τις οποίες περίπου έδωσα γενικά στοιχεία, είναι περιοχές όχι διοικητικά ορισμένες, αλλά ορισμένες από σχέσεις, διασυνδέσεις, υλικές και άυλες, περιοχών που έχουν μια κοινή στρατηγική και μια κοινή συνεργασία κάτω από διάφορες μορφές, που και σήμερα υπάρχουν σε καλά παραδείγματα ή πολιτικές, ώστε να μπορέσουν να τοποθετηθούν στο σύστημα με μια κοινή οπτική.

Παραδείγματος χάριν, στα παραπάνω αναφέρεται η συζήτηση για τις λειτουργικές αστικές περιοχές, για τις ευρύτερες διακρατικές περιοχές, οι οποίες δεν είναι υποχρεωτικό όταν είναι πολιτική του Γενικού Πλαισίου που πέρασε στη Βουλή να είναι διοικητικές περιοχές, για διαφόρων τύπων ρυθμίσεις στο χώρο και επανατοποθέτηση των ρυθμιστικών σχεδίων πάνω σε άλλες ενότητες από τις σημερινές αναφερόμενες κ.λπ.

Λ. Βασενχόβεν Ευχαριστώ πολύ. Εδώ κλείνουμε το πρώτο στρογγυλό τραπέζι.

Θα ήθελα απλώς, αν μου επιτρέπετε, να προσθέσω κάτι. Επειδή πολλοί αναφέρθηκαν στις ανησυχίες ότι η οικονομική κρίση επηρεάζει το ρόλο του χωροταξικού, του χωρικού σχεδιασμού, της χωρικής πολιτικής και της περιβαλλοντικής πολιτικής και επειδή έχω την εντύπωση ότι αυτό είναι όντως ένα εξαιρετικά κρίσιμο θέμα, θα άξιζε τον κόπο να συζητηθεί ευρύτερα, ίσως σε κάποιο άλλο φόρουμ και με άλλη ευκαιρία, διότι πραγματικά φοβάμαι ότι κάποια στιγμή μπορεί αυτή η πίεση να μας σώσει όλους. Δηλαδή πολύ απλά να μας πουν: πηγαίνετε στην μπάντα, βρίσκεστε εκτός κλίματος, εκτός θέματος. Ευχαριστώ πολύ.

Θα κάνουμε ένα διάλειμμα. Στις 12.00 παρακαλείστε να είστε όλοι εδώ.

ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

II

Περιβάλλον και Αναπτυξιακές Διαδικασίες

Π. Ζέικου, Δ. Μέλισσας, Δ. Ρόκος, Π. Σκάγιαννης.
Συntonίστρια: Σ. Αυγερινού-Κολώνια

Ε. Παναγιωτάτου Η καθηγήτρια η κ. Αυγερινού-Κολώνια θα συντονίσει το τραπέζι «Περιβάλλον και Αναπτυξιακές Διαδικασίες».

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Καλησπέρα σας. Θα ήθελα κι εγώ εκ μέρους του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας να σας καλωσορίσω σ' αυτή την πολύ ενδιαφέρουσα και σημαντική, κατά τη γνώμη μου, ημερίδα για τις χωρικές πολιτικές και τη χωρική ανάπτυξη.

Η ενότητα γύρω από την οποία θα συζητήσουμε σήμερα αφορά το Περιβάλλον και τη σχέση του με τις Αναπτυξιακές Διαδικασίες, και προφανώς περιμένουμε να υπάρξουν αναφορές στο επίπεδο του σχεδιασμού.

Έχουμε την τιμή να δώσουμε το λόγο πρώτα στον Ομότιμο Καθηγητή του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, τον κ. Δημήτρη Ρόκο, ο οποίος θα ανοίξει την ενότητα αυτή με την τοποθέτησή του.

Δ. Ρόκος Θα σας μιλήσω για τη διαλεκτική σχέση της Ανάπτυξης με το Περιβάλλον, την ανάγκη για ριζική ανατροπή των κυρίαρχων στερεοτύπων.

Η κατάσταση, οι ποιότητες και τα μεγέθη των στοιχείων τα οποία συγκροτούν την κάθε φορά *φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα* μιας χώρας/περιφέρειας/περιοχής (μ' άλλα λόγια, το Φυσικό και Κοινωνικοοικονομικό Περιβάλλον της, με τις πολυδιάστατες σχέσεις, αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις τους και τις τάσεις μεταβολών τους διαμέσου του χρόνου), υποστηρίζω εδώ και πενήντα περίπου χρόνια ότι απογράφουν, καταγράφουν, χαρτογραφούν και αποδίδουν με διεπιστημονικό και ολοκληρωμένο τρόπο, στη θεωρία και την πράξη, μέσα από την αδιάσπαστη διαλεκτική ενότητα της Φύσης με τον Άνθρωπο και την Κοινωνία: τη μορφή, το χαρακτήρα, τις αξίες και τις προοπτικές της Ανάπτυξής της, στα πεδία της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, του πολιτισμού και της τεχνικής/τεχνολογίας.

Έτσι, η κατάσταση, οι ποιότητες και τα μεγέθη της *Ανάπτυξης* οριοθετούνται, επηρεάζονται καταλυτικά, αλλά και καθορίζονται από τις αξίες, τις αρχές, τις επιλογές, τη θεωρία, την πράξη, το ήθος, τις στάσεις και τις συμπεριφορές, τη συμμετοχή, την υπευθυνότητα και τη συνείδηση των

προσώπων (έννοια πνευματικά και πολιτισμικά ευρύτερη από αυτή των πολιτών, των εργαζομένων και των δημιουργών), αλλά και των ομάδων, των πρωτοβουλιών και των συλλογικοτήτων τους, όπως αυτά/-ές την προσεγγίζουν, τη σχεδιάζουν, την προγραμματίζουν και νομίζουν ότι νομοθετούν, εργάζονται και δρουν σ' όλα τα επίπεδα στο όνομά της.

Με βάση τα παραπάνω, σήμερα δεν θα 'πρεπε λοιπόν καθόλου να αιφνιδιαζόμαστε από τις δραματικές –και όχι μόνο στη χώρα μας– «αναπτυξιακές» εξελίξεις, όταν, με το δόγμα Τρούμαν μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, κυριάρχησε ως *Ανάπτυξη* (Development) η μονοδιάστατη οικονομική και μόνο διάστασή της και μάλιστα στην πιο εκκυδαισμένη εκδοχή της, αυτή της *Αύξησης* (Growth), στην κλασική εξίσωση που αναμάσησαν από τότε όλοι οι κατά καιρούς ηγέτες του φερόμενου ως ελεύθερου κόσμου, μιμήθηκαν σε μεγάλο βαθμό και εκείνοι του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού και ανέλαβαν να προπαγανδίσουν σ' όλα τα πεδία οι πάντοτε πρόθυμοι κρατικοί διανοούμενοι, αλλά και τα διαπλεκόμενα Μ.Μ.Ε.: Ανάπτυξη = Φυσικοί Πόροι + Κεφάλαιο + Εργασία, η οποία στην πορεία της Ανθρωπότητας σημαδεύτηκε (και σημαδεύεται), σε οριακές στιγμές της, από τα «ακραία» ιστορικά «προηγούμενα»:

- της αποικιοκρατίας, της λεηλασίας των φυσικών και ανθρωπίνων διαθεσίμων του πλανήτη μας, της εξάρτησης, της υπανάπτυξης, του εξωτερικού χρέους, του ληστρικού δανεισμού υπό μορφή βοήθειας και των ελλειμμάτων των χωρών του Τρίτου Κόσμου και των φτωχών χωρών,
- τις λεόντειες συμβάσεις, «τα κίνητρα», τις φορολογικές απαλλαγές και την αχαλίνωτη κερδοσκοπία των επενδυτών και του τοκογλυφικού χρηματοπιστωτικού συστήματος, και
- την εκμετάλλευση, του ανθρώπου από άνθρωπο, των μεταναστών, της γυναικείας και παιδικής εργασίας κ.λπ.

Η Διατηρήσιμη (Sustainable) –για τους έχοντες και κατέχοντες– «Ανάπτυξη»: η ευγενέστερη ψιμυθίωση αυτής της *Αύξησης* από το 1987 και μετά την εκτόξευση και κατάρχηση του «άδειου πουκάμισου» της φερόμενης ως «Βιώσιμης» (ή και «Αειφόρου» στα καθ' ημάς), στην πραγματικότητα απλώς «διατηρήσιμης» (Sustainable) για τους έχοντες και κατέχοντες «Ανάπτυξης», με τον δόλια αμφίσημο, έντονα και όλο και περισσότερο αμφιλεγόμενο ορισμό της ως της «Ανάπτυξης», «που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των επόμενων

γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες»,¹ προκαλεί πολλά και τεράστια, βάσιμα και θεμιτά ερωτηματικά, σε επίπεδο θεωρίας και πράξης, τόσο για τους επιστήμονες οι οποίοι ασχολούνται με τα θέματα «Ανάπτυξης» και για τους πολιτικούς που τα διαχειρίζονται, όσο και για όλους τους σκεπτόμενους πολίτες και εργαζομένους του πλανήτη μας.

Η «Βιώσιμη Ανάπτυξη» θα αφορά όλους τους ανθρώπους σε κάθε χώρα και κάθε περιφέρειά της και όλες τις ανάγκες τους;

Ποιες είναι άραγε οι ανάγκες αυτές; Ποιων; Ποιοι τις καθορίζουν;

Με βάση ποια κριτήρια και πώς;

Είναι οι ίδιες για κάθε γωνιά του πλανήτη και για κάθε πολιτισμό;

Για τις «αναπτυγμένες» δυτικές καπιταλιστικές χώρες και για όλες τις περιφέρειες και τις κατηγορίες πληθυσμού τους;

Για τις αναδυόμενες οικονομίες της ανατολής;

Για τις κατεστραμμένες πρώην κομμουνιστικές και νυν χυδαία αγοραίες καπιταλιστικές οικονομίες;

Για τις οικονομίες των «αναπτυσσόμενων» χωρών του Τρίτου Κόσμου;

Για τις μειονεκτικές, απομακρυσμένες, ορεινές και νησιωτικές περιοχές;

Και ποιες είναι οι ιεραρχήσεις προτεραιοτήτων ικανοποίησής τους στο χώρο και στο χρόνο;

Ποιος μπορεί να καθορίσει τις μελλοντικές ανάγκες των επόμενων γενεών; Και πώς;²

Οι δόλιοι κακόπιστοι αλλά και οι αφελείς (συνήθως με το αζημίωτο) απολογητές αυτού του ιδεολογήματος αγνόησαν αναίσχυντα όλη την εξαιρετικά τεκμηριωμένη διεπιστημονική και ολιστική ανάλυση του «Our Common Future» (1987), αλλά και την ύστερη θεμελίωση της «Βιώσιμης Ανάπτυξης» (μετά την παγκόσμια διάσκεψη κορυφής του 1992 για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον στο Ρίο) στις επιλογές της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

1. Βλ. World Commission on Environment and Development (1987), *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.

2. Βλ. Ρόκος, Δ. (2003), *Από τη “βιώσιμη” ή “αιφόρο” στην αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη (κείμενα 1963-2003)*, Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης, σ. 551, και Ρόκος, Δ. (2003), *Νόμος Πλαίσιο 1268/82 για την Ανώτατη Παιδεία. Πριν και μετά είκοσι έτη*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Έτσι, έκρυσαν τεχνηέντως πίσω απ' τον «ευαίσθητο» ορισμό της: την ασύδοτη ανταγωνιστικότητα των αγορών, την, και αεριτζίδικη, επιχειρηματικότητα, την άκρατη εμπορευματοποίηση της καινοτομίας και τις ευέλικτες/ελαστικές σχέσεις εργασίας της γενιάς των 700 ευρώ, που αποτελούν τους βασικούς πυλώνες του Μάαστριχτ και της Λισαβώνας, έγιναν αμύντορες της κερδοσκοπίας των διεθνών «επενδυτών», προσπέρασαν τις εκατόμβες των θυμάτων των εφαρμογών της και άφησαν αναπάντητα αυτά τα ερωτηματικά.

Γι' αυτό, η εικονικά προοδευτικότερη αλλά και πάλι μόνο θεωρητικά ανεκτή από τη νέα τάξη αντίληψη για τη «Βιώσιμη Ανάπτυξη» της έκθεσης της Επιτροπής Brundtland (World Commission on Environment and Development – W.C.E.D.), περιορίζεται και πάλι, θεωρητικά και μόνο (αφού η Επιτροπή κάνει μια σειρά σωστών διαπιστώσεων, για τη διπνηκή αύξηση των ανισοτήτων, της φτώχειας και της περιθωριοποίησης στη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών και όχι μόνο στις «αναπτυσσόμενες» χώρες του Τρίτου Κόσμου, αλλά και στα γκέτο και τις φτωχές περιφέρειες των αναπτυγμένων χωρών, από τα Απαλάγια Όρη των Η.Π.Α. ως την Ήπειρο), στην ανάγκη λήψης μέτρων λελογισμένης και ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών διαθεσίμων του πλανήτη μας, για να αρκέσουν και για τις επόμενες γενιές.

Μερικές αποδείξεις γι' αυτό τον ισχυρισμό μας: ας δούμε από μια αξιόπιστη διεθνώς πηγή, και συγκεκριμένα με βάση τα στοιχεία του Human Development Report Office,³ μια εικόνα ενδεικτική της «Ανάπτυξης» σε πλανητικό επίπεδο (πέντε χρόνια μετά την απογείωση της «Βιώσιμης» Ανάπτυξης στο Ρίο), αλλά και της φύσης και της ποιότητάς της.

Συγκεκριμένα το 1997:

- α) το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού της γης μοιραζόταν το 86% του παγκόσμιου Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (Α.Ε.Π.), το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 13%, ενώ το φτωχότερο 20% μοιραζόταν μόλις το 1% του παγκόσμιου Α.Ε.Π.,
- β) το πλουσιότερο 20% μοιραζόταν το 82% των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 17% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,

---

3. Βλ. U.N.D.P. (1999), Human Development Report 1999. *Globalization with a Human Face*, Oxford: Oxford University Press.

γ) το πλουσιότερο 20% μοιραζόταν το 68% των άμεσων ξένων επενδύσεων, το μέσων εισοδημάτων 60%, το 31% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,

δ) το πλουσιότερο 20% διέθετε το 93,3% των χρηστών του διαδικτύου, το μέσων εισοδημάτων 60% διέθετε το 6,5% και το φτωχότερο 20% διέθετε μόλις το 0,2%,

ε) οι χώρες του Ο.Ε.С.Д. με το 19% του παγκόσμιου πληθυσμού της γης είχαν το 71% του παγκόσμιου εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, το 58% των άμεσων ξένων επενδύσεων και το 91% του συνόλου των χρηστών του διαδικτύου.

Ακόμη, οι διακόσιοι πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη υπερδιπλασίασαν την καθαρή αξία των περιουσιών τους στα τέσσερα χρόνια ως το 1998 φτάνοντας τη σε περισσότερα από 1 τρισ. δολάρια, περισσότερα δηλαδή απ' όσα κατέχει το 41% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι τρεις μεγαλύτεροι δισεκατομμυριούχοι είχαν ενεργητικό μεγαλύτερο από το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν όλων των ελάχιστα αναπτυγμένων χωρών και των 600 εκατομμυρίων κατοίκων τους.⁴

Αλλά και με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία του Human Development Report Office,⁵ μια εικόνα, ενδεικτική της αποτελεσματικότητας της πολυδιαφημισμένης «Βιώσιμης» ή «Αειφόρου» Ανάπτυξης στον σύγχρονο κόσμο, δέκα χρόνια μετά τα ευχολόγια του Ρίο, αλλά και της φύσης και της ποιότητάς της, τεκμηριώνεται επαρκώς από το ότι:

α) το 2002, τα 25 εκατομμύρια των πλουσιότερων Αμερικανών είχαν τόσο εισόδημα όσο περίπου τα 2 δισεκατομμύρια φτωχότεροι άνθρωποι στον κόσμο,

β) στο τέλος του 20ού αιώνα 1,2 δισ. άνθρωποι (δηλαδή ένας στους πέντε) προσπαθούσαν να επιβιώσουν με λιγότερο από 1 δολάριο την ημέρα και περισσότεροι από τους διπλάσιους, δηλαδή 2,8 δισ. με λιγότερα από 2 δολάρια την ημέρα,

γ) τη δεκαετία του '90 το κατά κεφαλήν εισόδημα μειώθηκε σε 54 χώρες του κόσμου, ενώ σε 21 χώρες αυξήθηκαν τα ποσοστά του πληθυσμού που ζούσε στα όρια της πείνας,

4. Βλ. Ρόκος, Δ. (2005α), *Πολιτικές ανάπτυξης και περιβάλλοντος. Από τις θεωρίες στην πράξη*, Διεθνές Συνέδριο «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», HELECO '05, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (3-6 Φεβρουαρίου 2005), Αθήνα: Εκθεσιακό Κέντρο HELEXPO.

5. Βλ. σημ. 2.

δ) τη δεκαετία του '90, η παιδική θνησιμότητα (αριθμός παιδιών που πεθαίνει πριν την ηλικία των 5) ανέβηκε σε επίπεδα πρωτόγνωρα σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες σε 14 χώρες του κόσμου και σε 34 χώρες το προσδόκιμο όριο ζωής έχει μειωθεί,

ε) το ίδιο χρονικό διάστημα, σε 12 χώρες μειώθηκαν οι εγγραφές μαθητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση,

στ) η παιδική θνησιμότητα στις χώρες της Αφρικής το '90 ήταν 20πλάσια από την παιδική θνησιμότητα στις χώρες του Ο.Ε.С.Д., ενώ το 2001 ήταν 25 φορές περισσότερη.

Καιρός να επιλέξουμε έναν καινούριο δρόμο: Αν λοιπόν μπορούσαμε να συμφωνήσουμε πέρα από την κοσμοθεωρητική, κοινωνική, πολιτική, φιλοσοφική, αλλά και ειδικότερη επιστημονική άποψη, επιλογή, μονομέρεια (ή και αποκλεισμό) του καθενός μας: *ότι Ανάπτυξη είναι μια νέα, διαφορετική απ' την προηγούμενη «καλύτερη» κατάσταση ισορροπίας ανθρώπινων, κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων και συστημάτων χρήσεων γης, παραγωγής, διανομής, απασχόλησης και κατανάλωσης, με στόχο τη «βέλτιστη» αξιοποίηση των «πραγματικών» δυνάμεων και δυνατοτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, σύμφωνα με το κάθε φορά κυρίαρχο κοινωνικό πλαίσιο αξιών κι επιλογών, όπως αυτό μαχητικά συνυπάρχει με την κάθε φορά κοινωνική δυναμική και τη μέση κοινωνική συνείδηση, μια αξιόπιστη προσπάθεια για ριζική ανατροπή των «αναπτυξιακών» πανθομολογουμένως πλέον χρεοκοπημένων στερεοτύπων θα πρέπει να έχει ως βασικούς στόχους:*

- την αλλαγή του κυρίαρχου κοινωνικού πλαισίου αξιών και επιλογών που επιβάλλονται πολιτικά, οικονομικά, τεχνολογικά και πολιτισμικά από τις «αγορές»,
- την απελευθέρωση, από τη χειραγώγηση της προπαγάνδας των Μ.Μ.Ε., της μέσης κοινωνικής συνείδησης και την ανάληψη των ευθυνών όλων μας ως προσώπων, πολιτών, δημιουργών και εργαζομένων,
- το ζωντάνεμα της κοινωνικής δυναμικής με δημιουργικές, συμμετοχικές πρωτοβουλίες και δράσεις σε κάθε πεδίο της ζωής μας.

Στην κατεύθυνση αυτή από το 1963 έχω επιχειρηματολογήσει σταδιακά από τα πεδία των ερευνητικών και εκπαιδευτικών ενδιαφερόντων μου, ώς τις πρόσφατες –τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια– σχετικές διεπιστημονικές και ολιστικές επεξεργασίες μου, στο πλαίσιο της δουλειάς μου στο

Δ.Π.Μ.Σ. του Ε.Μ.Π. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» και στο Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) του Ε.Μ.Π. για την προστασία και ανάπτυξη του ορεινού περιβάλλοντος και των τοπικών ευρωπαϊκών πολιτισμών, για την ανάγκη ριζικών ανατροπών στο κατεξοχήν πολιτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό και δευτερογενώς και μόνο οικονομικό και τεχνικό/τεχνολογικό περιεχόμενο των σχεδιασμών και δράσεων Ανάπτυξης με μια καινούρια θεωρία και πράξη: αυτή της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ορίσουμε ως Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη τη διαχρονική πορεία προς την ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική και τεχνική/τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία θα τελείει πάντα σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στον άνθρωπο και το «ολικό» του περιβάλλον, φυσικό και πολιτισμικό, μέσα στο οποίο αυτός και οι συλλογικότητές του οφείλουν να εντάσσονται ειρηνικά και δημιουργικά ως αναπόσπαστα μέρη του και όχι ως κυρίαρχοι, ιδιοκτήτες και εκμεταλλευτές του.

Κι αυτή η Ανάπτυξη ως σκοπός ταξιδιού του σύγχρονου ανθρώπου στην ιστορία, αυτονοήτως, δεν έχει αντικειμενικά καμιά σχέση με ό,τι σήμερα φέρεται ως «Ανάπτυξη» σύμφωνα με τις σχετικές κυρίαρχες αξίες, επιλογές και πολιτικές της νεοφιλελεύθερης νέας τάξης και τα ζωτικά «στρατηγικά» συμφέροντα της παγκόσμιας στρατιωτικής και οικονομικής ηγεμονικής της δύναμης, των Η.Π.Α., στα οποία –όπως εκφράζονται κυρίως από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τη Διεθνή Τράπεζα– υποτάσσονται τελικά ακόμα και οι υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις και οι υπερεθνικοί τους σχηματισμοί.

Γιατί οι αξίες της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης και η αντικειμενικά ηθική φιλοσοφία της δίνουν με αρμονικό τρόπο το ίδιο βάρος διαχρονικά στην οικονομική, την κοινωνική, την πολιτική, την πολιτισμική και την τεχνική/τεχνολογική της συνιστώσα, σε πλανητικό επίπεδο και για κάθε ανθρώπινο ον, ώστε όλες οι συνειδητές και υπεύθυνες δράσεις και τα σχετικά ενεργήματά τους, σε κάθε επίπεδο, εξ ορισμού να σχεδιάζονται, να προγραμματίζονται και να ασκούνται χωρίς να αφήνουν θύματα τα τέσσερα πέμπτα των κατοίκων της γης, αλλά και το πλανητικό, φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες αποκτήσουν την πεποίθηση και διαμορφώσουν

τις κατάλληλες προϋποθέσεις ατομικής και συλλογικής μόρφωσης, βούλησης και δράσης όλων των πολιτών τους, να αξιοποιήσουν την επιστημονική και διεπιστημονική μεθοδολογία, την τεχνολογική πρόοδο, την εργασία, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους, με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και τους πολιτισμούς των ανθρώπων, για μια καλύτερη ζωή σ' έναν καλύτερο κόσμο.

Η πολιτισμική διάσταση της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης είναι αντικειμενικά η θεωρητικά, ηθικά και πρακτικά ισχυρότερη των διαστάσεων της, στο βαθμό που οι πολιτισμοί του ανθρώπου συγκρότησαν και συνέβαλαν στο χρόνο και το χώρο στην εξέλιξη των αξιών, των αρχών, των μορφών, των δομών, των λειτουργιών και των τύπων κοινωνικής οργάνωσης, στην «Ανάπτυξη», αλλά και τη διαρκή αλληλεπίδραση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας.

Ο δρόμος για την Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη:

- δεν θα κυριαρχείται από τον ανταγωνισμό των αγορών, του πολυεθνικού χρηματοπιστωτικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, των κρατών, των λαών, των υπερεθνικών επιθετικών και «αμυντικών» συμφώνων και των οικονομικών και νομισματικών ενώσεων, αλλά και των ανθρώπων ως επιστημόνων, εργαζομένων, δημιουργών, παραγωγών και επιχειρηματιών,
- δεν θα αναγνωρίζει ως υπέρτατη αξία την αντί πάσης θυσίας μεγιστοποίηση του άμεσου κέρδους, δεν θα ομνύει στο όνομα της παγκοσμιοποίησης και της αναπόδραστης ομογενοποίησης, ισοπέδωσης και εξαφάνισης των πολιτισμών ως αναπόφευκτου μονόδρομου προόδου της «ανθρωπότητας» [περιοριζόμενης εξ ορισμού σ' εκείνο το ποσοστό των προνομιούχων (20% του παγκόσμιου πληθυσμού) που γίνεται και θα γίνεται διηνεκώς πλουσιότερο, ενώ το 80% θα γίνεται συνεχώς φτωχότερο], και
- δεν θα υποτάσσεται στις επιταγές της αόρατης πλανητικής υπερκυβέρνησης του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Διεθνούς Τράπεζας, όπως αυτή εκφράζεται από την κυρίαρχη οικονομική και στρατιωτική της υπερδύναμη, τις Η.Π.Α. και τους άμεσους ή έμμεσους υποτελείς της.⁶

6. Βλ. σημ. 3.

Εν κατακλείδι, η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη έχοντας κατανοήσει τη δυναμική αλλά και αδιάσπαστη «ολότητα» της κάθε φορά στο χώρο και το χρόνο φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, αλλά και τη συνεπώς ολιστική φύση των αναγκαίων και κατάλληλων αρχών, αξιών, επιλογών, μεθόδων και τεχνικών μετασχηματισμού τους, για να επιτευχθεί μια «καλύτερη» σύμφωνα με τα παραπάνω ισορροπία,

- αντιλαμβάνεται την αποστολή της, το ρόλο, τα σχέδια, τα προγράμματα και τις δράσεις της να καλύπτουν ταυτόχρονα, ισότιμα, αρμονικά και ολοκληρωμένα την οικονομική, την κοινωνική, την πολιτική, την πολιτισμική, την τεχνική/τεχνολογική και την περιβαλλοντική της διάσταση,
- θεωρεί τον άνθρωπο αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος της φύσης, με την οποία αυτός οφείλει να συνδιαλέγεται και να αλληλεπιδρά ατομικά και συλλογικά, επιστημονικά και επαγγελματικά, δημιουργικά, με μέτρο και σεβασμό, μη παραβιάζοντας τους νόμους της, μη απειλώντας τις ισορροπίες και τα είδη της, μη εξαντλώντας τις αντοχές και τα διαθέσιμά της, μη προσβάλλοντας την ομορφιά και την αισθητική των τοπίων της, μη θίγοντας την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα των εκφράσεών της και προστατεύοντας τους πολίτες της,
- εμπεριέχει ως *Ολοκληρωμένη* (Integrated) και (γραμματολογικά, άμεσα αλλά και μεταφορικά) τον πλούτο:
  - της «ολοκλήρωσης» (integration) ενέργειας και αποτελέσματος του «ολοκληρώνω», ως κοινωνικής και ισότιμης ενοποίησης και ενσωμάτωσης και ως συγκρότησης σε ενιαίο «όλον»,
  - της ακεραιότητας και τιμιότητας (integrity),
  - του «αναπόσπαστου», του ακέρατου, του ολόκληρου,
  - του απαραίτητου για να γίνει κάτι ολόκληρο
  - αλλά και του μαθηματικού ολοκληρώματος ως μαθηματική συνάρτηση (integral) του άρτιου και του πλήρους, και ως *Αξιοβίωτη Ανάπτυξη* (Worth-living Development) εμπεριέχει την ολική ποιότητα του να αξίζει να τη ζεις, να την απολαμβάνεις, να την εξασφαλίζεις και για τον διπλανό αλλά και για τα παιδιά σου, και να την προστατεύεις με τη βούλησή σου ως ελεύθερος άνθρωπος με ολοκληρωμένη προσωπικότητα και ως πρόσωπο, ως υπεύθυνος και συνειδητός πολίτης, δημιουργός, επιστήμονας και εργαζόμενος, που με όλες αυτές τις ιδιότητες είσαι ή οφείλεις να είσαι, μαζί με όλους όσοι συμμερίζονται ίδιες αρχές και αξίες,

«από τα κάτω», «από τα πάνω» αλλά και από μέσα, ενεργός συμμετοχος, συνεργάτης αλλά και αμύντοράς της.

Η έννοια της «ολοκλήρωσης» στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη:

- εκτείνεται και διέπει σε επίπεδο θεωρίας και πράξης όλες τις φάσεις, τα στάδια, τα στοιχεία και τα χαρακτηριστικά της ευρείας και διαπολιτισμικής αντίληψής της, της πρόσληψης, κατανόησης και συνειδητής αποδοχής της από την πιο σύνθετη επιστημονική και διεπιστημονική ως την πιο απλή και καθημερινή σκέψη των ανθρώπων που τους αφορά, συναποφασίζουν και συμβάλλουν για την επίτευξή της – της συγκρότησης, δομής και λειτουργίας της, της ιδιαίτερης κάθε φορά μορφής της, η οποία θα λαμβάνει σχολαστικά υπόψη της τα συγκεκριμένα στοιχεία της κάθε φορά φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας του χώρου στον οποίο θα εφαρμοστεί, της θεωρητικής προσέγγισης και ανάλυσής της, του σχεδιασμού και προγραμματισμού της, των ερευνών, μελετών και έργων της, των θεσμικών και διοικητικών πλαισίων των βασικών επιλογών της και των διαδικασιών και πολιτικών επιδίωξής της, παρακολούθησης, ανάδρασης και αυτοδιόρθωσής της,
- έχει τον δυναμικό διαχρονικό χαρακτήρα της «πορείας», του «ταξιδιού», του «δρόμου» και της αένας συλλογικής, συμμετοχικής, συνεργιστικής, κοινωνικής προσπάθειας κατάκτησής της, με ουσιαστικό και πρωταγωνιστικό τον υπεύθυνο ρόλο αυτών για τους οποίους προορίζεται,
- καλύπτει ταυτόχρονα, ορθολογικά και με διαλεκτική αρμονία το «μέρος» και το «όλον», τον άνθρωπο ως πρόσωπο, πολίτη, εργαζόμενο, δημιουργό αλλά και τις ομάδες, τις συλλογικότητες, τις ενότητες/ομοιότητες και τις ιδιαιτερότητες/διαφορετικότητες, το χώρο απ' την τοπική ως την εθνική, περιφερειακή, υπερεθνική και πλανητική έκφρασή του και την αδιάσπαστη ενότητα της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, όπως αυτές κάθε φορά, ιστορικά και πολιτισμικά, συνυπάρχουν, σχετίζονται διαλεκτικά, αλληλεξαρτώνται, αλληλεπιδρούν και αλληλοδιαμορφώνονται.^{7,8}

7. Βλ. Ρόκος, Δ. (2005α), *Τεχνολογία, πολιτισμός και αποκέντρωση*, ό.π.

8. Λοιπή βιβλιογραφία: Rist G. (1997), *The History of Development*, London/New York: Zed books· Sachs, W. (1992) (επιμ.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Johannesburg: University Press· Ρόκος, Δ. (2005β), *Αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη για έναν ειρηνικό και καλύτερο κόσμο*, Συλλογικός τόμος «Περιβάλλον και ανάπτυξη. Διαλεκτικές σχέσεις και διεπιστημονικές προσεγγίσεις», Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ο Δημήτρης Ρόκος, όσο τον θυμάμαι και εγώ από τα χρόνια του Τεχνικού Επιμελητηρίου, ήταν πάντα μια φωνή διαμαρτυρίας με πάρα πολλές και δημιουργικές απόψεις όμως παρ' όλα αυτά. Τον ευχαριστούμε γιατί έδειξε το ποικίλο και το πολυσύνθετο περιεχόμενο της έννοιας της ανάπτυξης, η οποία, όπως μας κατέθεσε, πρέπει να εμφορείται από ένα αξιολογικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται πολιτισμικές αξίες, συμμετοχή, συλλογικότητα και άλλα.

Νομίζω ότι θα πρέπει να δώσουμε το λόγο στην κ. Πόλυ Ζέικου. Η κ. Ζέικου είναι διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Παρισιού και πολύ πρόσφατα ανέλαβε τη Διεύθυνση Χωροταξίας στο Υ.Π.Ε.Κ.Α. Η κ. Ζέικου έχει το λόγο.

Π. Ζέικου Ευχαριστώ, ευχαριστώ πολύ. Θα περιοριστώ –θα σας περιορίσω μάλλον κι εσάς λίγο– στο επαγγελματικό περιβάλλον της καθημερινότητάς μας και θα σας μεταφέρω το τι κάνουμε και πώς αντιμετωπίζονται ορισμένα θέματα, πολλά από τα οποία έχουν ήδη συζητηθεί στο πρώτο κομμάτι της εκδήλωσης.

Λοιπόν, δέκα χρόνια λέω μετά το νόμο του χωροταξικού σχεδιασμού γνωστό είναι ότι προωθούμε ολοκληρωμένες στρατηγικές χωροταξικού σχεδιασμού και εθνικού και περιφερειακού χαρακτήρα. Προηγήθηκε η κατάρτιση Εθνικών Πλαισίων, του γενικού και ορισμένων ειδικών, καθώς επίσης και όλων των περιφερειακών όπως είπαμε Πλαισίων. Ευθύνη μας βέβαια είναι εκτός από το να τα χρηματοδοτούμε, να τα εκπονούμε, να τα συντάσσουμε, αλλά και να τα συμπληρώνουμε, να τα τροποποιούμε, να τα αναθεωρούμε, να τα παρακολουθούμε και να τα αξιολογούμε. Είναι βέβαια ένα μεγάλο κομμάτι αυτό. Δεν σημαίνει λοιπόν ότι επειδή έγιναν, τελειώσαμε. Και εδώ είμαστε τώρα.

Σήμερα, λοιπόν, ένα καινούριο πλαίσιο –που είναι γνωστό ίσως– που το προχωρούμε είναι το Πλαίσιο των Υδατοκαλλιεργειών για την Ελλάδα και σε στενή συνεργασία και με το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης, αλλά και με το φορέα των συγκεκριμένων παραγωγών που έχουν έναν Σύνδεσμο δικό τους, το Σύνδεσμο Θαλασσοκαλλιεργητών Ελλάδας.

Και επίσης εκπονεί η διεύθυνση μόνη της το Ειδικό Πλαίσιο για τα νησιά και τον παράκτιο χώρο. Κάτι άλλο απ' αυτό που είναι αναρτημένο στο παλιό site του υπουργείου. Σύντομα ελπίζω να το δούμε όλοι.

Το Πλαίσιο του Τουρισμού για το οποίο πολλά, όχι μόνον εδώ, έχουν

συστηθεί εδώ και ενάμιση χρόνο. Αυτό το αναθεωρούμε, σχεδόν ολοκληρώσαμε την προσπάθεια, μια πολύ μεγάλη ομάδα με συμμετοχή και εξωτερικών συνεργατών, και είμαστε ίσως –το ίσως μετά λόγου γνώσεως– στη φάση να ανακοινώσουμε και πράγματα.

Κάτι άλλο που έχει ήδη γίνει γνωστό και πρόκειται να το ξαναδούμε είναι το Ειδικό Πλαίσιο για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, με την έννοια ότι θεσμοθετείται ο νέος νόμος, όπως είναι γνωστό, και ο νόμος αυτός για την επιτάχυνση που λέμε των επενδύσεων Α.Π.Ε. ίσως επιφέρει ανάγκη τροποποίησης του σχετικού Ειδικού Πλαισίου.

Ίσως, λοιπόν, θα πρέπει να το εμπλουτίσουμε το Ειδικό Πλαίσιο των Α.Π.Ε. και να το ενημερώσουμε σχετικά. Τα Περιφερειακά Πλαίσια που είναι όντως ένα πολύ μεγάλο θέμα, συμφωνώ με τον κ. Λουκάκη, είναι μια μεγάλη δυναμική για τη χώρα· εξαγγέλθηκε, όπως επίσης γνωρίζετε, ότι προβλέπεται να επικαιροποιηθούν όλα, και τα 12. Είναι γνωστό ήδη από τις προγραμματικές δηλώσεις της υπουργού στη Βουλή.

Πρέπει αυτό το επίπεδο του σχεδιασμού να το ενισχύσουμε, να ενισχυθεί δηλαδή ο στρατηγικός του χαρακτήρας, να το υποστηρίξουμε, να το τονώσουμε για να υπάρξει όντως χωρικός ρόλος της περιφέρειας και να τον συνδέσουμε με τον αναπτυξιακό της ρόλο.

Η επικαιροποίηση θεωρούμε ότι θα αντιμετωπίσει θέματα που έχουν προκύψει στο μεσοδιάστημα. Μιλάμε για επτά χρόνια περίπου από τη θεσμοθέτησή τους με νέα δεδομένα που έχουν σχέση με τον εθνικό σχεδιασμό, τον χωροταξικό εννοώ, γιατί ενδιάμεσως έχουν εγκριθεί όλα τα πλαίσια ή και αυτά που πρόκειται να εγκριθούν ή θα αναδιαμορφωθούν τα παλαιά, σύμφωνα με νέες πολιτικές, τεχνολογίες, τυχόν προβλήματα ή αδυναμίες που προέκυψαν και που όντως δεν τα αξιολογήσαμε, όπως είναι γνωστό, στην εφαρμογή τους.

Πολλοί μπορεί να έχουμε άποψη γι' αυτά, ίσως εμείς στο Υ.Π.Ε.Κ.Α. βαρύνουσα, με την έννοια της καθημερινής τριβής, γιατί τα χρησιμοποιούμε και τα εφαρμόζουμε για τη χωροθέτηση κάθε νέας επένδυσης στο πλαίσιο περιβαλλοντικής αδειοδότησης και όχι μόνον, κάθε νέας δραστηριότητας ή λειτουργίας, αλλά βεβαίως δεν θα αγνοήσουμε και τις ίδιες τις Περιφέρειες που παρακολουθούν κάθε μέρα την εφαρμογή τους.

Αυτό που επίσης πρέπει να ενισχυθεί είναι το κομμάτι ως προς τις κατευθύνσεις που δίνουν στον υποκείμενο σχεδιασμό. Ξέρουμε ότι εκεί υπάρχει μεγάλη υστέρηση. Υπενθυμίζω εδώ ότι κάθε ρυθμιστικό σχέδιο,

κάθε γενικό πολεοδομικό, κάθε σχέδιο χρήσεως γης που είναι εγκεκριμένο μετά απ' αυτόν το νόμο, οφείλει να εναρμονίζεται με τις επιλογές των Περιφερειακών Πλαισίων.

Επίσης ό,τι έχει εγκριθεί πριν το '99 που εκδόθηκε ο Νόμος της Χωροταξίας, θα έπρεπε να έχει αναθεωρηθεί για να εναρμονιστεί μ' αυτόν. Ξέρουμε ότι αυτό όντως δεν έχει γίνει, στο βαθμό βέβαια που έχουμε ενημέρωση, γιατί κάτι που είναι γνωστό και αξιολογείται πολύ αυτό τον καιρό και στο υπουργείο είναι η μεγάλη απομάκρυνση από τη θεσμική παραγωγή και από την πραγματικότητα.

Δηλαδή τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια ή τα Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. που παράγονται και θεσμοθετούνται αποκεντρωμένα σε επίπεδο Περιφερειών είναι γεγονός ότι με μεγάλη δυσκολία μπορούμε να παρακολουθήσουμε σε ποια φάση βρίσκονται, αν προκληθούν, αν εκπονούνται, αν εγκρίθηκαν, το τι εγκρίθηκε. Είναι μια μεγάλη ιστορία αυτό.

Άρα η σχέση αυτή, των δύο επιπέδων σχεδιασμού εννοώ, πρέπει να συμπληρωθεί και να συνδεθεί το ένα με το άλλο. Θα θυμίσω επίσης (για άλλο επίπεδο θα μιλήσω τώρα, αλλά αφορά κάτι που πρέπει να γίνει) ότι το Γενικό Πλαίσιο που συμπληρώνει διεικνύει, γι' αυτό πρέπει να συσταθεί, προβλέπεται δηλαδή μια έκθεση, να δούμε πράγματα –κοιτάζω την κ. Κλουτσιανιώτη–, να δούμε πώς εφαρμόστηκε, αν εφαρμόστηκε, τι έκαναν οι άλλοι φορείς, οι κρατικοί, ο ευρύτερος δημόσιος τομέας, να υποδείξουμε τυχόν καινούριες πρωτοβουλίες ή μέτρα, να δώσουμε κατευθύνσεις.

Υπενθυμίζω ότι αυτά τα πορίσματα της έκθεσης μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξικού Σχεδιασμού με γνωμοδότηση θα πρέπει να πάνε στην Ειδική Επιτροπή της Κυβερνητικής Πολιτικής.

Ένας τομέας που είναι πολύ κρίσιμος, αλλά έχει έλλειμμα μεγάλο, θα έλεγα το βλέπουμε καθημερινά όλοι –και οι μελετητές και εμείς, δεν ξέρω αν οι φορείς το βλέπουν, η Αυτοδιοίκηση πρέπει να το αντιλαμβάνεται ή αν θέλει να το αντιληφθεί–, είναι η σχέση που δημιουργείται μεταξύ «Περιβάλλοντος» και «Χωροταξίας», η σχέση δηλαδή κατά την παραγωγή των Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε.) και κατά την Έγκριση των Περιβαλλοντικών Όρων (Ε.Π.Ο.) σε αυτό το επίπεδο που ονομαζόταν παλιά προέγκριση χωροθέτησης, πρέπει να γνωμοδοτούμε κι εμείς.

Δηλαδή θα έλεγα ότι έστω περιπτώσιολογικά κάθε δραστηριότητα και κάθε έργο αντιμετωπίζεται σε επίπεδο χωροθέτησης εννοώ, εκεί είναι

που πλησιάζουμε το θέμα, στο υπουργείο βέβαια μιλάμε, για έργα της πρώτης Α1-Α2 κατηγορίας. Ξέρετε, αυτή η ιστορία των κατηγοριοποιήσεων και των, ναι είναι λίγο πολύπλοκη, αλλά καταλάβατε ότι εμείς για τις προστατευόμενες περιοχές και για μεγάλα έργα ή δραστηριότητες ασχολούμαστε με αυτά τα θέματα, τα βλέπουμε και λέμε τη γνώμη μας λόγω αρμοδιότητας.

Από εκεί και πέρα βέβαια εγκρίνονται οι περιβαλλοντικοί όροι από αρμόδιες άλλες Διευθύνσεις του υπουργείου μας, που είναι η Ειδική Υπηρεσία Περιβάλλοντος, η Διεύθυνση Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού κ.ά. Εμείς απλώς συνεισφέρουμε στο εάν δεν προβλέπονται, εάν ο σχεδιασμός δηλαδή επιτρέπει ή όχι μια συγκεκριμένη χωροθέτηση.

Ίσως εδώ θα έβαζα το θέμα του Παρατηρητηρίου συσχετισμένο και με τα προηγούμενα που είπα για την παραγωγή των μελετών στην υπόλοιπη Ελλάδα, γιατί η Αθήνα τουλάχιστον, είμαστε δίπλα με τον Οργανισμό της Αθήνας και αυτά μπορούμε να τα δούμε όσον αφορά την Αττική· για τις υπόλοιπες Περιφέρειες αναφέρομαι, και ενώ προβλέπεται η λειτουργία αυτού του Παρατηρητηρίου, γίνεται μεγάλη προσπάθεια στη διεύθυνση, υπάρχει η μαγιά, υπάρχει η συγκέντρωση πληροφορίας, υπάρχει καταρχήν η προσπάθεια οργάνωσης και αξιοποίησης αυτής της πληροφορίας.

Βεβαίως δεν θα το έλεγα Παρατηρητήριο γιατί ξέρουμε τι σημαίνει αυτό, δημιουργήθηκε όμως με τέτοια προοπτική, ελπίζω να ολοκληρωθεί κι αυτό. Γιατί τελείως με προσωπικές πρωτοβουλίες και έρευνες ψάχνουμε να βρούμε ό,τι μελέτη παράγεται, ό,τι εγκρίνεται ώστε να εμπλουτιστεί αυτό το αρχείο και να ξέρουμε επιτέλους, να έχουμε μια εικόνα, του τι γίνεται στη χώρα σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού.

Αυτά τα γενικά ως προς το σχεδιασμό. Τώρα, να πω για την εκτός σχεδίου δόμηση, ναι, θα πω ότι υπάρχουν επιτροπές, είναι γνωστές, ad hoc λειτουργούν στο Υπουργείο· η εκτός σχεδίου έχει ολοκληρώσει μία φάση εργασιών, βεβαίως με προοπτική τη δραστική μείωσή της ελπίζω, γιατί αυτό προκύπτει και από τις επιταγές του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου της Ελλάδας.

Ωρίμασαν ίσως οι συνθήκες· στην Ελλάδα ωριμάζουν πολύ αργά τα πράγματα. Εγώ τουλάχιστον θυμάμαι αρχές του '80, δημόσιος τέτοιος προβληματισμός είχε βγει από τον Αντώνη Τρίτση. Λογικά θα έπρεπε το 2010 να ελπίζουμε.

Θα ήθελα να τελειώσω με τρία σημεία. Αυτό που θέλω να τονίσω είναι την επιτακτική ανάγκη –και εκεί είμαστε πολύ καθυστερημένοι, πολύ αργήσαμε– για την επίτευξη σύνδεσης του σχεδιασμού του χώρου της πόλης και του ευρύτερου χώρου της, γενικά του χωρικού σχεδιασμού, με την προγραμματική διάσταση.

Υπάρχει μεγάλο πρόβλημα, το ξέρουμε όλοι μας που είμαστε εδώ παρόντες και παρούσες, με τον τρόπο που παρήχθησαν τα προηγούμενα πλαίσια, εννοώ τα κοινοτικά σ' αυτό το επίπεδο, ξέρουμε πώς αξιολογήθηκε η προώθηση έργων και όντως θεωρώ ότι αυτό το έλλειμμα πρέπει πλέον να αποκαλυφθεί: υπάρχει ανάγκη μεγάλη, εναρμόνισης του εθνικού στρατηγικού πλαισίου και όλων των άλλων με τα αναπτυξιακά προγράμματα.

Ένα δεύτερο ζητούμενο είναι η εξασφάλιση του συντονιστικού ρόλου του χωροταξικού σχεδιασμού –είναι ακόμα ζητούμενο, πιστεύω, στην Ελλάδα με την ενεργοποίηση του Εθνικού Συμβουλίου–, θεωρώ ότι πρέπει να παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο καθώς επίσης και η σύγκληση της Ειδικής Επιτροπής Συντονισμού σε πιο τακτά διαστήματα, δηλαδή δημιουργία ενός τέτοιου δικτύου που να ρέει ο προβληματισμός, να γίνεται ζύμωση και να προτείνονται πράγματα ώστε να αντιμετωπίζονται.

Επιτρέψτε μου στο τέλος να αναφερθώ και στην ανάγκη κατοχύρωσης του ρόλου και της αναβάθμισης των υπηρεσιών, προφανώς με τη δική μου εμπειρία θα μιλήσω ως δημόσιας πολιτικής του χωροταξικού σχεδιασμού. Ευχαριστώ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ευχαριστούμε την κ. Ζέικου. Να πω, πριν δώσω το λόγο στον επόμενο ομιλητή, τον κ. Μέλισσα, ότι η τοποθέτησή της μας δημιούργησε μια σειρά από προσδοκίες για τις οποίες θα πρέπει, νομίζω, να διατηρήσουμε μια αισιοδοξία.

Μας επισήμανε ότι υπάρχουν μια σειρά από αναγκαιότητες, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν όπως τα ζητήματα των αναθεωρήσεων και επικαιροποιήσεων του πλαισίου. Η διασύνδεση του πλαισίου με τις προγραμματικές και αναπτυξιακές προθέσεις, θεσμικές μεταρρυθμίσεις και ιδιαίτερα η ανάδειξη του συντονιστικού ρόλου που θα πρέπει να κατέχει ο χωροταξικός σχεδιασμός.

Τον λόγο έχει ο συνάδελφος Αναπληρωτής Καθηγητής του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου Δημήτρης Μέλισσας. Και ευχαριστώ πάρα πολύ όλους τους ομιλητές που τηρούν το χρόνο.

Δ. Μέλισσας Είναι κοινός τόπος ότι η ανάπτυξη δεν αποσκοπεί αποκλειστικά στην αύξηση των οικονομικών μεγεθών, έτσι ώστε να δημιουργηθούν μόνο νέες ευκαιρίες απασχόλησης και να μειωθεί η ανεργία, αλλά εκφράζει και την αδιάκοπη μέριμνα της πολιτείας να μην τίθεται σε κίνδυνο το περιβάλλον.¹

Η προστασία του περιβάλλοντος και η ανάπτυξη δεν συνιστούν πλέον ανταγωνιστικούς πόλους, αλλά οφείλουν αρμονικά να συνυπάρχουν.

Η αρμονική συμβίωση ανάπτυξης και περιβάλλοντος αποτελεί τον κύριο στόχο κάθε χωροταξικού και πολεοδομικού εγχειρήματος που επιδιώκει να προβλέψει τις χρήσεις γης ή τις βιομηχανικές δραστηριότητες που θα εναρμονίζονται με το περιβάλλον, την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων που θα διασφαλίζει την υγεία και θα αναβαθμίζει τη ζωή των πολιτών. Η ουσιαστική συμβολή της χωροταξίας και της πολεοδομίας συνίσταται στη βέλτιστη αποδοτικότητα του συγκεκριμένου χώρου, που θα λαμβάνει υπόψη της τον κοινωνικό προγραμματισμό, την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της, τη διάσωση των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων του τόπου, την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.²

Στις σημερινές συνθήκες ανάπτυξης, η θεώρηση του χωροταξικού-πολεοδομικού και του περιβαλλοντικού σχεδιασμού περιλαμβάνει κάθε μορφή οργάνωσης ή νομοθετικής ρύθμισης του φυσικού ή ανθρωπογενούς χώρου, έτσι ώστε ο σχεδιασμός του χώρου και του περιβάλλοντος να συνίσταται στην ενιαία θεώρηση και χάραξη της πολεοδομικής, χωροταξικής και περιβαλλοντικής πολιτικής με τα οικονομικά προγράμματα δράσης.³

1. Βλ. Γ. Παπαδημητρίου (κ.ά.) (2007), «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία», στον ίδιο, *Συνταγματικές μελέτες*, τόμ. II, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκουλας, 2007, σ. 311-342 (ιδ. 322)- Ι. Καρακώστας (2006) (2η έκδ.), *Περιβάλλον και δίκαιο*, σ. 95 κ.ε., Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκουλας.

2. Battis, U. (2006), *Öffentliches Baurecht und Raumordnungsrecht*, 5. Neubearbeitete Auflage, 2006, σ. 3 κ.ε., Stuttgart: Kohlhammer· Mitschang, St. (2003), *Steuerung der städtebaulichen Entwicklung durch Bauleitplanung*, σ. 189, Köln/Berlin/Bonn/München: Carl Heymanns Verlag.

3. Stüer, S. (2005), *Handbuch des Bau- und Fachplanungsrechts*, 3. Auflage, σ. 1150, München: Verlag C.H. Beck· Spannowski, W. (1998), *Die zunehmende Bedeutung des Rechts der Europäischen Gemeinschaft für die Regionalplanung, die Bauleitplanung und die Fachplanung*, UPR, σ. 161-170 (ιδ. 165 κ.ε.).

Την αλληλεξάρτηση του χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού και περιβάλλοντος, εκτός από τη θεωρία, επιβεβαιώνει και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σε αρκετές αποφάσεις, στις οποίες τονίζεται ότι «οι δύο αυτές υποχρεώσεις προδήλως αλληλεξαρτώνται, με τέτοιον τρόπο ώστε να μη νοείται προστασία του περιβάλλοντος, χωρίς χωροταξικό-πολεοδομικό σχεδιασμό και αντιστρόφως» (Σ.τ.Ε. 2425/2000).⁴ Η ανάπτυξη αυτή ενδέχεται να είναι οικιστική ή βιομηχανική ή να υλοποιείται με τεχνικά έργα υποδομής και εξυπηρέτησης, είτε σε περιφερειακό είτε σε εθνικό επίπεδο, και επιχειρείται και οργανώνεται με τη μέριμνα της πολιτείας σύμφωνα με το άρθρο 24 του Συντάγματος που προδιαγράφει το νοηματικό πεδίο της αιεφόρου ανάπτυξης.⁵

Ωστόσο, η σημερινή πολιτεία, όπως διαπιστώνουμε όλοι, αδυνατεί ή απέχει από το να συντονίσει και να άρει τις αντιφάσεις που προκύπτουν από τα πολλά επίπεδα σχεδιασμών, μηχανισμών και εργαλείων.

Η πολιτεία ειδικότερα απέχει, και ως εκ τούτου αδυνατεί να ελέγξει και να καθορίσει:

α) τη συλλειτουργία και την αλληλοτροφοδότηση των ρυθμίσεων μεταξύ του «σχεδιασμού στρατηγικού και δομικού χαρακτήρα» (όπως των Περιφερειακών Πλαισίων και των Ρυθμιστικών Σχεδίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και του «φυσικού σχεδιασμού», όπως του Γ.Π.Σ., της Π.Μ. και των Ζ.Ο.Ε.,

β) την επικάλυψη και αλληλοαναίρεση της ρύθμισης του χώρου που προκύπτει από τους διαφορετικούς πολεοδομικούς σχεδιασμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έλλειψη πρόβλεψης για το συντονισμό των σχετικών ρυθμίσεων των Γ.Π.Σ./Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. με τις περιοχές απολύτου προστασίας, τα εθνικά πάρκα, τις Ζ.Ο.Ε. και τις Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων, που βρίσκονται μέσα σε Γ.Π.Σ./Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π.,

4. Για τη σχετική νομολογία του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Γερμανίας, βλ. Effektiver, M. (κ.ά.) (2009), *Rechtsschutz im Bau, Enteignungs- und Fachplanungsrecht*, στο Rensen, H., και Brink, St. (2009) (επιμ.), *Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, σ. 431-451 (ιδ. 433), Berlin: De Gruyter Recht.

5. Μαντζούφας, Π. (2006), *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, σ. 206 κ.ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Εκδόσεις Α.Ε.

γ) την ασαφή ιεράρχηση που υφίσταται μεταξύ των ρυθμίσεων των πολεοδομικών σχεδιασμών και των τομεακών σχεδιασμών, όπως, για παράδειγμα, των ΒΙ.ΠΕ., ΒΙ.ΠΑ., ΒΙΟ.ΠΑ. ή των Περιοχών Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.). Οι συγκρούσεις αυτές των χωροταξικών και πολεοδομικών σχεδιασμών οδηγούν σε μια αδυναμία της πολιτείας να ασκήσει ένα σταθερό πλαίσιο που θα ενθαρρύνει την επενδυτική δραστηριότητα.⁶

Ωστόσο, αυτές οι συγκρούσεις των χωροταξικών και πολεοδομικών σχεδιασμών οδηγούν σε αρκετές περιπτώσεις στην ακύρωσή τους και επαφίεται εντέλει στους ιδιώτες να μεριμνήσουν για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος.

Περαιτέρω, η διάσπαρτη, δυστυχώς νόμιμη, ανάπτυξη των βιοτεχνικών και βιομηχανικών μονάδων στον εξωαστικό χώρο οδηγεί στην ανάμειξη κατοικιών-βιομηχανιών, βιοτεχνικών και αγροτικών δραστηριοτήτων, με αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό και στο ανθρωπογενές περιβάλλον.

Πάντως, η γενεσιουργός αιτία της περιορισμένης, ελλειμματικής προστασίας του περιβάλλοντος συνοψίζεται στην πλημμελή ενσωμάτωση και εφαρμογή των κοινοτικών οδηγιών στην ημεδαπή έννομη τάξη. Συνοπτικά, αναφέρω ότι η Ελλάδα μαζί με το Λουξεμβούργο καθυστερούν περισσότερο από κάθε άλλο στο να μεταφέρουν τις οδηγίες στο εθνικό τους δίκαιο. Η Ελλάδα, μετά την Ιταλία, είναι η χώρα με τις περισσότερες παραπομπές στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: 93 προσφυγές εκκρεμούν κατά της χώρας μας. Η Ελλάδα μόνο πέρσι πλήρωσε 6 εκατομμύρια ευρώ, διότι δεν είχε εφαρμόσει καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου.⁷

---

6. Σεργιάος, Κ. (2000), «Γενικές αρχές - Μοντέλα διάρθρωσης των λειτουργιών στην πόλη», στο Ε.Μ.Π., *Αθήνα - Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών, Χρήσεις γης και κυκλοφορία στο κύριο οδικό δίκτυο. Επιπτώσεις στον αστικό χώρο*, σ. 17-26 (ιδ. 24), Αθήνα- Γεράρδη, Κλ., και Παλύρη, Θ. (2004), *Κατευθύνσεις για τις χρήσεις γης - Πολιτική γης*, στο Ε.Μ.Π.-Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας, Ερευνητικό Πρόγραμμα, σ. 419.

7. Καρκαγιάννης, Κ. (2 Μαρτίου 2010), «Ουραγός η Ελλάδα στη μεταφορά και εφαρμογή των κοινοτικών οδηγιών», εφημ. *Καθημερινή*. Τρίτσα, Μ. (4 Απριλίου 2010), «Έρχεται βροχή προστίμων από Ευρώπη», εφημ. *Το Βήμα*.

Πάντως, ακόμη και αν αρθούν οι αντιφάσεις των χωροταξικών και των πολεοδομικών σχεδιασμών, ακόμη και αν οργανωθεί η περιβαλλοντική νομοθεσία και η μεταφορά των κοινοτικών οδηγιών στην Ελλάδα, η προστασία του περιβάλλοντος, η χωροταξία, η πολεοδόμηση και η ανάπτυξη θα κωλαίνουν, εφόσον η πολιτεία είτε δεν εφαρμόζει τη σχετική νομοθεσία είτε την εφαρμόζει μερικώς. Δηλαδή, για να υπάρξει ανάπτυξη, να περιφρουρηθεί το περιβάλλον και ο πολεοδομικός-χωροταξικός σχεδιασμός, πρέπει η πολιτεία να οργανώσει ένα αξιόπιστο σύστημα εφαρμογής των κανόνων, που θα στελεχωθεί με πεπειραμένο προσωπικό και σύγχρονο εξοπλισμό.⁸ Σε διαφορετική περίπτωση, οι εργαζόμενοι, οι επιχειρηματίες και οι πολίτες αυτής της χώρας δεν θα αποκτήσουν την πεποίθηση ότι η πολιτεία επιδιώκει να τους βοηθήσει στην εκπλήρωση των στόχων τους και στη δημιουργία ευημερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Η άνιση εφαρμογή της πολεοδομικής, χωροταξικής, περιβαλλοντικής νομοθεσίας και η πίεση των κατοίκων να εξαιρεθούν από τις υποχρεώσεις που γεννά ο εκάστοτε σχεδιασμός τους, σημαδεύουν την ελληνική πολιτεία από τη γέννησή της. Ήδη από την εποχή του Καποδίστρια, η πολεοδομική νομοθεσία και οι αντίστοιχοι πολεοδομικοί σχεδιασμοί εφαρμόζονταν ανάλογα με την ένταση και την αντίσταση της τοπικής κοινωνίας.⁹

Περαιτέρω, θα πρέπει να επισημανθεί πως η αποχή του κράτους από την άσκηση ελέγχου για την εφαρμογή του πολεοδομικού-περιβαλλοντικού και αναπτυξιακού νόμου, και κατ' επέκταση η αποχή του κράτους από την επιβολή κυρώσεων σήμερα, γεννά καταρχήν υποψίες για αθέμιτες συναλλαγές του πολίτη με τη διοίκηση και με τους βασικούς παράγοντες της κοινωνίας, εμβολίζοντας έτσι τη διαδικασία νομιμοποίησής τους, δηλαδή την αναγκαία συναίνεση του πολίτη που συντελείται κατά τη διαδικασία πραγμάτωσης κάθε κρατικού και κοινωνικού θεσμού. Σε σχετική έρευνα,¹⁰ μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι ο Έλληνας πολίτης θεωρεί πως στις

8. Παπαδημητρίου, Γ. (Φεβρουάριος 2008), «Το φάσμα μεταξύ κανόνων και εφαρμογής τους», *Νόμος και Φύση*.

9. Καρύδης, Δ. (2006), *Τα επτά βιβλία της πολεοδομίας*, σ. 40, Αθήνα: Παπασωτηρίου-Μπαστέα, Ε. (2008), «Αθήνα 1834-1896, Νεοκλασική πολεοδομία και ελληνική εθνική συνείδηση», σ. 110, Αθήνα: Libro.

10. Έρευνα της εταιρείας VPRC (2005) με θέμα «Η διαφθορά στη δημόσια διοίκηση»· Δελβινιώτη, Ε. (8 Ιουνίου 2007), «Ετήσια έκθεση για διαφθορά και κακοδιοίκηση», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, σ. 16.

συναλλαγές με δημόσιους ή κοινωνικούς φορείς παρατηρούνται κατά κανόνα φαινόμενα διαφθοράς, όπως καταρχήν με την Πολεοδομία, σε ποσοστό μάλιστα 82,7%, και έπειτα η Αστυνομία 79,5 %, τα Νοσοκομεία 79,4 %, η Εφορία 78,8 %.

Ωστόσο, ακόμη και αν αυτά τα νομοθετήματα για την προστασία του περιβάλλοντος, την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη, είναι νομοτεχνικά άρτια και το κανονιστικό περιεχόμενό τους επαρκέστατο, η επιτυχία τους κρίνεται κατά την άρθρωσή τους στην πράξη.¹¹ Τούτο σημαίνει ότι η αποτελεσματικότητα ενός νομοθετήματος εξαρτάται κάθε φορά από την υλοποίηση των στόχων που επιδιώκει να ρυθμίσει και των προσδοκιών που καλείται να εκπληρώσει.¹² Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αποτελεσματική εφαρμογή ενός νόμου αποτελεί όχι μια πλήρη απόδειξη αλλά μια ένδειξη για την ορθότητα του κανονιστικού περιεχομένου του. Αποτελεί πάντως γεγονός αναμφισβήτητο ότι η αποτελεσματικότητα του κανόνα δικαίου συναρτάται με την τεχνική της επιβολής του, η οποία προϋποθέτει ότι η πολιτεία μπορεί να εγγυηθεί μια οργανωμένη διαδικασία εξαναγκασμού. Έτσι, για την αποτελεσματική εφαρμογή του κανόνα δικαίου απαραίτητη προϋπόθεση είναι η πολιτεία να μεριμνήσει για τη συγκρότηση και κυρίως τη λειτουργία εκείνων των αρμοδίων οργάνων, τα οποία θα είναι σε διαρκή ετοιμότητα για να τον επιβάλλουν.¹³

Όμως, στη χώρα μας τα όργανα της διοίκησης που είναι επιφορτισμένα με την ανάπτυξη, την προστασία του περιβάλλοντος, τη χωροταξία και την πολεοδομία ενεργοποιούνται ως επί το πλείστον κατόπιν σχετικής καταγγελίας και όχι αυτεπαγγέλτως. Απαιτείται δηλαδή προηγουμένως να γνωστοποιηθεί στη διοίκηση ότι έχει επέλθει μια παράνομη ενέργεια, για να ενεργοποιηθεί ο διοικητικός μηχανισμός.

Εν κατακλείδι, ακόμη και αν ο σχεδιασμός για το περιβάλλον, την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη γενικότερα, συμπυκνώνουν τα

---

11. Rùthers, B. (2008), «Gesetzesbindung oder freie Methodenwahl? - Hypothesen zu einer Diskussion», *ZRP*, σ. 48-52 (ιδ. 49 κ.ε.).

12. Karpen, U. (2002), «Gesetzesfolgenabschätzung. Ein Mittel zur Entlastung von Bürgern, Wirtschaft und Verwaltung», *ZRP*, σ. 443-448 (ιδ. 444). Ahrens, G., και Leier, K.-P. (2007), «Bessere Rechtsetzung in der EU nach der deutschen EU Ratspräsidentschaft», *ZG*, σ. 383-398 (ιδ. 390 κ.ε.).

13. Bohn, F. (2005), *Der Sanktionsgedanke im bürgerlichen Recht*, σ. 24 κ.ε., Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag.

σύγχρονα αιτήματα της κοινωνίας για τη διαμόρφωση του χώρου και για συνοχή, η επιτυχία της υλοποίησης των στόχων τους δεν εξαρτάται μόνο από τη συναίνεση εκείνων που διαφωνούσαν με τον συγκεκριμένο σχεδιασμό και, κατ' επέκταση, με μια πολιτική επιλογή,¹⁴ δηλαδή μόνο από τη νομιμοποίηση του κρινόμενου στη συγκεκριμένη περίπτωση θεσμού, αλλά συναρτάται και με την κινητοποίηση της πολιτείας και των οργάνων της διοίκησης, που είναι επιφορτισμένα με την εφαρμογή και τον έλεγχο του.¹⁵ Στο βαθμό, όμως, που η πολιτεία απουσιάζει από την υλοποίηση και τον έλεγχο αυτών των ρυθμίσεων, τότε η συνταγματική επιταγή για βιώσιμη ανάπτυξη θα παραμένει στο πεδίο της θεωρητικής συζήτησης, εφόσον στην πράξη θα ακυρώνεται κάθε απόπειρα διαμόρφωσης συγκεκριμένης πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος, την ανάπτυξη, τη μορφή της πόλης, της υπαίθρου.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ευχαριστούμε τον κ. Μέλισσα και νομίζω πως θα συμφωνήσουμε εδώ στην αίθουσα ότι δεν είναι τόσο το έλλειμμα του νομοθετικού πλαισίου, το οποίο θα πρέπει να μας προβληματίζει, όσο το γεγονός ότι η πολιτεία θα πρέπει να οργανώσει ένα αξιόπιστο σύστημα εφαρμογής των κανόνων που απορρέουν από τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό.

Θα πρέπει επίσης να συμφωνήσουμε ότι στο μέτρο που η πολιτεία απουσιάζει από την υλοποίηση και τον έλεγχο των ρυθμίσεων, τότε δεν είναι δυνατόν να προσδοκούμε την ανάπτυξη όπως την επαγγέλλονται όλα αυτά τα νομοθετήματα, τα θεσμικά πλαίσια.

Τελευταίος ομιλητής αυτής της ενότητας είναι ο συνάδελφός μας, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Παντελής Σκάγιαννης.

Π. Σκάγιαννης Γεια σας. Ευχαριστώ πολύ, ευχαριστώ και τους διοργανωτές και ιδιαίτερω την κ. Παναγιωτάτου για την πρόσκληση αυτή.

Θα σας μιλήσω για το ζήτημα του συσχετισμού του περιβάλλοντος και των αναπτυξιακών διαδικασιών ιδιαίτερα με τα μεγάλα έργα. Αναφέρθηκε από πολλούς ομιλητές ότι κατά καιρούς και τα έργα έχουν παίξει ένα

14. Τσάτσος, Δ. (2010), *Πολιτεία*, σ. 77 κ.ε. Αθήνα: Γαβριηλίδης.

15. Spannowski, W., «Flächenkreislaufwirtschaft als Ansatz für die Stadtentwicklung und ihre planungsrechtlichen Konsequenzen», στο Spannowski, W., και Hofmeister, A. (2008) (επιμ.), *Innenentwicklung unter neuen Vorzeichen*, σ. 23-45 (ιδ. 25 κ.ε.). Overbeck, G. (2009), «LAG Baden-Württemberg beschäftigt sich mit Flächenmanagement», *ARL*.

σοβαρό ρόλο – σ' αυτό μάλιστα έγιναν και σχόλια για το κατά πόσο τα έργα υποδομής είναι η «λοκομοτίβα» της ανάπτυξης, όπως είπε ο Ηλίας Μπεριάτος, ή όχι.

Για να συζητήσουμε το ζήτημα των μεγάλων έργων, να δούμε καταρχήν μερικές παραδοχές. Καταρχήν ότι το περιβάλλον το εννοώ ως έχον σχέση με τη βιωσιμότητα και την αειφορία, όπως και αν αυτή ορίζεται ή όπως έχει οριστεί διεθνώς εν πάση περιπτώσει.

Την ανάπτυξη τη θεωρώ με την πλήρη έννοιά της, όπως πολύ εύστοχα τη σχολίασε και ο κ. Ρόκος πριν, δηλαδή η ανάπτυξη έχει οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική πλευρά, δεν είναι μόνο το οικονομικό μέρος. Το οικονομικό μέρος της ανάπτυξης είναι η οικονομική μεγέθυνση, το *growth* δηλαδή – και επί του *growth*, της οικονομικής μεγέθυνσης δηλαδή κατά την καθαρή οικονομική επιστήμη, έχουμε προσθέσει τις κοινωνικές και άλλες πλευρές και έχουμε φτάσει στην έννοια της ανάπτυξης. Προσθέτοντας τα περιβαλλοντικά ζητήματα που δεν υπήρχαν παλιά στο σκεπτικό των «αναπτυξιολόγων» και των planners, έχουμε φτάσει σήμερα στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης.

Τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών με τα οποία ασχολείται η παρούσα εισήγηση είναι τα έργα τα οποία έχουν προϋπολογισμούς μεγαλύτερους από 1 δισεκατομμύριο ευρώ. Η αειφορία και η βιωσιμότητα θεωρείται επίσης οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική, δηλαδή πιάνει όλες τις πλευρές. Δεν εννοούμε τη βιωσιμότητα ιδιαίτερα ως μόνο μία πλευρά που είναι περιβαλλοντική – εννοούμε ότι πρέπει να είναι και κοινωνική και οικονομική, αλλά και θεσμική (η θεσμική βιωσιμότητα μπορεί να βοηθήσει και ως μέρος της κοινωνικής).

Βεβαίως, το περιβάλλον, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της εποχής μας, παίζει έναν κρίσιμο ρόλο στο ζήτημα της βιωσιμότητας και γι' αυτό –επιπλέον της ίδιας της ιστορίας του όρου– η βιωσιμότητα έχει κατοχυρωθεί περισσότερο να αναφέρεται ή να εξυπνοεί το περιβάλλον καταλήγοντας στο λεγόμενο *hard sustainability*.

Τα επίπεδα της αειφορίας/βιωσιμότητας που συζητούμε είναι τόσο το ίδιο το έργο, όσο και το πλαίσιο μέσα στο οποίο το έργο έχει δημιουργηθεί (context). Οι δε κρίσιμοι παράγοντες είναι: α) η χρονική διάρκεια, διότι η βιωσιμότητα έχει την έννοια της διάρκειας, και β) η αποδοτικότητα. Είναι κρίσιμες οι έννοιες αυτές, γιατί η αποδοτικότητα έχει σχέση με τη βέλτιστη αξιοποίηση των πόρων προκειμένου ένα έργο, ή ένα οικονομικό εγχείρημα, να μπορεί να βοηθήσει ως βιώσιμο.

Στην οικονομική βιωσιμότητα μπορεί κανείς να εντάξει την εξασφάλιση της τμηματικής επιστροφής των ιδίων κεφαλαίων, την αποπληρωμή δανείων και τη διασφάλιση της λειτουργίας με ιδίους πόρους. Αυτό έχει μεγάλη σημασία και αποτελεί βέβαια ερωτηματικό, εάν μπορεί να εννοείται και η δυνατότητα της επέκτασης ή αναβάθμισης του μεγάλου έργου, πέραν της συντήρησης και των λειτουργικών εξόδων και υπό ποια έννοια εννοείται το κέρδος στο συγκεκριμένο θέμα.

Ταυτόχρονα, υπάρχει το ζήτημα των επιπτώσεων, δηλαδή της συμβολής του έργου στην ίδια την ανάπτυξη, στην ίδια την οικονομία. Αυτό είναι ένα θέμα του οποίου τη συμβολή πρέπει να δει κανείς μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο και όχι απλώς με την έννοια των οικονομικών πολλαπλασιαστών, όπως θα έκανε ένας νεοκλασικός οικονομολόγος.

Και επίσης προκύπτει το ερώτημα εάν η βιωσιμότητα του ίδιου του έργου υποδομής –δηλαδή της Αττικής Οδού, αν θέλετε, ή κάποιου τέτοιου μεγάλου έργου– ταυτίζεται ως στόχευση με τη βιωσιμότητα της οικονομίας γενικότερα, την κοινωνική και οικονομική βιωσιμότητα.

Δηλαδή το ότι κάνουμε ένα βιώσιμο έργο το οποίο έχει κάποιες θετικές επιπτώσεις και εν πάση περιπτώσει είναι από την οικονομική πλευρά αυτοχρηματοδοτούμενο– ή βιώσιμο οικονομικά σημαίνει ότι το έργο αυτό έχει εξίσου μια θετική επίπτωση στην αναπτυξιακή διαδικασία γενικότερα; Αυτό είναι ένα μεγάλο ερωτηματικό.

Στο πεδίο βέβαια της αειφορίας και της βιωσιμότητας, στο οικονομικό πεδίο μπορεί κανείς να δει και τα ζητήματα της απασχόλησης, δηλαδή τη συμβολή ενός έργου στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην αύξηση μάλιστα των θέσεων εργασίας.

Αν πάμε στην κοινωνική βιωσιμότητα, ένα πρώτο επίπεδο συζήτησης είναι η εξασφάλιση και η ανάπτυξη των εργασιακών όρων για τη λειτουργία ενός μεγάλου έργου, που αυτό σημαίνει όχι αύξηση απλώς και ύπαρξη θέσεων εργασίας, αλλά έχει και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά μέσα στο κοινωνικό επίπεδο· είναι η διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας, το *social equity* το οποίο έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία για να κρίνει κανείς αν ένα μεγάλο έργο είναι κοινωνικά βιώσιμο, αν προωθεί ή υπονομεύει την κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα. Όπως το εννοώ εγώ τουλάχιστον, ένα κοινωνικά βιώσιμο έργο είναι αυτό που προωθεί και βελτιώνει τους όρους της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης και όχι που τις υπονομεύει.

Ταυτόχρονα, ένα μεγάλο θέμα στην κοινωνική βιωσιμότητα είναι η κοινωνική χρησιμότητα των μεγάλων έργων, η οποία μπορεί να βοηθεί υπό δύο πλευρές. Καταρχήν κατά πόσο ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες, και πρέπει κανείς να δει εδώ ποιες είναι οι ανθρώπινες ανάγκες και πώς τις εννοούμε, αν υπηρετούνται οι αναπτυξιακές προοπτικές και ποια σχέση έχουν με τις ανθρώπινες ανάγκες και εντέλει η αντιμετώπιση των δυσμενών αποτελεσμάτων.

Επίσης ένα σοβαρό θέμα που δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση, διότι είναι προφανές, είναι το ζήτημα της ασφάλειας και προστασίας με την έννοια του *safety* και *security* στα μεγάλα έργα.

Ένα σχόλιο εδώ είναι ότι η αρτηριακή λειτουργία των υποδομών, αν θεωρήσουμε τα μεγάλα έργα ως δικτυακές οντότητες, σχετίζεται τόσο με τις άλλες υποδομές όσο και με την παραγωγική λειτουργία, ώστε να μπορεί να διασφαλίζει την ομαλότητα της εξέλιξης των παραγωγικών δομών και κατ' επέκταση των κοινωνικών διαδικασιών που στηρίζονται πάνω στις παραγωγικές δομές. Αυτός είναι ένας επιπλέον τρόπος με τον οποίο υπεισέρχεται (και αποκτά σημασία) η κοινωνική βιωσιμότητα.

Σε σχέση με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα υπάρχουν τα εξής επίπεδα συζήτησης: κατά πόσο οι κατασκευαστικές και οι λειτουργικές προδιαγραφές ενός έργου είναι σωστές από περιβαλλοντική άποψη, δηλαδή κατά πόσο ένα έργο καταναλώνει ή καταστρέφει πόρους κατά την κατασκευή του. Για παράδειγμα, το Αττικό Μετρό ή η Αττική Οδός κατέστρεψαν ή όχι πόρους κατά την κατασκευή τους, ανεξάρτητα αν τα θεωρούμε καλά έργα ή όχι. Όταν μπει κανείς σε μια αναλυτική διαδικασία εκτίμησης των ζητημάτων, πρέπει να δει και τέτοια θέματα.

Το τρίτο είναι η οικοπεριβαλλοντική επίπτωση στο εγγύς και ευρύτερο περιβάλλον που η κύρια μορφή της είναι η ρύπανση, η παντός είδους ρύπανση, η νηπτική κ.λπ. Η νηπτική ρύπανση βέβαια στην Ελλάδα είναι «άγνωστη λέξη», αλλά την αναφέρω γι' αυτούς που την έχουν ακούσει κάποια στιγμή. Εδώ φυσικά όλοι την ξέρουν.

Τα παραπάνω μας παραπέμπουν στο οικολογικό αποτύπωμα ενός μεγάλο έργου – έννοια που είναι υπό έρευνα αυτή τη στιγμή ως προς το κατά πόσο μπορεί κανείς να τη στοιχειοθετήσει και με ποιους όρους να κατασκευάσει δηλαδή μια έννοια για να ορίσει το οικολογικό αποτύπωμα όχι μιας χωροεδαφικής ενότητας, όπως είπε σε προηγούμενη ομιλία η κ. Χουσιανάκου, αλλά ενός μεγάλου έργου.

Η περιβαλλοντική ένταξη και η συμβολή της στην ποιοτική αναβάθμιση του αστικού χώρου είναι ένα πάρα πολύ βασικό ζήτημα, το οποίο θα δούμε λίγο αναλυτικότερα αμέσως μετά. Δύο σχόλια για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι ότι υπάρχει η συνέργεια και η αλληλοδιαπλοκή των διαστάσεων της αειφορίας και της βιωσιμότητας, πολύ σοβαρή συνέργεια και διαπλοκή. Ιδιαίτερη βαρύτητα υπάρχει εδώ στην οικοπεριβαλλοντική διάσταση. Και την αναφέρω ως οικοπεριβαλλοντική, διότι η σκέψη περιβαλλοντική περιλαμβάνει και μια σειρά άλλες παραμέτρους πέραν αυτής του φυσικού ή του οικολογικού περιβάλλοντος (για παράδειγμα, συχνά αναφερόμαστε στο δομημένο περιβάλλον, το ανθρώπινο περιβάλλον κ.λπ.).

Τα παραπάνω μας οδηγούν σε ένα πρώτο συμπέρασμα, ένα εισαγωγικό συμπέρασμα που είναι το ότι η αειφορία και η βιωσιμότητα είναι μια έννοια που περιλαμβάνει τα πάντα, ένα «catch-all concept». Όπως το αποκάλεσε ο κ. Ρόκος, ο προηγούμενος ομιλητής, «καραμέλα». Έχει δίκιο σ' αυτό, είναι ένα concept το οποίο τα πιάνει όλα.

Αυτό βέβαια μπορεί να είναι πάρα πολύ χρήσιμο για να «προπαγανδίζουμε» τα καλά πράγματα για το περιβάλλον, αλλά από την άλλη πλευρά από επιστημονική άποψη έχει προβληματικές πλευρές. Δεν βοηθά σε αυστηρούς επιστημονικούς ορισμούς, δεν βοηθά στο να μπορούμε να κάνουμε σοβαρή επιστημονική δουλειά μ' αυτό το θέμα, πρέπει να το δούμε και να το χειριζόμαστε αναλυτικότερα αν θέλουμε να είμαστε σοβαροί επιστημονικά.

Η έννοια της αειφορίας και της βιωσιμότητας λόγω της μεθοδολογικής της συγκρότησης –δηλαδή του πώς οικοδομείται η έννοια, ας πούμε, ιστορικά, εργαλειακά κ.λπ.– μπορεί να είναι κατανοητή μέσα στην ασάφειά της ακριβώς επειδή έχει αυτή την πολύπλοκη συγκρότηση. Ακριβώς λόγω της ασάφειας που έχει, είναι κατανοητή με διαφορετικούς τρόπους από τους διάφορους παράγοντες της διαδικασίας λήψης αποφάσεων και από διάφορες ομάδες συμφερόντων.

Δηλαδή όταν λέω εγώ βιωσιμότητα και αειφορία, ακριβώς επειδή είναι η έννοια κατασκευασμένη έτσι, αλλιώς την καταλαβαίνει ο επιχειρηματίας ο οποίος θα κάνει την Απική Οδό, αλλιώς την καταλαβαίνει ο εργαζόμενος της περιοχής, αλλιώς την καταλαβαίνει ο πολίτης που διαμένει στα Βριλήσσια και αλλιώς την καταλαβαίνει ένας καθηγητής στο Πολυτεχνείο. Αυτό είναι ακριβώς επειδή η έννοια έχει αυτό το πρόβλημα μέσα της και

όχι μόνο επειδή τα διαφορετικά συμφέροντα είναι διαφορετικά συμφέροντα και εξ ορισμού θα είχαν άλλη οπτική γωνία απέναντι στα πράγματα.

Επίσης, πριν προχωρήσω, να συμπληρώσω ότι ένα μεγάλο έργο είναι μια χειρουργική επέμβαση στο χώρο. Δεν είναι ένα έργο το οποίο απλώς κατασκευαζόμενο εγκαθίσταται στο φυσικό έδαφος. Είναι μια χειρουργική επέμβαση στο χώρο που έχει στρατηγική σημασία, και η στρατηγική σημασία οφείλεται στο πόσο μέρος του πληθυσμού επηρεάζει, σε πόσο βάθος χρόνου πάει, στο τι (παντοειδείς) πόρους δεσμεύει και άλλα, όπως η περιβαλλοντική σημασία κ.λπ.

Άρα υπάρχει ζήτημα σοβαρής ευθύνης για τα πολύ μεγάλα έργα. Να προχωρήσουμε στην περιβαλλοντική διάσταση των έργων, και απλώς κάνω δύο σχόλια εδώ: το μετρήσιμο των οικοπεριβαλλοντικών στόχων δεν είναι αυτονόητο ούτε πάντα εφικτό, διότι, πρώτον, οι στόχοι μπορεί να επιτυγχάνονται με πολλά έργα και ο καταμερισμός της «ευθύνης» δεν είναι εφικτός· δεύτερον, διότι υπάρχουν στόχοι που μετρώνται –στόχοι που μετρώνται με πολύπλοκα μοντέλα και είναι πάρα πολύ δύσκολο και δεν έχουν μετρηθεί πολλές φορές– και στόχοι που δεν μπορούν να μετρηθούν. Για παράδειγμα, αν μας ρωτήσει κανείς αν το Αττικό Μετρό ήταν περιβαλλοντικά επωφελές, τι θα πούμε; Θα πούμε γενικά, ξέρουμε ότι ήταν, αλλά ειδικά μπορούμε να το αποδείξουμε αυτό με αριθμούς; Δεν μπορούμε να το αποδείξουμε.

Δεν μπορούμε να το αποδείξουμε, διότι αν πάρουμε τους ρύπους – έχουν γίνει ταυτόχρονα πολλά άλλα έργα στην Αθήνα, έχει γίνει η Αττική Οδός, έχει γίνει το Τραμ, έχουν γίνει μια σειρά πράγματα, ταυτόχρονα τα αυτοκίνητα έχουν αυξηθεί, τα οποία δεν θα ξέραμε πόσο θα αυξάνονταν αν δεν γινόταν το Μετρό κ.λπ., οπότε δεν υπάρχει τρόπος με μαθηματικά μοντέλα να βρεις τα πάντα. Εξάλλου το ξέρουμε αυτό: όσοι επιχειρήσαν να αναπτύξουν οικονομίες με μαθηματικά μοντέλα, τις κατέστρεψαν.

Από εκεί και πέρα έχουμε το ζήτημα των στόχων που δεν μπορεί αντικειμενικά να μετρηθούν – εκ των πραγμάτων δηλαδή να μετρηθούν, με την έννοια του ότι υπάρχει η αντικειμενική βάση μεν, αλλά κατά ένα άλλο μέρος η επιτυχία ή όχι είναι θέμα κρίσης.

Επομένως, και αυτό είναι ένα πράγμα, το οποίο μας δημιουργεί πρόβλημα στη λήψη των αποφάσεων: το μη μετρήσιμο της επιτυχίας των στόχων.

Και μπαίνω σε ένα βασικό θέμα που είναι η παθολογία της περιβαλλοντι-

κής διάστασης των έργων στην Ελλάδα. Επί τροχάδων, είναι το σοβαρότερο νομίζω όμως θέμα αυτό.

Πρώτον, η ενσωμάτωση των μεγάλων έργων στα ρυθμιστικά και χωροταξικά σχέδια γίνεται μετά την εκπόνηση των σχεδίων. Είστε όλοι του επαγγέλματος και ξέρετε πότε εντάχθηκε η Απική Οδός, το Μετρό κ.λπ. στα ρυθμιστικά κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει μια συνεκτική και προγραμματισμένη άποψη για τη χωρική ανάπτυξη στη μεσαία και τη χαμηλή τουλάχιστον κλίμακα.

Δεύτερον, υπάρχει ανεπαρκής συμμετοχικός σχεδιασμός και διαφάνεια, ένα πάρα πολύ σοβαρό θέμα, αδιαφορία της διοίκησης για τα ζητήματα που τίθενται από τους πολίτες· πολλά ζητήματα ούτε καν αρχειοθετούνται. Μην ουσιαστική και μόνο τυπική δημόσια διαβούλευση – το να έχουμε είκοσι μέρες για να μελετήσουμε ένα έργο με όγκο 700 ή 800 σελίδων δεν σημαίνει τίποτα, σημαίνει ότι είναι για το θεαθήναι τα πράγματα.

Αυτό σημαίνει αδυναμία έγκαιρης κατανόησης και αντιμετώπισης προβλημάτων όμως από την άλλη πλευρά, αντιδράσεις τοπικών κοινωνιών όχι στη φάση του σχεδιασμού –γιατί δεν πρόλαβαν καν να πληροφορηθούν πότε (και πώς) γίνεται ο σχεδιασμός πολλές φορές– αλλά στη φάση της κατασκευής. Ενώ, μόλις δουν την μπουλντόζα, βγαίνουν έξω –διότι προφανώς δεν έχει γίνει διαβούλευση, δεν έχει γίνει τίποτα προηγουμένως– και τους κατηγορούμε ότι τώρα το θυμήθηκαν; Μα βέβαια τώρα το θυμήθηκαν, αφού έτσι γίνονται τα πράγματα. Στην ουσία τώρα το πληροφορήθηκαν.

Τρίτο σημείο της βασικής παθολογίας της περιβαλλοντικής διάστασης είναι η τυποποίηση και η αδυναμία ελέγχου από τη διοίκηση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Η διοίκηση έχει σοβαρά προβλήματα έλλειψης κατάλληλων ανθρωπίνων πόρων και εξειδίκευσης. Όμως αντιλαμβάνεστε, δεν είναι εύκολο οι περιβαλλοντικές μελέτες και οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων να ελεγχθούν από τη διοίκηση, τουλάχιστον λόγω αυτών των δύο παραμέτρων. Σημαίνει αυτό αδυναμία ουσιαστικού ελέγχου περιβαλλοντικών επιπτώσεων και πολιτικής των παρεμβάσεων.

Τέταρτον, πολιτικές αποφάσεις με ψηφοθηρικά πελατειακά, συναλλακτικά κριτήρια επικρατούν των επιστημονικών απόψεων. Αυτό είναι πολύ βασικό επίσης. Υπάρχουν πολιτικές παρεμβάσεις υψηλών προσώπων ακόμα και για λεπτομέρειες. Όπως αντιλαμβάνεστε, δεν μπορεί ένας υπουργός να αποφασίζει για μια μικρή λεπτομέρεια, και όμως πολλές

φορές αποφασίζουν για πάρα πολλούς λόγους, διότι η λεπτομέρεια είναι ένας ψήφος – υπάρχει μια ρύθμιση πολλές φορές. Αυτό διαλύει τη διοίκηση, καθιστά ανίκανους τους υπαλλήλους από κάτω να παίρνουν οποιαδήποτε απόφαση και τους απογοητεύει. Μετά λέμε γιατί δεν είναι αποδοτικοί. Φυσικά γιατί δεν έχουν πάρει ποτέ καμία σοβαρή ευθύνη, γι' αυτό δεν είναι αποδοτικοί.

Επομένως με τις πρακτικές αυτές έχουμε υπαγωγή του φυσικού περιβάλλοντος σε δεύτερη μοίρα συνήθως, θα έλεγα, γιατί υπάρχουν και οι καλές εξαιρέσεις. Το επόμενο είναι τα επιχειρηματικά συμφέροντα τα οποία επηρεάζουν τις αποφάσεις. Ναι, επηρεάζουν τις αποφάσεις, είναι σαφές αυτό, αρκεί να δούμε την αλλαγή του ρόλου των τραπεζών σήμερα για τα μεγάλα έργα – οι τράπεζες δεν δανείζουν πλέον με την κλασική έννοια του δανεισμού, χρηματοδοτούν τα έργα.

Άρα παρεμβαίνουν στις αποφάσεις με την έννοια ότι παρεμβαίνουν στους όρους που γίνονται τα συμβόλαια για τα μεγάλα έργα, στους όρους που κατανέμεται το ρίσκο μέσα στα συμβόλαια κ.λπ., παρεμβαίνουν στις κατασκευές μέσω αποφάσεων τέτοιων, μέσω αυτής της επιβολής τους εκεί, γίνεται ελλιπής συνυπολογισμός των περιβαλλοντικών και των κοινωνικών κινδύνων στα appraisals, δηλαδή στις ex ante εκτιμήσεις για ένα έργο, στις εκ των προτέρων δηλαδή περιβαλλοντικές εκτιμήσεις για ένα έργο. Δεν γίνονται αυτές οι εκτιμήσεις σωστά, ούτε καν ελέγχονται με τον τρόπο που θα πρέπει – πολλές φορές μάλιστα υιοθετούνται περιβαλλοντικοί όροι και μελέτες που έχουν γίνει από πολύ παλιότερες εποχές για ένα έργο, βλέπε Αττική Οδός, και τις επισυνάπτουν με τυποποιημένο τρόπο στο έργο ως μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Η έλλειψη διαφάνειας και η επιλεκτική πληροφόρηση, λοιπόν, οδηγούν σε κερδοσκοπία πάνω στη γη (στην οποία αναφέρθηκε προηγούμενος ομιλητής). Υπάρχει όργιο κερδοσκοπίας πάνω στη γη – βλέπε τις περί την Αττική Οδό χρήσεις, τις αυθαίρετες αλλαγές τους και τις συνεπαγόμενες τεράστιες αλλαγές στις αξίες γης και συνεπώς στις τιμές γης, μηχανισμός που οδηγεί στην κερδοσκοπία πάνω στη γη.

Η μη ισόρροπη κατανομή ωφελειών και ρίσκου είναι ένας επιπρόσθετος παράγοντας. Όλα μάζ θέτουν προ αυξημένων περιβαλλοντικών κινδύνων και αντιδράσεων των τοπικών κοινωνιών στη φάση της κατασκευής. Και συχνά υπάρχει εγκλωβισμός και παραμερισμός των planners και έχουμε μειωμένες δυνατότητες επιστημονικής διαμάχης με την έννοια του debate, της αντιπαραθετικής συζήτησης δηλαδή.

Δύο πράγματα ακόμα. Επιπρόσθετες αντιφάσεις με πολιτισμικές θεσμικές ρίζες είναι επίσης ότι έχουμε στην Ελλάδα μια σοβαρή περιβαλλοντική απειλή· την έχουν όλοι, όχι μόνο εμείς, αλλά εμείς την έχουμε περισσότερο και ειδικότερα. Ως γειτνιάζοντες με την Αφρική εισπνέουμε συχνότερα την άμμο της Σαχάρας όπως σήμερα. Γενικά έχουμε πολύ φτωχότερα από άλλους μέτρα (και ιδιαίτερα πρακτική εφαρμογή), ενώ έχουμε πολύ σοβαρότερη από άλλους απειλή.

Αυτό είναι μια αντίφαση και εκφράζεται και με την καθυστερημένη ενσωμάτωση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, όπως ανέπτυξε ο Δημήτρης Μέλισσας αμέσως προηγουμένως. Και όταν λέω φτωχά μέτρα, εννοώ και την υποδομή των μέτρων, δηλαδή κτηματολόγιο, δασολόγιο, αυθαίρετα, υδρολογικά, ενεργειακή πολιτική κ.λπ., όλα αυτά είναι πάρα πολύ φτωχά, πάρα πολύ καθυστερημένα, με αποτέλεσμα να έχουμε μεγάλο πρόβλημα, και η αναπτυξιακή και η βιώσιμη ανάπτυξη είναι κατανοητά στην Ελλάδα μόνο ως επιφαινόμενα περιβαλλοντικά θέματα, αυτό που σας είπα στην αρχή, και χάνεται η ευκαιρία της διαλεκτικής διασύνδεσης με τις άλλες διαστάσεις εις βάρος του τελικού ουσιαστικού οικοπεριβαλλοντικού αποτελέσματος.

Λόγω χρόνου δεν θα μπω σε ορισμένα άλλα θέματα, θα πω μόνο επιλεκτικά ότι έχουμε ένα πρόβλημα αδυναμίας ενσωμάτωσης εμπειριών και μάθησης στον δημόσιο τομέα που είναι ένα βασικό θέμα. Γίνεται συνεχής επανάληψη λαθών – δεν μαθαίνει ο δημόσιος τομέας παρόλο που έχουν επανειλημμένως υπάρξει αποφάσεις πολλών φορέων, όπως το Συμβούλιο Επικρατείας κ.λπ., αλλά όταν δημιουργείται το ζήτημα στην Εγνατία για την αρκούδα, δεν μπορεί να επαναλαμβάνονται αντίστοιχα προβλήματα αργότερα στον Υμηπτό· πρέπει τα θέματα στον Υμηπτό και οι επιπλοκές να έχουν εκτιμηθεί και να έχουν από την αρχή ρυθμιστεί σωστά.

Αυτό σημαίνει ότι ο δημόσιος τομέας δεν μαθαίνει, αυτό είναι πρόβλημα του δημόσιου τομέα, τεράστιο πρόβλημα, ίσως το βασικό του πρόβλημα. Το πρόβλημα δεν είναι δηλαδή ότι έχει πολλούς ανθρώπους, είναι ότι έχει ανθρώπους που δεν μαθαίνουν –όχι ότι δεν είναι αξιόλογοι–, δεν μαθαίνουν, άρα δεν υπάρχει η αποδοτικότητα που θα έπρεπε. Η μάθηση είναι μια πολύ συγκεκριμένη διαδικασία και αφορά πάρα πολύ και τους planners.

Έτσι έχουμε το ρόλο του Ε' Τμήματος του Συμβουλίου Επικρατείας, που καλύπτει το κενό όταν δεν μαθαίνουν θεσμικά, δηλαδή δεν υπάρχει

θεσμική ενσωμάτωση της γνώσης. Στα αγγλικά θα λέγαμε ότι δεν είναι *institutionally embedded* η γνώση, αυτό είναι το βασικό, όχι ότι είναι ανίκανοι να μάθουν οι άνθρωποι, ο θεσμός δεν μαθαίνει.

Έτσι ανάγεται βέβαια, όπως είπαν και κάποιοι άλλοι, το Ε' Τμήμα του Σ.τ.Ε. σε περιβαλλοντικό θεματοφύλακα, και πάλι καλά που έχουμε κι αυτό δηλαδή. Δεν θα μπω στον περιβάλλοντα χώρο των έργων σε επίπεδο κόμβων, θα μας πάρει πολύ, απλώς θα πάω κατευθείαν στα συμπεράσματα, τα οποία είναι ότι η περιβαλλοντική διάσταση των μεγάλων έργων στην Ελλάδα πάσχει από τη σύλληψη και το σχεδιασμό – από την αρχή δηλαδή, από τη στιγμή που σχεδιάζονται και ξεκινούν στο μυαλό μας, όταν πάνε για πρώτη φορά στο χαρτί δεν πάνε σωστά.

Υπάρχει συγκεκριμένη παθολογία μέχρι και στη λειτουργία των έργων. Ενώ υπάρχουν τεχνικά προτερήματα στα έργα και καλός τεχνικός σχεδιασμός, διότι πιστεύω ότι ο τεχνικός κόσμος στην Ελλάδα έχει υψηλή τεχνογνωσία, συχνά όλη η πλευρά της αειφορικής και βιώσιμης διάστασης είναι προβληματική.

Ο επανασχεδιασμός και η ανάπτυξη που συχνά επιβάλλεται έχουν πολύ μεγάλο κόστος. Δηλαδή αν θέλουμε μετά από μια δικαστική απόφαση να κάνουμε μια ανατρεπτική παρέμβαση σε έναν αυτοκινητόδρομο ή να κάνουμε κάτι με το τρένο, έχουμε τεράστιο πρόβλημα. Υπάρχει η μη αντιστρεψιμότητα των μεγάλων υποδομών όπως και το ανεπίστρεπτο του χρόνου.

Τα ζητούμενα ποια είναι; Είναι ο προβλεπικότερος, διαφανέστερος, συμμετοχικότερος σχεδιασμός και ο απεγκλωβισμός από τη μικροπολιτική και τις συναλλαγές, η ικανότητα του δημόσιου τομέα να αφομοιώνει θεσμικά την κατακτώμενη γνώση και τα παραπάνω θα βοηθούσαν, νομίζω, στην επίτευξη ενός πολύ υψηλότερου βαθμού των τριών παραμέτρων της αειφορίας και της βιωσιμότητας που θα έκανε αποδοτικότερη τη σύζευξη περιβάλλοντος και ανάπτυξης.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ευχαριστούμε το συνάδελφο Παντελή Σκάγιαννη. Να πούμε ότι πράγματι σε μία Ελλάδα που τα τελευταία είκοσι χρόνια, ίσως και λίγο περισσότερο, ζούμε την πραγματικότητα των μεγάλων έργων – οι παρατηρήσεις σχετικά με την παθολογία των περιβαλλοντικών διαστάσεων των έργων αυτών είναι μία επισήμανση πάρα πολύ σημαντική για τη συζήτηση που ελπίζω να αναπτυχθεί αμέσως τώρα.

Παρακαλώ, αν υπάρχουν παρεμβάσεις ή ερωτήσεις, και θα μου επιτρέψετε να δώσω το λόγο για ένα μικρό σχόλιο στον κ. Ρόκο.

Δ. Ρόκος Αν μου επιτρέπετε, θα ήθελα να καλέσω τον κ. Σκάγιαννη να κάνει την επανάστασή του. Βρήκε όλες τις αντιφάσεις στη βιωσιμότητα και στην αειφορία, είπε να μελετήσουμε επιστημονικά, και εγώ μιλάω εδώ πέρα ότι διαμαρτυρόμενος όπως είπε η Σοφία, αλλά ως επιχειρών να μιλήσω διεπιστημονικά και ολιστικά.

Αειφορία είναι μία έννοια της Δασολογίας. Λέει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αναπτυχθεί ένα δάσος για να παράγει κάθε χρόνο τον ίδιο καρπό, που σημαίνει δηλαδή ότι έχουμε ένα δάσος κλεισμένο σε έναν γυάλινο πύργο χωρίς όξινη βροχή, χωρίς υπερβόσκηση από κατσίκια, χωρίς πυρκαγιές, χωρίς παράνομες και αυθαίρετες δομήσεις κ.λπ.

Αειφορία, λοιπόν, δεν υπάρχει. Άρα δεν μπορεί να συμβεί. Και επίσης, επειδή ζούμε τώρα εδώ μέσα στο Πολυτεχνείο, υπάρχει το αεικίνητο θα ρωτούσαμε;

Είναι δυνατόν να υπάρξει μια μορφή ενέργειας χωρίς να καταναλώσουμε μια άλλη μορφή ενέργειας; Είναι, αφού δεν υπάρχει αεικίνητο, γιατί να υπάρχει αειφορία;

Γι' αυτό, λοιπόν, εάν σ' αυτό το έργο το πολύ ωραίο –με το οποίο συμφωνώ– του κ. Σκάγιαννη έσβηνε και τις θέσεις *αειφορία* και *βιωσιμότητα*, θα κάναμε ένα βήμα παραπάνω στο διάλογο, νομίζω, αλλά μπορεί να κάνω και λάθος.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Αγαπητοί συνάδελφοι, ναι. Να υπενθυμίσω όμως ότι έχουμε περίπου δέκα λεπτά για ερωτήσεις. Και επίσης, μία ανακοίνωση που αφορά όλους είναι ότι θα έχουμε ένα διάλειμμα μιας ώρας περίπου από τη 1.30 μέχρι τις 2.30 ακριβώς, οπότε θα ξεκινήσει το επόμενο στρογγυλό τραπέζι, για φαγητό.

Π. Σκάγιαννης Να απαντήσω λίγο στον κ. Ρόκο. Εγώ, νομίζω, είπα και μόνος μου ότι είναι ένα «catch-all concept» αυτό το οποίο δεν έχει να προσφέρει και ιδιαίτερα φοβερά πράγματα. Επομένως δεν κατάλαβα γιατί διαφωνείτε σ' αυτό, απλώς το χρησιμοποιούμε για να συνηγορούμαστε, επειδή υπάρχουν περίπου 400 διεθνείς ορισμοί για το θέμα της αειφορίας και βιωσιμότητας, εγώ τα έβαλα μαζί ακριβώς επειδή υπάρχει το πρόβλημα το εννοιολογικό, γι' αυτό δεν είπα μόνο αειφορία ή μόνο βιωσιμότητα.

Εν πάση περιπτώσει, να σας πω και λίγο δύο άλλα πράγματα άμα είναι έτσι, ότι η έννοια του *sustainability* έχει προκύψει από την οικονομική έννοια του *sustained growth*. Οι οικονομολόγοι περίπου του '50 είχαν τη θεωρία της *διατηρήσιμης ανάπτυξης*, το οποίο έχει μεταφραστεί έτσι στα ελληνικά.

Η διατηρήσιμη ανάπτυξη ήταν στις «αναπτυξιολογικές» θεωρίες του '50 ως *sustained growth* και από εκεί βγήκε το *sustainable development*, δηλαδή η *βιώσιμη ανάπτυξη* όπως θα τη μεταφράζαμε στα ελληνικά, και βγήκε ακριβώς γιατί το *sustained growth* είχε μόνο στο επίκεντρό του την έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης, δηλαδή τι θα πει οικονομική μεγέθυνση; Θα πει να μεγαλώνει το Α.Ε.Π. κάθε χρόνο. Αυτό θα πει οικονομική μεγέθυνση.

Και επιπλέον προστέθηκαν οι «αναπτυξιολόγοι» που μετά έβαλαν την έννοια του *development* ως έννοια μεγαλύτερη, ως υπερσύνολο του *growth*, και μπήκαν και η κοινωνιολογική και άλλες παράμετροι. Σήμερα πλέον μπαίνει το θέμα πώς θα ενσωματωθεί η έννοια του περιβάλλοντος σε όλη αυτή τη διαδικασία μιας τέτοιας εννοιολογικής κατασκευής.

Σ' αυτή τη διαδικασία της κατασκευής των εννοιών για να μπει το περιβάλλον δανείστηκε αυτό τον όρο, μπορεί και από τη Δασολογία, μπορεί και από τη Μικροβιολογία, δεν μας ενδιαφέρει. Μας ενδιαφέρει αν έχει νόημα, αν εννοούμε ότι είναι περιβαλλοντικά προς τη σωστή κατεύθυνση μια ανάπτυξη, αυτό είναι το θέμα που τίθεται και τίποτε άλλο. Ευχαριστώ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Η κ. Κορακά.

Σ. Κορακά Από τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας, υπάλληλος του πρώην Υ.Χ.Ο.Π. Καταρχήν θα ήθελα να υποβάλω δύο συγκεκριμένες ερωτήσεις στους προλαλήσαντες Καθηγητές, τον κ. Σκάγιαννη και τον κ. Μέλισσα, διότι ως προς την προστασία του περιβάλλοντος και την εφαρμογή του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού υποβάλανε μία συγκεκριμένη έννοια, έναν ορισμό – ότι υπάρχει συναλλαγή είπε ο κ. Μέλισσας, μεγάλη συναλλαγή του δημόσιου τομέα, των δημοσίων λειτουργιών, και επομένως γι' αυτό δεν έχουμε πολεοδομικό σχεδιασμό και περιβαλλοντικό σχεδιασμό. Εγώ αυτό εισέπραξα.

Πραγματικά λυπάμαι, διότι αν αυτή τη στιγμή έχουν γίνει έργα όπως η Ψυτάλεια και άλλα έργα, τα έχουν κάνει δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι

δεν είχαν ουδεμία συναλλαγή. Βέβαια υπάρχουν πορίσματα του κ. Ρακιντζή και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που γράφουν ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι συναλλάσσονται.

Εγώ θέτω σαν Ελληνίδα πολίτις και σκεπτόμενη, και όχι μόνο σαν δημόσιος λειτουργός επί τριάντα χρόνια, ότι συναλλάσσονται αυτοί οι οποίοι ασκούν εξουσία, ότι υπάρχει δημόσια διοίκηση σωστή και ουσιαστική. Και όμως ο κ. Σκάγιαννης ο οποίος προφανώς έχει, συγχωρήστε με, κ. Σκάγιαννη, δεν σας γνωρίζω, αλλά πρέπει να έχετε σπουδάσει στην Αμερική, μας υποβάλατε μία πολύ συγκεκριμένη και εμπειριστωμένη μελέτη που αναφέρεται ότι θα πρέπει ο δημόσιος τομέας θεσμικά να μάθει. Εμείς σαν δημόσιοι υπάλληλοι συνήθως λέμε και διεκδικούμε την αναβάθμιση των τεχνικών υπηρεσιών.

Και κάτι άλλο. Θέλουμε ανεξάρτητη δημόσια διοίκηση. Θα φύγω σε λίγο, μάλλον με σύνταξη, και ανεξάρτητη δημόσια διοίκηση δεν υπάρχει.

Υπάρχουν τα δικά μας παιδιά, τα δικά τους παιδιά και υπάρχουν οι δημόσιοι λειτουργοί που ασκούν το καθήκον τους – και όταν το ασκούν σωστά, βέβαια θα υπάρχουν κάποιοι οι οποίοι διαχειρίζονται την εξουσία και σε κάποια άρνηση δική μας επιστημονικά κατοχυρωμένη θα δώσουν μία θετική απάντηση για να κάνουν τι; Για να εξυπηρετήσουν το βιομήχανο, για να εξυπηρετήσουν τον όποιον έχουν πελάτη. Ευχαριστώ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ευχαριστώ. Ο κ. Μέλισσας και ο κ. Σκάγιαννης.

Δ. Μέλισσας Επιτρέψτε μου να πω ότι προφανώς δεν ακούσατε καλά. Το διαβάζω επί λέξει. Σε σχετική έρευνα –και η έρευνα αυτή είναι από τη VPRC–, η οποία έλαβε χώρα το 2005, διαπιστώθηκε ότι ο Έλληνας πολίτης θεωρεί πως στις συναλλαγές με δημοσίους ή κοινωνικούς φορείς παρατηρούνται κατά κανόνα φαινόμενα διαφθοράς, όπως καταρχήν με την Πολεοδομία σε ποσοστό 82,7%, έπεται η Αστυνομία, τα Νοσοκομεία, η Εφορία.

Εγώ δεν είπα, στην εισήγησή μου, ότι θεωρώ πως είναι διεφθαρμένος ο δημόσιος τομέας. Αντίθετα, ανέφερα μία πολύ συγκεκριμένη έρευνα, όπου ο μέσος Έλληνας θεωρεί πως στις συναλλαγές του με δημοσίους ή κοινωνικούς φορείς παρατηρούνται κατά κανόνα φαινόμενα διαφθοράς. Αν τυχόν σας έθιξα, με συγχωρείτε πάρα πολύ, αλλά δεν μπορώ να απολογηθώ για μία έρευνα.

Στη συνέχεια αναφέρθηκα κυρίως, στην εισήγησή μου, στη μερική εφαρμογή του νόμου. Θεωρώ δηλαδή ότι η ελληνική πολιτεία καταστρατηγεί τις αρχές της ισότητας και ως εκ τούτου της δικαιοσύνης, στο βαθμό που οι ίδιοι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία να εφαρμόσουν το νόμο. Ποιο νόμο; Τον χωροταξικό, τον πολεοδομικό, τον περιβαλλοντικό και τον αναπτυξιακό νόμο. Αυτή είναι η άποψή μου. Ευχαριστώ πολύ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Να ρωτήσω μήπως ο κ. Σκάγιαννης έχει καλυφθεί από την απάντηση του κ. Μέλισσα;

Π. Σκάγιαννης Καταρχήν να διευκρινίσω ότι δεν έχω σπουδάσει στην Αμερική, έχω σπουδάσει σε ένα πολύ καλύτερο μέρος από την Αμερική που είναι το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης· ένα αυτό. Βέβαια έχω πάει και μια βόλτα από την Αγγλία μετά, αλλά ήταν για να καταλάβω ότι είχε μια πολύ μεγάλη ουσία το προηγούμενο.

Δεύτερον, σε σχέση με τα ζητήματα της συναλλαγής εγώ δεν μίλησα για δημόσιο τομέα, άρα δεν αφορούσε εμένα. Εγώ μίλησα γι' αυτό που είπατε και εσείς: για πολιτική εξουσία και όχι ακριβώς συναλλαγή, για διαπλοκές και κάτω από το τραπέζι πράγματα τέτοια.

Τώρα, αυτό που έχει πολλή σημασία είναι να καταλάβουμε τι εννοούσα να μαθαίνει ο δημόσιος τομέας. Λοιπόν, ο δημόσιος τομέας... δεν είπαμε ότι τα άτομα –και το διευκρίνισα–, τα πρόσωπα δεν μπορούν να μάθουν, είναι ανίκανα να μάθουν. Είπα: οι θεσμοί – υπάρχει μια ολόκληρη θεωρία ότι οι θεσμοί μαθαίνουν μέσα σε μια πορεία, δηλαδή ενσωματώνουν γνωσιακά πράγματα που συμβαίνουν γύρω τους και τα κάνουν κομμάτι της λειτουργίας τους και των δομών τους. Αυτό δεν μπορεί να κάνει ο δημόσιος τομέας στην Ελλάδα, γιατί πολύ απλά είμαστε μια εξαιρετικά συντηρητική χώρα. Και τι θα πει συντηρητική; Είναι μια άλλη συζήτηση. Αυτό είναι το πρόβλημα, δεν είναι τα άτομα. Έχει μια άλλη δυναμική.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ευχαριστώ, κ. Σκάγιαννη. Να περάσουμε σε άλλο συνάδελφο, τον κ. Οικονόμου, το συνάδελφο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ναι.

Δ. Οικονόμου Ευχαριστώ. Θα ήθελα να πω δυο-τρία πράγματα με αφορμή την εισήγηση της κ. Ζέικου, η οποία ήταν εξαιρετικά ισορροπημένη και σαφής, αλλά μας έδωσε μια εικόνα, κατά τη γνώμη μου, δρα-

ματική της κατάσταση της χωροταξίας, διότι αυτό που διαπιστώνει κανείς είναι ότι υπάρχει ένα τρομακτικό έλλειμμα, μεγαλύτερο από το έλλειμμα το δημοσιονομικό – όσον αφορά την εφαρμογή με την ευρεία έννοια, παρακολούθηση, εφαρμογή κ.λπ., του χωροταξικού σχεδιασμού, υπάρχει τρομακτικό έλλειμμα, το οποίο βέβαια έχει συσσωρευτεί μέσα στα χρόνια· δεν είναι κάτι το οποίο έγινε τους τελευταίους δύο ή έξι ή δώδεκα μήνες φυσικά, αλλά αυτή τη στιγμή υπάρχει, είναι τρομακτικό.

Αναρωτιέμαι αν συνεχίζει να υπάρχει αυτό το έλλειμμα, απλώς θα ακυρωθεί η χωροταξία· έχει ήδη αρχίσει να ακυρώνεται σε κάποιο βαθμό. Δεν θα έχει δηλαδή καμιά επίδραση θετική στην πραγματικότητα και θα απαξιωθεί και ως μορφή παρέμβασης στο χώρο.

Αναρωτιέμαι τι μπορεί να γίνει. Για να αντιμετωπιστεί αυτό το έλλειμμα θα έπρεπε να μην υπάρχουν άλλα δύο ελλείμματα, τα οποία όμως υπάρχουν επίσης, όπως φαίνεται. Το ένα είναι ένα τρομακτικό έλλειμμα διοικητικό. Η χωροταξία –όπως έχει διαμορφωθεί με καμιά εικοσαριά περίπου χωροταξικά πλαίσια αυτή τη στιγμή– απαιτεί για την εφαρμογή της, για να δουλεύει, ένα μηχανισμό ο οποίος είναι τελείως αναντίστοιχος με τη σημερινή και παλαιά Διεύθυνση Χωροταξίας.

Η Διεύθυνση Χωροταξίας σήμερα δεν νομίζω ότι έχει ουσιαστική αλλαγή, από το 1999 ως πούμε, τα τελευταία δέκα-δώδεκα χρόνια· μπορεί να κάνω λάθος, αλλά ναι, μάλλον συρρίκνωση έχει γίνει παρά διεύρυνση. Από τότε έχει προστεθεί μια τρομακτική ατζέντα. Θα αναφερθώ μόνο στα περιφερειακά πλαίσια: το 2003 θεσμοθετήθηκαν, το 2008 έπρεπε να είχαν αναθεωρηθεί και το 2005 έπρεπε να έχει γίνει η πρώτη έκθεση αξιολόγησης – δεν έχει γίνει τίποτα.

Είμαστε στο 2010: αν αρχίσω αύριο, που δεν ξέρω αν έχει αρχίσει η διαδικασία επικαιροποίησης, θα τα έχουμε –ας είμαι αισιόδοξος– το 2013, δηλαδή θα έχει περάσει και το Ε.Σ.Π.Α. για να βγουν τα νέα περιφερειακά πλαίσια. Και τα περιφερειακά πλαίσια είναι το κατεξοχήν περιφερειακό χωροταξικό εργαλείο σε όλο τον κόσμο στη χωροταξία.

Υπάρχει, λοιπόν, ένα τρομακτικό έλλειμμα επαναλαμβάνω εφαρμογής, το οποίο αναρωτιέμαι πώς μπορεί να αντιμετωπιστεί αν δεν υπάρξει μια πλήρης μεταρρύθμιση του διοικητικού μηχανισμού. Δεν έχω την αίσθηση ότι οι πολιτικές ηγεσίες διαχρονικά έχουν συνειδητοποιήσει αυτό το πρόβλημα, αλλά αν δεν το συνειδητοποιήσουν, δεν υπάρχει περίπτωση να λυθεί και το πρώτο έλλειμμα που λέω: της ουσίας.

Και φοβάμαι ότι υπάρχει κι ένα δεύτερο έλλειμμα, όχι μόνο διοικητικό, αλλά πολιτικό. Εδώ βάζω ένα ερωτηματικό· θα μιλήσω με όσα ξέρω – μπορεί να υπάρχουν πράγματα που δεν τα ξέρω, αλλά θα αναφερθώ σε δύο μεγάλες νομοθετικές πρωτοβουλίες που είναι σε εξέλιξη αυτή τη στιγμή.

Και οι δύο έχουν τεράστια σχέση με τη χωροταξία. Έχουν χωροταξική διάσταση. Η μία είναι ο «Καλλικράτης», τρομακτική σχέση με τη χωροταξία φυσικά. Αναρωτιέμαι, απ' όσο ξέρω, δεν υπάρχει ουσιαστική συμμετοχή ενσωμάτωσης της χωροταξικής διάστασης, να το πω έτσι πιο γενικά: στη διαδικασία διαμόρφωσης του σχεδίου «Καλλικράτης»; – μπορεί να κάνω λάθος βέβαια και γι' αυτό βάζω ερωτηματικό. Αλλά, απ' ό,τι έχει ανακοινωθεί, εγώ αισθάνομαι ότι υπάρχει εκεί ένα πρόβλημα.

Το δεύτερο – η δεύτερη νομοθετική πρωτοβουλία δεν είναι τέτοιας εμβέλειας, αλλά έχει τη σημασία της – είναι η αναθεώρηση του αναπτυξιακού νόμου· προφανώς έχει άμεση σχέση με χωροταξικά ζητήματα, από τη στιγμή μάλιστα που υπάρχουν ειδικά πλαίσια για τη βιομηχανία και τον τουρισμό και για τις Α.Π.Ε., τα οποία αναφέρονται στη χωρική, στις διαδικασίες χωροθέτησης και στους κανόνες χωροθέτησης επενδύσεων που θα χρηματοδοτούνται από τον αναπτυξιακό νόμο.

Άρα και εκεί υπάρχει ένα ζήτημα. Πάλι αμφιβάλλω αν η εν εξέλιξη διαδικασία αναθεώρησης του αναπτυξιακού πραγματικά λαμβάνει σοβαρά υπόψη αυτά τα χωροταξικά πλαίσια και τη χωροταξία γενικότερα.

Βέβαια – όπως είπα πάλι εδώ πέρα – μπορεί να συμβαίνει κάτι που δεν ξέρω, και τελικά και στον «Καλλικράτη» και στο Αναπτυξιακό να έχουν ενσωματωθεί οι χωροταξικές διαστάσεις και να μην υπάρχει το πολιτικό έλλειμμα.

Το διοικητικό όμως είναι σαφές ότι υπάρχει. Και αν δεν αντιμετωπιστεί – παρά το ότι φαίνεται ότι η διεύθυνση έχει πολύ σαφή εικόνα της κατάστασης, αυτό είναι η θετική πλευρά του ζητήματος – φοβάμαι ότι το αποτέλεσμα θα είναι εξαιρετικά δυσάρεστο. Ευχαριστώ.

Π. Ζείκου Να απαντήσω άμεσα για τον «Καλλικράτη». Και βεβαίως υποβάλαμε ένα πολύ μεγάλο υπόμνημα, το οποίο απ' ό,τι ξέρουμε εστάλη στον υπουργό Εσωτερικών από την υπουργό Υ.Π.Ε.Κ.Α.

Θα το χαρακτήριζα χωρίς ίχνος περιαυτολογίας – βλέπω πρόσωπα απέναντί μου με τα οποία κάθε μέρα αυτά μας απασχολούν, τα συζητούμε

εννοώ–, θα το χαρακτηρίζα πλούσιο σε προβληματισμό, με προτάσεις, με απόψεις και πολύ ενισχυμένο όσον αφορά τα ήδη εγκεκριμένα σχέδια και βασικά τη σχέση τους με το Γενικό, το Εθνικό μας Σχέδιο.

Τώρα, για το πρώτο κομμάτι της τοποθέτησής σας· κοιτάτε, εγώ θεωρώ πολύ θετικό το να βλέπουμε τα πράγματα με καθαρό βλέμμα και νομίζω και οι συνεργάτες μας, είμαστε βέβαιοι λίγοι, μόνον 28 άτομα. Εννοώ λίγοι για όλη την Ελλάδα. Από αυτούς οι μηχανικοί, να φανταστείτε, είναι ίσως ούτε 20, οι οποίοι τρέχουν σ' αυτά τα ζητήματα που ήδη τα κατέγραψα έτσι, σας είπα ορισμένα· π.χ. τον «Καλλικράτη» δεν σας τον ανέφερα, παρόλο που είναι πολύ σημαντικός επειδή περιορίστηκα για ορισμένα θέματα στο τέταρτο.

Είμαι φύσει αισιόδοξος άνθρωπος και η καθημερινότητά μας σας λέω είναι αυτή, ελεγχόμενη καθαρά. Τώρα προσπαθούμε να πείσουμε, πείθουμε, θεωρώ ότι πείθουμε, από εκεί και πέρα δεν μπορώ κάτι να προδικάσω, αλλά είναι βέβαιο – ο κ. Βασενχόβεν είναι παρών, τη συνεργασία μας την ξεκινήσαμε και μαζί του, θεωρώντας ότι είναι στήριγμα για μας το Εθνικό Συμβούλιο, και πολιτικό και επιστημονικό, και θέλουμε οπωσδήποτε να αναπτύξουμε σ' αυτή την κατεύθυνση προτάσεις.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Η κ. Κυριοπούλου. Παρακαλώ όμως να συντομεύουμε, συνάδελφοι.

Αυ. Κυριοπούλου Ευχαριστώ πολύ. Μετά απ' αυτά που είπαν ο κ. Ρόκος, ο κ. Σκάγιαννης και όλοι για τα θέματα τα πρακτικά, τα θέματα της ανάπτυξης, του σχεδιασμού, αυτά που θα ήθελα να προσθέσω εγώ ίσως φανούν λίγο έτσι εκτός τόπου και χρόνου, αλλά νομίζω πως θα είναι πάντα χρήσιμο κάτι να προσθέτουμε και, όποτε αυτό μπει στο σχεδιασμό, να γίνει.

Θα ήθελα να πω δυο-τρία πράγματα και επειδή δεν τα καταφέρνω στα προφορικά, θα σας τα διαβάσω. Θα πω για τη βιοποικιλότητα και τις αναπτυξιακές πολιτικές.

Η σπουδαιότητα της βιολογικής ποικιλότητας για την εξέλιξη και τη διατήρηση των οικοσυστημάτων που διατηρούν τη ζωή στη βιόσφαιρα είναι αναμφισβήτητη. Η βιοποικιλότητα αποτελεί το ακρογωνιαίο θέμα του περιβάλλοντος.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Κυρία Κυριοπούλου, το απόγευμα θα υπάρχει αρκετός χρόνος, γιατί βλέπω ότι έχετε μια μεγάλη παρέμβαση.

Αυ. Κυριοπούλου Όχι, είναι πολύ σύντομο, θα διαβάσω σχεδόν τα μισά. Αποτελεί το ακρογωνιαίο θέμα του περιβάλλοντος. Η αξία της σε όλα τα επίπεδα είναι πάρα πολύ σημαντική και είναι πλέον γνωστή και αποτελεί νόμο του κράτους από το 1994 σε όλα τα επίπεδα: επιστημονικό, οικολογικό, πολιτιστικό κ.λπ.

Για τους λόγους αυτούς πιστεύω ότι είναι απαραίτητη η ενσωμάτωση των αναγκών και των στόχων της διατήρησής της σε όλες τις τομεακές πολιτικές, και επομένως και στη χωρική πολιτική, σε όλα τα επίπεδα του αναπτυξιακού προγραμματισμού και σχεδιασμού τους.

Θα επαναλάβω επίσης κάτι που ειπώθηκε, νομίζω και από την κ. Ζέικου, ότι είναι ανάγκη ενίσχυσης της σύνδεσης του αναπτυξιακού προγραμματισμού, των τομεακών πολιτικών μεταξύ τους και ιδιαίτερα με τη χωρική πολιτική, μια και αυτή αποτελεί την έκφρασή του στη χωρική οργάνωση. Άλλο ένα σημείο που θα ήθελα να επισημάνω είναι ότι, εκτός από την πολιτική βούληση και όλα τα σημαντικά που μας είπε και ο κ. Ρόκος για την ανάπτυξη προκειμένου να συνδυαστεί η ανάπτυξη με την περιβαλλοντική προστασία, από την εμπειρία μου πιστεύω ότι είναι αναγκαία η απόκτηση κοινής γλώσσας επικοινωνίας μεταξύ των επιστημόνων, μια και η αντιμετώπιση των προβλημάτων είναι πλέον πολυτομεακή και οπωσδήποτε συνθετική.

Για το λόγο αυτό πιστεύω ότι είναι αναγκαία τα παρακάτω: η ένταξη και κατά το δυνατόν η ενσωμάτωση στα προπτυχιακά εκπαιδευτικά προγράμματα των Πολυτεχνείων μαθημάτων οικολογίας και περιβαλλοντικού χωρικού σχεδιασμού, καθώς και στοιχεία θεσμικού πλαισίου για την περιβαλλοντική προστασία. Αντίστοιχα στα πανεπιστήμια –στις Σχολές όπως Βιολογίας, Γεωλογίας, Φυσικής–, μαθημάτων που αφορούν τον χωρικό σχεδιασμό.

Φυσικά είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη ήδη διεπιστημονικών μεταπτυχιακών τμημάτων τα οποία πρέπει να ενισχυθούν. Η απόκτηση κοινής γλώσσας επικοινωνίας θα φέρει οπωσδήποτε καλύτερα αποτελέσματα. Ευχαριστώ πολύ.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Ο κ. Λουκάκης.

Π. Λουκάκης Παρόλο που η κ. Ζέικου απάντησε στον κ. Οικονόμου, εγώ θα συμφωνήσω με τον κ. Οικονόμου ότι υπάρχουν αδυναμίες και θα ήθελα να κάνω ορισμένα ερωτήματα.

Ο Ν. 2742 προβλέπει, και ως τώρα δεν έχει γίνει από τη θέσπισή του, την ίδρυση Γραμματείας του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας. Αυτή την αδυναμία την είχαμε επισημάνει σε όλη τη λειτουργία· τουλάχιστον όσο συμμετείχα εγώ στο Εθνικό Συμβούλιο Χωροταξίας. Έχει κινηθεί η διαδικασία να δημιουργηθεί η Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας;

Δεύτερον, κι αυτό αφορά και τον κ. Μέλισσα, με τον «Καλλικράτη» –από τη στιγμή που μπαίνει σε διαδικασία αποκέντρωσης– η Περιφέρεια χάνει αρμοδιότητες. Δηλαδή δεν μπορεί να έχει τις αρμοδιότητες που έχει σήμερα για την εκπόνηση των Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. και των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων, δεδομένου ότι σύμφωνα με τις νομολογίες και όλα αυτά που έχουν προκύψει, κατά το Συμβούλιο της Επικρατείας, η Τοπική Αυτοδιοίκηση δεν συνιστά τμήμα του κράτους –άρθρο 24 του Συντάγματος–γιατί το κράτος ως υπεύθυνο είναι μόνο το κεντρικό κράτος. Και μετά από τόσα χρόνια που έχουμε, υποτίθεται, αποκεντρωμένο κράτος, το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν θεωρεί την Τοπική Αυτοδιοίκηση ως προέκταση του κράτους. Υπήρξαν Αναθεωρήσεις του Συντάγματος σε ό,τι αφορά την εκχώρηση αρμοδιοτήτων πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση Α΄ και Β΄ βαθμού, τη Νομαρχία τότε, τα οποία δεν αντιμετωπίστηκαν ως τις μέρες μας.

Επομένως, όταν πάμε στον «Καλλικράτη», οι αρμοδιότητες που έχουν σήμερα οι περιφέρειες πώς θα κατανεμηθούν; Και σε σχέση μ΄ αυτό θα ήθελα και την άποψη της κ. Ζέικου, εάν αυτές οι αναθεωρήσεις των περιφερειακών πλαισίων με τις αδυναμίες που μας επισημάνατε είναι δυνατόν να γίνουν από το Υ.Π.Ε.Κ.Α. σήμερα στην πραγματικότητα – αλλά και επί της ουσίας μιλάμε για αποκέντρωση, μιλάμε για κάποια άλλη σχέση ή θα έχουμε περιφέρειες οι οποίες θα είναι στα χαρτιά και δεν θα μπορούν να λειτουργήσουν;

Ένα τρίτο θέμα, και αυτό αφορά επίσης και τον κ. Μέλισσα και τους άλλους ομιλητές: μιλάμε για την εκτός σχεδίου δόμηση, για τις ρυθμίσεις, τις χρήσεις γης κ.λπ., περιορισμούς δόμησης, καθορισμό περιοχών προστασίας κ.λπ. Είναι δυνατόν μέσα στο υφιστάμενο καθεστώς και λογικές για τη γη –καλά μας τα είπε, λίγο οξυμμένα, ο Δημήτρης Ρόκος, αλλά έτσι είναι–, όταν στο σύγχρονο ελληνικό κράτος από την ίδρυσή του η γη και η γαιοπρόσδοδος παίζουν αυτόν το ρόλο και ο ιδιοκτήτης της γης δύναμει δεν αξιολογεί το οικόπεδό του με τη χρήση, αλλά με την οικοπεδική αξία στο μυαλό του καθενός, έχουμε σκεφτεί ότι θα έπρεπε να βρεθούν

οικονομικοί όροι ανταποδοτικότητας στους όρους και περιορισμούς δόμησης, δεδομένου ότι από τους περιορισμούς δόμησης για λόγους περιβάλλοντος σωστούς, κάποιοι ωφελούνται ή κάποιοι δεν ωφελούνται, κυρίως αυτοί στους οποίους μπαίνουν οι περιορισμοί.

Θα μπορούσε αυτός που έχει σήμερα έννομο δικαίωμα να χτίσει και του το απαγορεύει το κράτος, γιατί δικαίως ή αδικίως ο σχεδιασμός το έχει καθορίσει, αν πούμε ότι έχει γίνει, αυτός θα έχει δυνατότητα αυτόν το λίγο συντελεστή δόμησης που έχει να τον μεταφέρει κάπου αλλού;

Σας τα λέω αυτά γιατί η σημερινή νομοθεσία δεν προβλέπει τέτοιου είδους ρυθμίσεις ανταποδοτικού χαρακτήρα. Επομένως, θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε κάποιες θεσμικές ρυθμίσεις που θα διευκολύνουν το σχεδιασμό και θα βρεθούν οικονομικοί όροι ανταποδοτικότητας στους περιορισμούς που βάζουμε για την προστασία του περιβάλλοντος. Ευχαριστώ πολύ.

Π. Ζέικου Για τη Γραμματεία του Εθνικού Συμβουλίου, ναι, έχει ξεκινήσει και η οργάνωση του χώρου που θα το στεγάσει και η στελέχωσή της. Θεσμοθέτηση θα δούμε, κι αυτό –ήδη νομίζω αυτό που σας λέω το ότι βρήκαμε ανθρώπους, το ότι οργανώνουμε αρχείο ολόκληρο στη διάθεσή του– είναι μια προσπάθεια για συγκρότηση μιας βάσης· θα δούμε τώρα τα υπόλοιπα θέματα όπως τα νομικά. Πάντως, οργανώνεται ένα ολόκληρο γραφείο για να υποστηρίξει αυτό το ζήτημα.

Τώρα, για τα περιφερειακά που λέτε, είναι γεγονός ότι αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο και με τον «Καλλικράτη». Εμείς κάναμε την πρότασή μας προφανώς για επικαιροποίηση, την ανάγκη επικαιροποίησής τους, δηλαδή προδιαγραφές και προκηρύξεις που θα γίνουν, αλλά πρέπει να δούμε ποιος θα έχει την αρμοδιότητα, γιατί οι αρμοδιότητες, όπως ίσως πολύ σωστά είπατε από το Συμβούλιο της Επικρατείας –τι ανήκει στην πολιτεία, τι είναι η κρατική περιφέρεια, τι αρμοδιότητα έχει η αυτοδιοικούμενη περιφέρεια–, θα διαμορφώσουν ίσως ένα τοπίο που περιμένουμε να το δούμε: τι θα γίνει με την αιρετή περιφερειακή διοίκηση ή με τις επτά, αν παραμείνουν επτά κρατικές διοικήσεις.

Δ. Μέλισσας Πολύ σύντομα. Με ρωτάει η κ. Ζέικου εάν το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο και η Πολεοδομική Μελέτη μπορούν να εγκρίνονται από τους Ο.Τ.Α. ή την κεντρική εξουσία. Θεωρώ ότι και τα δύο πρέπει να εγκρίνονται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αν θα «περάσει» από το

Συμβούλιο της Επικρατείας είναι άλλο θέμα. Το Σ.τ.Ε. δεν έχει καμία εμπιστοσύνη στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και ως εκ τούτου επιθυμεί όλα να θεσπίζονται με Π.Δ. για να ασκεί τον προληπτικό έλεγχο νομιμότητας. Περαιτέρω ως προς τη μεταφορά συντελεστή δόμησης το Σ.τ.Ε. έχει επανειλημμένως αποφασίσει ότι χωρίς καθορισμένες ζώνες υποδοχής δεν μπορεί να ολοκληρωθεί η μεταφορά συντελεστή δόμησης.

Σ. Αυγερινού-Κολώνια Να σας ευχαριστήσουμε όλους· νομίζω ότι η συζήτηση βέβαια τελειώνει εδώ, αλλά τα θέματα πραγματικά άνοιξαν· ας μην τα σχολιάσουμε περισσότερο.

ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

III

Ο Νέος Ρόλος της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό, Μεσογειακό και Βαλκανικό Χώρο

Γ. Καυκαλάς, Α. Κότιος, Δ. Οικονόμου,
Κ. Χατζημιχάλης. Συντονιστής: Μ. Αγγελίδης

Ε. Παναγιωτάτου Γεια σας. Ο Καθηγητής κ. Μηνάς Αγγελίδης θα συντονίσει το στρογγυλό τραπέζι «Ο Νέος Ρόλος της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό, Μεσογειακό και Βαλκανικό Χώρο».

Μ. Αγγελίδης Να ευχαριστήσω και εγώ την κ. Παναγιωτάτου για την όλη οργάνωση της σημερινής ημερίδας, η οποία, απ' όσο βλέπουμε όλοι, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των ανθρώπων του χώρου μας. Η τωρινή ενότητα πιστεύω ότι είναι επίσης πάρα πολύ ενδιαφέρουσα γιατί η Ελλάδα όλο και περισσότερο ενσωματώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο, όπως μας δείχνουν και αυτά που γίνονται το τελευταίο διάστημα, αλλά και σε παλιότερες καλύτερες εποχές για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Επίσης, η Μεσόγειος και τα Βαλκάνια είναι ο άμεσος ευρύτερος χώρος της πατρίδας μας και επομένως ο νέος ρόλος της Ελλάδας είναι το ζητούμενο. Τις εισηγήσεις σε αυτή την ενότητα θα τις κάνουν τέσσερις συνάδελφοι οι οποίοι έχουν πολύ σημαντικό έργο σε αυτό το πεδίο. Ο κ. Καυκαλάς, Καθηγητής του Α.Π.Θ., ο κ. Κότιος, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πειραιά, ο κ. Οικονόμου, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, και ο κ. Χατζημιχάλης, Καθηγητής του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου.

Θα παρακαλέσω τον κ. Γρηγόρη Καυκαλά να παρουσιάσει την εισήγησή του.

Γ. Καυκαλάς Ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση και την ευκαιρία να συζητήσουμε. Είναι γεγονός ότι αν υπάρχει πολεοδομία και χωροταξία στην Ελλάδα υπάρχει επειδή ξεκίνησε από το Ε.Μ.Π. και είναι πολύ καλή η συγκυρία να μας καλέσετε, όσους και όσες καλέσατε και βρίσκονται σήμερα εδώ, αν και σίγουρα υπάρχουν και άλλοι και άλλες που μπορούν επίσης να συμβάλουν, να ξαναδούμε το πού βρισκόμαστε. Γιατί η στιγμή είναι ενδιαφέρουσα, για να μην πω το πολύ κοινότοπο πλέον ότι είναι και εξαιρετικά κρίσιμη.

Ο τίτλος της ενότητας είναι φιλόδοξος και οι συμμετέχοντες στη συνάντηση μοιραζόμαστε αναγκαστικά τη φιλοδοξία του τίτλου, να θέλουμε δηλαδή να μιλήσουμε για νέους ρόλους της Ελλάδας και για νέους ρόλους της χωροταξίας. Ήδη στις προηγούμενες ενότητες πολλοί και πολλές αναφέρθηκαν στην ανάγκη η χωροταξία να προσδιορίσει ξανά σήμερα το σίγμα της.

Η συζήτηση για ρόλους συνδέεται με το γεγονός ότι υπάρχει μια μακρά ιστορική διάρκεια κατά την οποία ωριμάζουν διάφορες συνθήκες οι οποίες κάποια στιγμή εκδηλώνονται ως συγκυρία. Δεν είναι όμως ποτέ εύκολο να καταλάβουμε καλά τι ακριβώς πιέσεις συσσωρεύονται και να προβλέψουμε τη στιγμή και τον τρόπο που εκδηλώνονται.

Σε κάθε περίπτωση πάντως αυτό που προκύπτει είναι σίγουρα το συνθετικό αποτέλεσμα εξωτερικών επιδράσεων, συγκεκριμένων ή αδιαμόρφωτων, σε συνδυασμό με εσωτερικές επιλογές και προτεραιότητες. Αν τα βάλουμε όλα αυτά μαζί, μακρά διάρκεια, συγκυρία, εξωτερικές επιδράσεις, ενδογενείς δυνάμεις, προκύπτει ένα πολύ ασταθές και δύσκολο τοπίο, μια κινούμενη άμμος, πάνω στην οποία θα πρέπει να χτίσουμε τις εκτιμήσεις μας για τους μελλοντικούς ρόλους και να διαμορφώσουμε τα εναλλακτικά σενάρια.

Έχει όμως νόημα να το κάνουμε αυτό; Πρόκειται για πρόκληση απέναντι στην οποία η καταφατική απάντηση δεν έχει το νόημα ότι μπορούμε να γνωρίζουμε σήμερα τι ακριβώς θα συμβεί μερικά χρόνια μετά, αλλά να εξετάσουμε αφενός διαφορετικές εκδοχές του μέλλοντος και αφετέρου τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα συμβούν ώστε να δημιουργήσουμε δομές και να προετοιμαστούμε κατάλληλα προκειμένου να ανταποκριθούμε σε οποιαδήποτε μελλοντική εξέλιξη.

Άρα έχει νόημα αυτή η αναζήτηση του μέλλοντος. Βεβαίως δεν είναι κάτι που θα μπορούσε να το κάνει μία μόνο εισήγηση ή ένα μόνο άτομο, αλλά κάτι που μπαίνει σε μια ευρύτερη ατζέντα προβληματισμού και αναζητήσεων. Η παρούσα συνάντηση είναι αναμφίβολα μια καλή στιγμή για να τεθεί το ζήτημα. Η εισήγηση επιχειρεί ακριβώς να το τοποθετήσει στο πλαίσιο της σχετικής συζήτησης και εμπειρίας που υπάρχει στον ευρωπαϊκό χώρο. Αναφέρομαι στις εκθέσεις για το μέλλον της Ευρώπης, οι οποίες έχουν πρόσφατα (2007-08) δημοσιοποιηθεί από το πρόγραμμα ESPON και έχουν να κάνουν ακριβώς με τα ζητήματα που θέτουν τόσο ο τίτλος της ενότητας όσο και ο τίτλος της εισήγησης. Πρόκειται για τις εκθέσεις *Territorial Futures: Spatial Scenarios for Europe* και *Europe in the World: Territorial Evidence and Visions*.

Η μια έκθεση αναζητά το μέλλον της Ευρώπης από την άποψη της εσωτερικής δυναμικής, ενώ η άλλη επιχειρεί να εντοπίσει τη θέση της Ευρώπης στον μεταβαλλόμενο κόσμο. Η εισήγηση προτείνει σαν μέρος της ατζέντας σε μια συζήτηση που αρχίζει, όχι σε μια συζήτηση που κλείνει, να διερευνήσουμε το πώς στέκεται η Ελλάδα μέσα σε αυτά τα σενάρια.

Η επιλογή αυτή δεν σημαίνει ότι τα σενάρια και η διαδικασία παραγωγής τους είναι αναντίρρητα και ότι οπωσδήποτε μόνο μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να σκεφτούμε, είναι όμως μια καλή βάση που συνοψίζει τη σχετική προβληματική. Οι εκθέσεις έχουν στόχο να τοποθετήσουν τον ευρωπαϊκό χώρο και την εσωτερική του δυναμική έχοντας έντονη την πλευρά που μας ενδιαφέρει ειδικότερα, την πλευρά της χωροταξίας, της χωρικής οργάνωσης.

Ας δούμε ποιες είναι αυτές οι εκθέσεις και πώς τοποθετείται η Ελλάδα μέσα σε αυτές. Η πρώτη έκθεση παίρνει αρχικά την εικόνα των τάσεων, αρκετά οικεία μεθοδολογία για τους χωροτάκτες, και στη συνέχεια εξετάζει δύο άλλες πιθανές εξελίξεις, δύο άλλα σενάρια, που προκύπτουν κάτω από διαφορετικές προϋποθέσεις οι οποίες παρεμβαίνουν στις τάσεις.

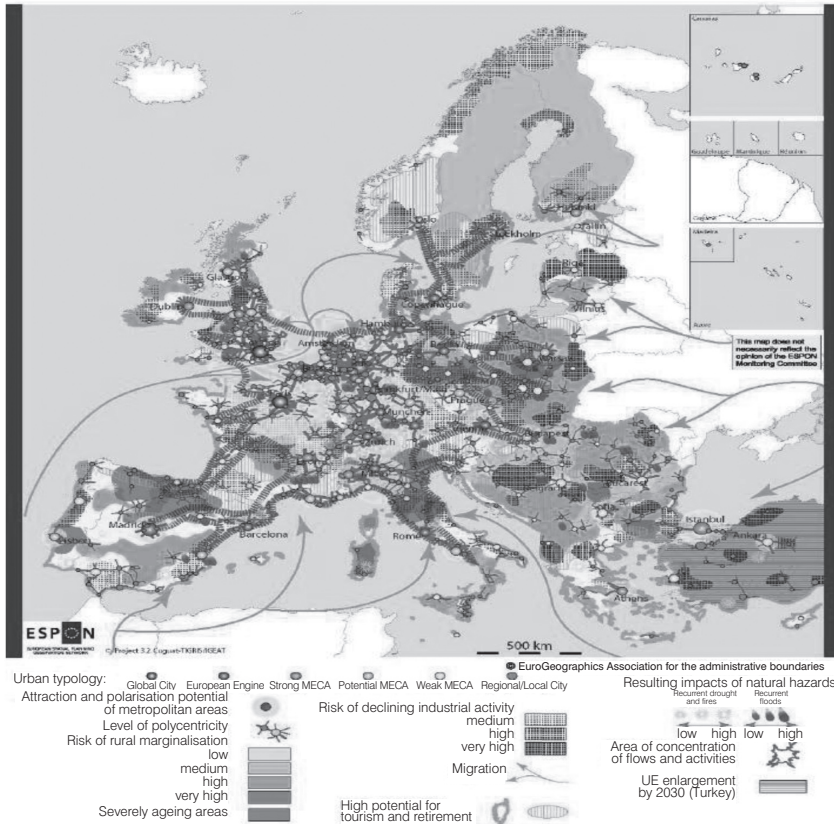
Η πρώτη εκδοχή προκύπτει αν υποθέσουμε ότι η Ευρώπη θα κινηθεί προς μια πολιτική επιλογή ενίσχυσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της, ενώ στη δεύτερη εκδοχή υποτίθεται ότι η Ευρώπη θα κινηθεί προς μια πολιτική προώθησης της συνοχής της. Προκύπτουν έτσι τρία σενάρια, το σενάριο των τάσεων, το ανταγωνιστικό σενάριο και το σενάριο συνοχής.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε σε παρένθεση ότι ενώ πριν από δεκαπέντε-είκοσι χρόνια μιλούσαμε για σχήματα τύπου «αναπτυξιακή μπανάνα» για τις τάσεις συγκέντρωσης της ανάπτυξης ή «σαμπί από σταφύλια» ως τον πυρήνα ενός πολυκεντρικού μοντέλου, τώρα κινούμαστε προς περισσότερο хаοτικές, πιο φράκταλ ίσως, μορφές και εμπνεύσεις.

Τα θέματα που εξετάζει το σενάριο των τάσεων είναι πολύ κρίσιμα: η δημογραφία, τα εισοδήματα, η προσπελασιμότητα, η κλιματική αλλαγή, η σχέση πόλης-υπαίθρου και τα δίκτυα οικισμών. Το σενάριο διαπιστώνει –δεν θα πάρω το χρόνο να τα πω αναλυτικά, άλλωστε ίσως να είναι γνωστές οι εκθέσεις σε αρκετούς και αρκετές από εσάς– μια εικόνα του ευρωπαϊκού χώρου όπου το λεγόμενο πεντάγωνο των μεγάλων ευρωπαϊκών μητροπόλεων επεκτείνεται και διαχέεται, κατά μήκος των βασικών διευρωπαϊκών αξόνων που έχουν ήδη διαμορφωθεί, προς αρκετές κατευθύνσεις αλλά όχι τόσο ώστε να μην αφήνει τεράστιες περιοχές εκτός του συστήματος αυτής της διάχυσης. Το σενάριο των τάσεων διαπιστώνει δηλαδή περιορισμούς στη διάχυση της ανάπτυξης.

Εικόνα 1: Το σενάριο των τάσεων

Trend Scenario - Final image 2030

Πηγή: ESPON, 2007, *Territorial Futures: Spatial Scenarios for Europe*, σ. 32.

Από αυτή την άποψη οι περιοχές που θα υποστούν τις μεγαλύτερες πιέσεις είναι ορισμένες απομακρυσμένες περιοχές, αγροτικές περιοχές και περιοχές που δεν διαθέτουν κάποιου τύπου ειδικά συγκριτικά πλεονεκτήματα. Και τέτοιες δυσμενέστερες περιοχές βρίσκονται συνήθως στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που έχουν πρόσφατα ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο ευρωπαϊκός νότος, όπως διαπιστώνεται, διαθέτει κάποια συγκριτικά πλεονεκτήματα τα οποία συνδέονται με τη γεωμορφολογία, τις κλιματικές συνθήκες και ορισμένες διεξόδους που συνδέονται με τον τουρισμό. Αλλά

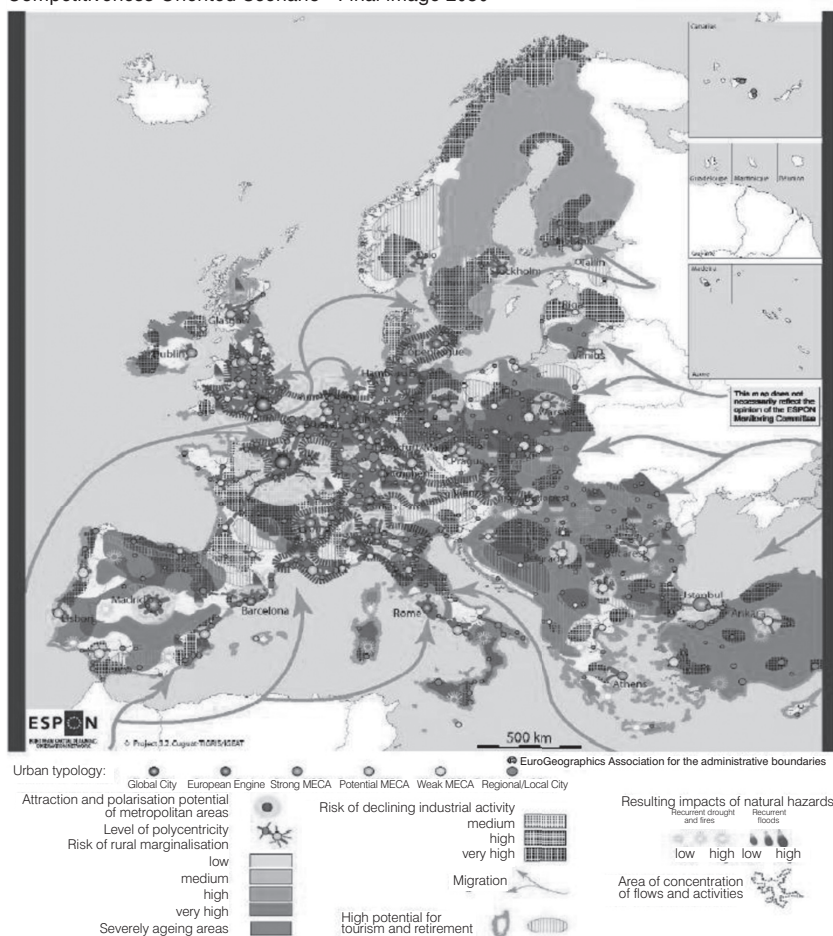

από την άλλη μεριά υπάρχει και ο κίνδυνος των οικολογικών καταστροφών, κυρίως λόγω της κλιματικής αλλαγής και φαινομένων όπως οι φωτιές, οι πλημμύρες, η ερημοποίηση.

Στο σενάριο της ανταγωνιστικότητας, φαίνεται ότι η τάση για συγκέντρωση της ανάπτυξης ενισχύεται περαιτέρω σε σχέση με το προηγούμενο σενάριο των τάσεων.

Εικόνα 2: Το σενάριο της ανταγωνιστικότητας

Competitiveness-Oriented Scenario - Final image 2030

Πηγή: ESPON, 2007, *Territorial Futures: Spatial Scenarios for Europe*, σ. 43.

Το σενάριο στηρίζεται ουσιαστικά σε μια πολιτική στροφή, την οποία βλέπουμε εν πολλοίς να υλοποιείται, προς την προώθηση μιας ανταγωνιστικής Ευρώπης. Αυτό σημαίνει ότι η έμφαση είναι στη διεύρυνση και όχι στην εμβάθυνση, στην οικονομική και όχι στην πολιτική ενοποίηση, στην αγορά και όχι στις διαρθρωτικές πολιτικές. Συνεπάγεται επίσης την επανεξέταση των διαρθρωτικών ενισχύσεων κάτω από άλλες λογικές περισσότερο ανταποδοτικές, τον περιορισμό της Κ.Α.Π., την αύξηση των πόρων για έρευνα και νέες τεχνολογίες και υποδομές με την προϋπόθεση ότι θα ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές.

Στο ίδιο πλαίσιο προβλέπεται η εκχώρηση και ιδιωτικοποίηση περαιτέρω των υπηρεσιών προς τους πολίτες, με αντίστοιχο προσανατολισμό των δημόσιων επενδύσεων, μια σχετική χαλάρωση στα ζητήματα μετανάστευσης ώστε να διευρυνθεί η αγορά εργασίας και να γίνει περισσότερο συμβατή με ένα μοντέλο ανταγωνιστικότητας και χαμηλών αμοιβών εργασίας.

Όσον αφορά το περιβάλλον θα ακολουθηθούν περιοριστικές πολιτικές, δηλαδή θα ενισχύεται ενδεχομένως η προστασία του περιβάλλοντος αλλά κάτω από προϋποθέσεις συμβατότητας αυτής της ενίσχυσης με παράλληλη ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας.

Αυτό το σενάριο έχει απόκλιση σε σχέση με το σενάριο των τάσεων ως προς ορισμένα στοιχεία. Η οικονομική μεγέθυνση βελτιώνεται καθώς υποτίθεται ότι διατηρείται η ανταγωνιστικότητα του ευρωπαϊκού χώρου. Περιορίζεται η γήρανση του πληθυσμού κυρίως με δικλίδα τη μετανάστευση και όχι μέσω της φυσικής αύξησης του σημερινού ευρωπαϊκού πληθυσμού.

Η πόλωση και οι κοινωνικές συγκρούσεις θα ενταθούν, κυρίως στις μεγάλες μητροπόλεις, οι οποίες μέσα από αυτό το σενάριο θα ευνοούνται και θα επεκτείνονται περαιτέρω, ενώ οι περιβαλλοντικές πιέσεις θα αυξάνονται, χωρίς όμως να υπάρχουν και δυνατότητες χρηματοδότησης των κατάλληλων πολιτικών για την αποτροπή των κινδύνων.

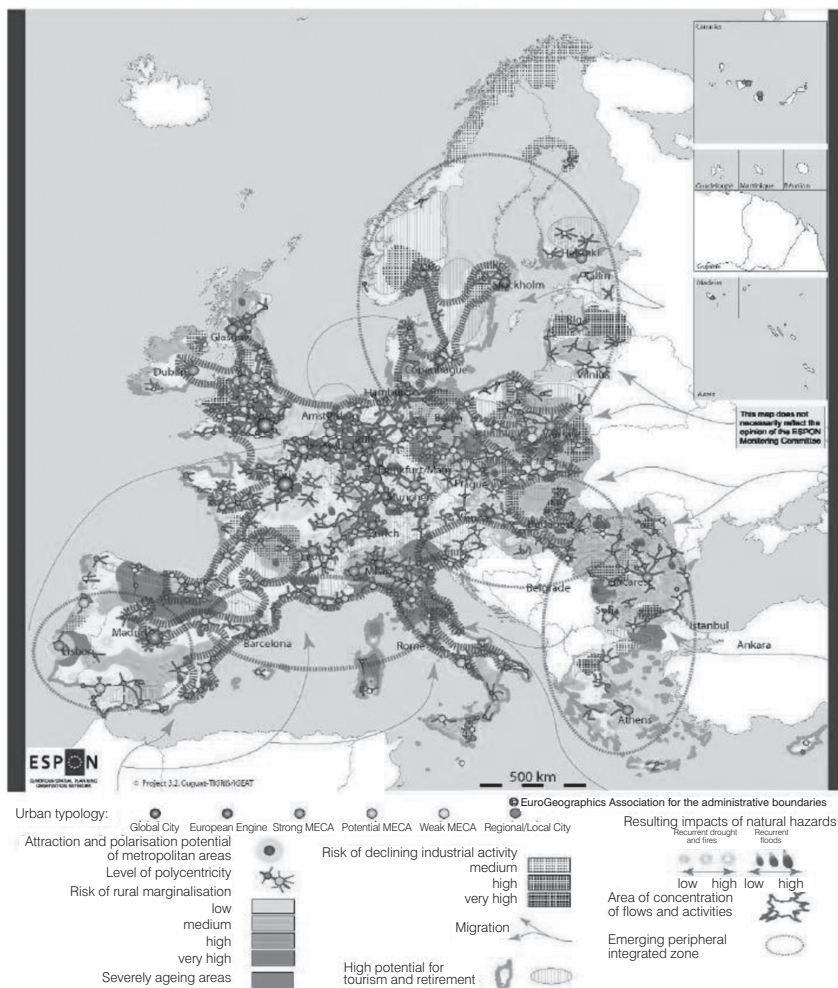
Στο σενάριο της συνοχής η λογική του, η εικόνα που διαμορφώνεται, είναι πάλι μέσα στη λογική του αρχικού σεναρίου των τάσεων, αλλά με πολύ περισσότερο διευρυμένη την επέκταση του κεντρικού πυρήνα του ευρωπαϊκού χώρου, κάτω από την υπόθεση ότι υπάρχει μια πολιτική στροφή προς την προώθηση της συνοχής.

Το σενάριο αυτό συνδέεται κάπως και με την ιδέα της ομοσπονδοποίησης της Ευρώπης, δηλαδή της πολιτικής όχι μόνο της οικονομικής

ενοποίησης. Αν και αυτή η εκδοχή φαίνεται προσωρινά να έχει παντελώς εγκαταλειφθεί, το σενάριο την επαναφέρει ως ενδεχόμενο καθώς κανείς δεν μπορεί να ξέρει ποιες είναι οι εσωτερικές δυνάμεις και ποια στιγμή θα συνδεθούν με εξωτερικές πιέσεις όπως αναφέρθηκε στην αρχή της εισήγησης.

Εικόνα 3: Το σενάριο της συνοχής

Cohesion-Oriented Scenario - Final image 2030

Πηγή: ESPON, 2007, *Territorial Futures: Spatial Scenarios for Europe*, σ. 51.

Αυτή η στροφή δίνει έμφαση στην εμβάθυνση και την πολιτική συνεργασία και συνδέεται με τη διεύρυνση των διαρθρωτικών πόρων, την αποκέντρωση των δημοσίων επενδύσεων, τον έλεγχο, όχι ακριβώς τον περιορισμό αλλά τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, την ενίσχυση των εναλλακτικών μορφών ενέργειας, την προτεραιότητα σε λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές για να μειώσουν την απόστασή τους και την ισχυρή προστασία του περιβάλλοντος με τη λογική της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης.

Οι χωρικές συνέπειες αυτού του σεναρίου είναι η εντονότερη διάχυση των δραστηριοτήτων και η επέκταση του κεντρικού πυρήνα προς μια πολυκεντρική δομή. Αναμένεται η ανάπτυξη νέων περιοχών συνεργασίας και οι περιοχές που παραμένουν εκτός αναπτυξιακής τροχιάς είναι πολύ λιγότερες. Οι περιοχές του ευρωπαϊκού νότου που μας ενδιαφέρουν περισσότερο θα ωφεληθούν κατά κάποιον τρόπο από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και από την ενσωμάτωσή τους σε νέες ζώνες ολοκλήρωσης, καθώς αυτή η δυνατότητα θα διευρύνεται λόγω της μεγαλύτερης διάχυσης των όποιων ωφελειών της ευρωπαϊκής ανάπτυξης.

Οι αποκλίσεις του σεναρίου της συνοχής από το σενάριο των τάσεων είναι προς την αντίθετη κατεύθυνση, το φαντάζεστε αυτό, σε σχέση με το σενάριο της ανταγωνιστικότητας. Περισσότερο ισορροπημένη κατανομή πληθυσμού, μικρότερη αλλά καλύτερα κατανομημένη οικονομική μεγέθυνση, χαμηλότερη ανταγωνιστικότητα των μητροπόλεων, περισσότερες ευκαιρίες ανάπτυξης μιας πιο ισορροπημένης δομής οικισμών για τις μικρότερες και μεσαίες πόλεις.

Προβλέπονται επίσης, προώθηση της ισότιμης πρόσβασης, ενσωμάτωση περισσότερων κοινωνικών ομάδων στην αγορά εργασίας και μεγαλύτερη ικανότητα χρηματοδότησης μέτρων προστασίας περιβάλλοντος και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αυτά τα σενάρια, ειδικά αν εστιάσουμε στην Ελλάδα, δεν φαίνεται να προβλέπουν κάτι το ιδιαίτερα διαφορετικό. Άρα θα μπορούσε ενδεχομένως η Ελλάδα να κρατήσει μια ουδέτερη στάση ως προς τις πιθανές πολιτικές, γιατί δεν φαίνεται να παράγεται κάτι θεαματικά διαφορετικό για την ίδια τη χώρα. Βεβαίως, ανάλογα με το πώς αντιλαμβανόμαστε τη θέση της χώρας στην Ευρώπη, θα στραφούμε προς τη μία ή την άλλη πλευρά.

Εστιάζοντας ειδικότερα στην Ελλάδα μπορούμε να καταγράψουμε στον παρακάτω πίνακα τις διαφορετικές συνέπειες των πρωτογενών και κάποιων δευτερογενών επιδράσεων συγκρίνοντας τα δύο διαφορετικά σενάρια, της ανταγωνιστικότητας και της συνοχής.

ΣΕΝΑΡΙΟ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	ΣΕΝΑΡΙΟ ΣΥΝΟΧΗΣ
<ul style="list-style-type: none"> • Αύξηση της απόστασης από το ισχυρό ευρωπαϊκό κέντρο • Περιορισμός χρηματοδότησης λόγω συρρίκνωσης των διαρθρωτικών πόρων • Μεγαλύτερη οικονομική απόκλιση λόγω χαμηλής ανταγωνιστικότητας της χώρας • Μεγαλύτερη εσωτερική πώληση του δικτύου των οικισμών ανάμεσα κυρίως στην Αθήνα και δευτερευόντως τη Θεσσαλονίκη και την υπόλοιπη χώρα • Ένταση προβλημάτων που συνδέονται με τη λειτουργία της Ελλάδας ως πύλης εισόδου μεταναστών • Περαιτέρω απομόνωση ορεινών και απομονωμένων περιοχών • Αύξηση των πιέσεων στις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές λόγω τουρισμού • Επιδείνωση των κινδύνων και των επιπτώσεων από φυσικές καταστροφές και τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής λόγω περιορισμού των σχετικών πολιτικών • Εκτροπή της προσπάθειας δημοσίων επενδύσεων σε υποδομές και εξυπηρετήσεις προς τις ανάγκες τουριστών και συνταξιούχων 	<ul style="list-style-type: none"> • Μείωση της απόστασης από το ισχυρό ευρωπαϊκό κέντρο • Περισσότερες ευκαιρίες χρηματοδότησης από διαρθρωτικούς πόρους • Σχετική οικονομική σύγκλιση λόγω μικρότερης συνολικής ανάπτυξης της Ε.Ε. • Μικρότερη πώληση και προοπτικές για ισόρροπη ανάπτυξη του δικτύου των πόλεων • Ένταση προβλημάτων που συνδέονται με τον έλεγχο εισόδου μεταναστών • Περιθώρια πολιτικών άρσης της απομόνωσης ορεινών και απομονωμένων περιοχών • Αύξηση των πιέσεων στις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές λόγω τουρισμού • Μεγαλύτερη δυνατότητα αντιμετώπισης των κινδύνων και των επιπτώσεων στο περιβάλλον • Καλύτερη κατανομή δημοσίων επενδύσεων σε εξυπηρετήσεις και υποδομές • Προοπτικές δημιουργίας μιας ευρύτερης ζώνης συνεργασίας και ολοκλήρωσης της ΝΑ Ευρώπης

Λίγο απλοϊκά θα μπορούσε κανείς να πει ότι δεν θα πρέπει να μας ανησυχεί η όποια πιθανή εξέλιξη και ότι μπορούμε να κινηθούμε ως χώρα σχεδόν ανεξάρτητα από τις εναλλακτικές εκδοχές του ευρωπαϊκού μέλλοντος. Όμως κάτι τέτοιο παραβλέπει το γεγονός ότι αυτά τα σενάρια δεν εσιάζουν σε δευτερογενείς επιπτώσεις και αναδιαρθρώσεις που προκύπτουν από τις γενικές κατευθύνσεις και άρα θα πρέπει κανείς πριν αποφασίσει να δει τι συμβαίνει στα δύο διαφορετικά σενάρια από τη μεριά της Ελλάδας. Γίνεται εύκολα φανερό ότι οι δευτερογενείς επιπτώσεις είναι σαφώς διαφορετικές στην περίπτωση του σεναρίου ανταγωνιστικότητας και του σεναρίου συνοχής και θα έλεγα εδώ ότι η «ψυχή» της εισήγησης, και ελπίζω και του κοινού, να στρέφεται προς την πλευρά του σεναρίου συνοχής. Το θέμα όμως δεν είναι μόνο η «ψυχή», αλλά αν και το σώμα θα ακολουθήσει προς την ίδια κατεύθυνση.

Η δεύτερη έκθεση που αναφέρθηκε στην αρχή, η έκθεση *Europe in the World: Territorial Evidence and Visions*, αντιλαμβάνεται την Ευρώπη στον κόσμο σαν σύνολο και διατυπώνει τέσσερις διαφορετικές εκδοχές.

Η πρώτη εκδοχή αντιστοιχεί στην ηπειρωτική αντίληψη μιας Ευρώπης κλειστής, της Ευρώπης-φρούριο, η οποία αν συνδυαστεί και με το σενάριο της ανταγωνιστικότητας οδηγεί σε πολύ σκληρές πολιτικές επιλογές.

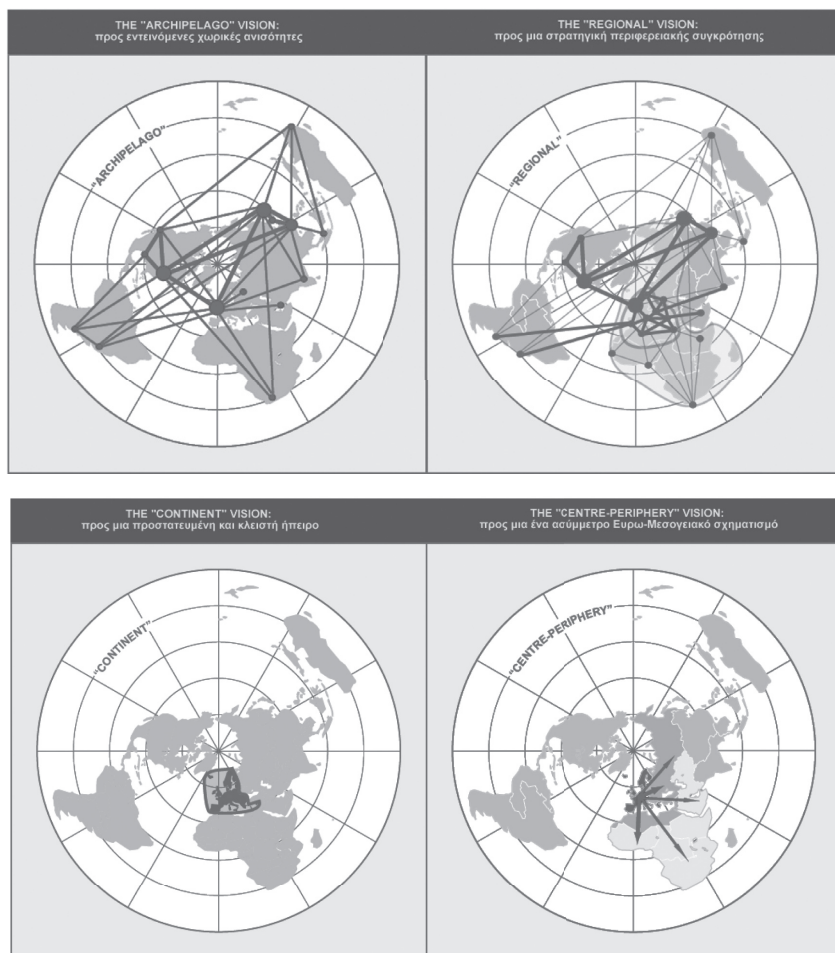
Στη δεύτερη περίπτωση η Ευρώπη διευρύνεται, αλλά διευρύνεται κάτω από μια λογική κέντρου-περιφέρειας, δηλαδή εξαρτά κατά κάποιον τρόπο μια ευρύτερη περιφέρεια μέσα από πολιτικές συνεργασίας οι οποίες κρύβουν –με την καλή βέβαια έννοια– τη διάθεση να δημιουργηθεί ένας ισχυρός ρόλος της Ευρώπης όπου η Ελλάδα θα έχει δυνητικά ένα διαφορετικό ρόλο.

Στην τρίτη περίπτωση, τη λογική του Αρχιπελάγους, το λεγόμενο Αρχιπέλαγος είναι απλώς οι εστίες ανάπτυξης που θεωρούνται ως «νησιά» μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Τα σημεία αυτά συνδέονται διεθνώς και ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης όχι όμως με τη λογική της ενιαίας εδαφικής επέκτασης και διάχυσης της ανάπτυξης στο χώρο αλλά σημειακά.

Τέλος, στην τέταρτη περίπτωση έχουμε μια λογική διεύρυνσης της περιφερειακής συνεργασίας όπου ο ευρωπαϊκός χώρος διευρύνεται ουσιαστικά στον μεσογειακό χώρο και στο χώρο της Μαύρης Θάλασσας και επεκτείνεται προς τη Ρωσία, με μια λογική ισότιμης συνεργασίας και όχι με μια λογική εξάρτησης.

Οι διαφορετικές εκδοχές της θέσης της Ευρώπης στον κόσμο παρουσιάζονται στην εικόνα 4 που ακολουθεί.

Εικόνα 4: Η θέση της Ευρώπης στον κόσμο

Πηγή: ESPON, 2007, *Europe in the World: Territorial Evidence and Visions*, σ. 63, 69, 73, 77.

Κλείνοντας, στο πλαίσιο αυτών των σεναρίων μπορεί κανείς να πει δυο-τρία συμπεράσματα για τις προοπτικές της Ελλάδας.

Σε μια τόσο μακροσκοπική θεώρηση, όσο πιθανό είναι να έχουμε πετύχει το στόχο, αρκετά πιθανό είναι και να αποτύχουμε, αλλά, όπως είπα στην αρχή, δεν είναι εκεί το θέμα, αν δηλαδή θα πετύχουμε ακριβώς τι θα συμβεί, αλλά να εκτιμήσουμε τα διαφορετικά μέλλοντα. Και όταν το έχουμε αυτό θα μπορέσουμε να διαμορφώσουμε πλαίσια πολιτικών και προτεραιότητες.

Δύο πιθανές συνθέσεις παρουσιάζονται στη συνέχεια ώστε να κλείσει η εισήγηση με θετικό τρόπο και όχι απλώς να τα βάλει όλα στο τραπέζι.

Η πρώτη σύνθεση προκύπτει στην περίπτωση που θα συνδυαστούν οι λογικές της ανταγωνιστικότητας και του Αρχιπελάγους, τι θα συμβεί δηλαδή εάν επικρατήσουν αυτές οι λογικές, κάτι που σήμερα μοιάζει να είναι πιθανό.

Η Ελλάδα καθίσταται σε αυτή την περίπτωση ένας ανασφαλής αδύναμος και λιγότερο αναπτυγμένος κρίκος, σε μια Ευρώπη εσωτερικά πολωμένη αλλά διεθνώς ανταγωνιστική. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματά μας θα επιτρέψουν ενδεχομένως το μετασχηματισμό σε μια οικονομία υπηρεσιών, εφόσον πάει καλά και το μοντέλο για την υπόλοιπη Ευρώπη βέβαια, ένα είδος ευρωπαϊκής Φλόριντα, όπου ενδεχομένως θα μπορέσει κανείς να οργανώσει υπηρεσίες παροχής προς συνταξιούχους, προς επισκέπτες ή και ενδεχομένως άλλες υπηρεσίες περισσότερο αναβαθμισμένες.

Στη δεύτερη σύνθεση έχουμε τη λογική της διευρυμένης διαπεριφερειακής συνεργασίας σε ισότιμη βάση ή τη λογική του κέντρου-περιφέρειας να συνδυάζεται με το σενάριο της συνοχής στο πλαίσιο των οποίων νομίζω ότι η Ελλάδα θα μπορέσει να σταθεροποιηθεί περισσότερο.

Στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα θα περάσει μέσα από εντάσεις και πιέσεις, αλλά αν περάσει δυναμικά και θετικά θα μπορούσε να αναλάβει ουσιαστικούς ρόλους διαμεσολάβησης σε μια ευρύτερη περιοχή που περιλαμβάνει τη ΝΑ Μεσόγειο, τη Μαύρη Θάλασσα και τον βαλκανικό χώρο ώστε να αποτελέσει μέσα από εκεί έναν πόλο που θα ωφελήσει και την ίδια και τους γείτονες και συνεργάτες της. Ευχαριστώ πολύ.

Μ. Αγγελίδης Η συζήτηση για τα σενάρια είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσα, πιστεύω, στη χωροταξία. Να σημειώσω εδώ ότι μια δική μας ερευνητική ομάδα από το Πολυτεχνείο είχε πάρει μέρος στην προετοιμασία των σεναρίων αυτών για την Ευρώπη, και το ενδιαφέρον του σχολιασμού που έκανε ο κ. Καυκαλάς είναι ότι ακριβώς με αυτό τον τρόπο μπορεί

κανείς να διασυνδέσει τις κατευθύνσεις και τις στρατηγικές για τη χωροταξία, με τις πολιτικές επιδιώξεις πάνω σε μία πραγματιστική βάση.

Γι' αυτό και είναι πάρα πολύ χρήσιμο για να μπορέσει να συνδεθεί ο δικός μας ο χώρος ο επιστημονικός με τους πολιτικούς, γιατί ακριβώς ο χωροταξικός σχεδιασμός είναι μια επιστήμη που πρέπει να δίνει αποτελέσματα.

Παρακαλώ τον κ. Άγγελο Κότιο να λάβει το λόγο.

A. Κότιος Καλησπέρα σας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων για την τιμητική πρόσκληση. Χαίρομαι ιδιαίτερα που βρίσκομαι ανάμεσα σε εκλεκτούς συναδέλφους και διακεκριμένους επιστήμονες. Με ιδιαίτερη χαρά βρίσκομαι με τους κ. Οικονόμου και Σκάγιαννη, με τους οποίους συνυπήρξα στο Τμήμα Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Βόλο επί δεκατέσσερα χρόνια.

Επιθυμώντας να συμβάλω στον κοινό προβληματισμό, θα επικεντρωθώ, ως οικονομολόγος, σε ζητήματα οικονομικής φύσεως. Οι διακεκριμένοι συνάδελφοι γεωγράφοι και χωροτάκτες είναι πλέον αρμόδιοι να μιλήσουν για ζητήματα περιφερειακής χωρικής συνοχής, υποδομών κ.λπ.

Θα αναφερθώ σε τρεις επιμέρους βασικές ενότητες: πρώτον, στα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού, μεσογειακού και βαλκανικού οικονομικού χώρου· δεύτερον, στο ρόλο και τη θέση της Ελλάδας σε αυτόν το χώρο με έμφαση στις οικονομικές αλληλεξαρτήσεις· τρίτον, στις προοπτικές του ελληνικού ρόλου, όπως προδιαγράφονται σύμφωνα και με τις τρέχουσες οικονομικές και πολιτικές τάσεις και κατευθύνσεις.

Όταν ανέγνωσα αρχικά τον προτεινόμενο τίτλο του προγράμματος, και ειδικότερα τη φράση «στον ευρωπαϊκό, μεσογειακό και βαλκανικό οικονομικό χώρο», μου ανέκυψε μια απορία. Επειδή δεν είδα το κόμμα που ακολουθούσε τη λέξη «ευρωπαϊκό», θεώρησα ότι αναφορά γίνεται μόνο στις χώρες Γαλλία, Ιταλία και Ισπανία. Προφανώς, όμως, αναφερόμαστε εδώ στο σύνολο της Μεσογείου, της Βόρειας Αφρικής και της Ανατολικής Μεσογείου.

Ο χώρος αυτός έχει ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά και παρουσιάζει σημαντικές χωρικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις. Δεν πρόκειται, κατ' αρχάς, για έναν ενιαίο συνεκτικό ομοιογενή χώρο. Σαφής είναι, για παράδειγμα, η ιδιαιτερότητα των Βαλκανίων, με περαιτέρω μάλιστα διαφο-

ροποίηση να παρατηρείται μεταξύ δυτικών και ανατολικών Βαλκανίων, όπως θα δούμε και παρακάτω. Επίσης, άλλα χαρακτηριστικά έχει η περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και ειδικότερα του Μασρέκ (Mashreq), άλλα οι χώρες του Μαγκρέμπ (Maghreb), όπως αναφέρονται συχνά οι χώρες της Βόρειας Αφρικής. Άλλα χαρακτηριστικά παρουσιάζει η Νότια Ευρώπη, άλλα η λοιπή Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Επομένως, όταν αναφερόμαστε σε χώρο «ευρωπαϊκό», «μεσογειακό», «βαλκανικό», δεν πρέπει να αγνοούμε ότι πρόκειται για πολύ διαφοροποιημένες χωρικές ενότητες, με ιδιάζουσες δημογραφικές και οικονομικές συγκεντρώσεις και με ιδιάζοντες αναπτυξιακούς άξονες και αναπτυξιακά πρότυπα.

Επιγραμματικά, αξίζει να αναφέρω τον δικό μας ελληνικό αναπτυξιακό άξονα, το γνωστό «σ», που μετεξελίσσεται, όπως προβλέπει σε σχετική έρευνά του ο κ. Σκάγιαννης, σε «σ». Αναφέρω, επίσης, τον τουρκικό αναπτυξιακό άξονα, που ορίζεται κυρίως από την Κωνσταντινούπολη, τα παράλια της Μικράς Ασίας και την Άγκυρα. Σε αυτούς τους άξονες προστίθεται και ο οριζόντιος βαλκανικός άξονας στη Βουλγαρία, από τη Σόφια έως τη Βάρνα και το Μπουργκάς. Έχουμε, άλλωστε, και σημειακούς αναπτυξιακούς πόλους, στην Αλβανία, στην Π.Γ.Δ.Μ. και στην παράκτια περιοχή της Μεσογείου. Άλλοι αναπτυξιακοί άξονες υφίστανται, τέλος, στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη.

Κάθε περιοχή στην οποία αναφερόμαστε διαθέτει το δικό της πρότυπο ανάπτυξης και τα δικά της χωροοικονομικά χαρακτηριστικά, τα οποία πολλές φορές δεν τέμνονται, όπως θα δούμε ότι συμβαίνει στην περίπτωση των Βαλκανίων. Συνολικά, ο περιβάλλον χώρος της Ελλάδας χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό σε πολλά μικρά και οικονομικά ασθενή κράτη, τα οποία είναι –εν μέρει– και πολιτικά ασθενή. Τα μεγάλα και οικονομικά ισχυρά κράτη βρίσκονται σε απόσταση από τη χώρα μας, με εξαίρεση ίσως την Ιταλία. Άρα η Ελλάδα βρίσκεται αποκομμένη απ' τις μεγάλες οικονομικές συγκεντρώσεις της Ευρώπης, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τις αναπτυξιακές της προοπτικές.

Πέρα απ' τις ασυνέχειες και τον πολύπλευρο κατακερματισμό του χώρου των Βαλκανίων και της μεσογειακής λεκάνης, στον οποίο αναφερόμαστε, ο βαθμός συνοχής, χωρικής και κοινωνικοοικονομικής είναι χαμηλός. Υπάρχουν, μάλιστα, πάρα πολλές εστίες πολιτικών κρίσεων, όπως αυτές που έχουν ανακύψει και υφίστανται στη Δυτική Βαλκανική, στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, αλλά και στην περίπτωση της χώρας μας (Τουρκία, Π.Γ.Δ.Μ.).

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σταδιακή επέκταση των γεωγραφικών ορίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μια ενίσχυση της περιφερειοποίησης της Ευρώπης, με την έννοια ότι οι ενδοκοινοτικές συναλλαγές και οι ενδοκοινοτικές επενδύσεις αυξάνονται σε βάρος αυτών προς τρίτες χώρες. Τα εξωτερικά σύνορα του ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου διευρύνονται. Στην Ελλάδα αρεσκόμαστε να λέμε ότι τα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης έχουν φτάσει στην Κύπρο, στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μαύρη Θάλασσα. Διαμορφώνονται, στο πλαίσιο αυτό, πολιτικές και δράσεις της Ευρώπης για τη νέα πολιτική γειτονίας, κυρίως για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου σχέσεων συνεργασίας με την Ουκρανία, τη Μολδαβία, τη Ρωσία, αλλά και τις τρίτες μεσογειακές χώρες.

Η εξάρτηση των χωρών της Βαλκανικής και των μη ευρωπαϊκών μεσογειακών χωρών από την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι αμελητέα. Ενδεικτικά, υπενθυμίζω ότι πάνω από 65% των εξαγωγών των μεσογειακών και των βαλκανικών χωρών οδεύουν προς την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Επίσης, υπάρχει μεγάλη εξάρτηση, όσον αφορά τις επενδύσεις, την τεχνική βοήθεια και την οικονομική βοήθεια, με αποτέλεσμα οι μεσογειακές χώρες, καθώς και οι μη ευρωπαϊκές βαλκανικές, να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από το οικοδόμημα της Ένωσης. Παρατηρείται, ωστόσο, στην περιοχή χαμηλός βαθμός ενδοπεριφερειακής συνεργασίας.

Στην περιοχή των Βαλκανίων προδιαγράφονται, ευκρινώς πλέον, ορισμένες τάσεις. Για παράδειγμα, τα Βαλκάνια προσεγγίζουν την Ευρώπη με δύο ταχύτητες. Από τη μία, τα ανατολικά Βαλκάνια έχουν ήδη ενταχθεί (Ρουμανία, Βουλγαρία). Απ' την άλλη, τα κράτη της Δυτικής Βαλκανικής προσεγγίζουν την Ένωση με πολύ διαφορετική ταχύτητα, π.χ. η Κροατία διαπραγματεύεται την ένταξή της και είναι πολύ πλησιέστερα στο στόχο της, ενώ η Π.Γ.Δ.Μ. είναι μεν υποψήφια χώρα, αλλά δεν έχει ξεκινήσει ακόμη ενταξιακές διαπραγματεύσεις.

Οι άλλες χώρες έχουν υπογράψει τις λεγόμενες Συμφωνίες Σύνδεσης και Σταθεροποίησης. Οι συμφωνίες αυτές έχουν τεθεί ήδη σε ισχύ σε ορισμένες χώρες, ενώ σε άλλες (όπως στη Σερβία) η εφαρμογή τους δεν έχει ξεκινήσει λόγω πολιτικών και τεχνικών προβλημάτων. Όλες οι χώρες προσβλέπουν, πάντως, στην ευρωπαϊκή τους ολοκλήρωση. Η διαβαλκανική συνεργασία είναι δευτερεύουσας σημασίας και δεν υποστηρίζεται με θέρμη από τις βαλκανικές χώρες, ίσως λόγω των γνωστών πολιτικών προβλημάτων, αλλά και λόγω του χαμηλού επιπέδου οικονομικής αλληλεξάρτησης.

Ός ένα βαθμό, η διαβαλκανική περιφερειακή συνεργασία και ολοκλήρωση προωθείται με τη μορφή της νέας C.E.F.T.A. (Central European Free Trade Agreement). Η πρωτοβουλία αυτή αποσκοπεί στη δημιουργία μιας ελεύθερης ζώνης εμπορίου μεταξύ των υπόλοιπων χωρών της Δυτικής Βαλκανικής (πρώην Γιουγκοσλαβία, Αλβανία, αλλά και Μολδαβία), μιας ζώνης όπου θα κυκλοφορούν ελεύθερα τα βιομηχανικά προϊόντα και, σε μεγάλο βαθμό, τα γεωργικά. Σταδιακά, προβλέπεται μάλιστα να περιληφθούν και οι υπηρεσίες, αλλά και να δημιουργηθούν καινούριοι θεσμοί διακυβέρνησης για την υποστήριξη του όλου εγχειρήματος.

Μια τέτοια συνεργασία είναι επιβεβλημένη, άλλωστε, από την Ευρωπαϊκή Ένωση και από άλλους πολυεθνικούς και διεθνείς φορείς. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει θέσει τη διαβαλκανική συνεργασία ως όρο για την υπογραφή συμφωνίας σύνδεσης, για την αναγόρευση των χωρών αυτών ως υποψηφίων και για τη μελλοντική τους ένταξη. Ενδεχομένως, ο τρόπος με τον οποίο η Ευρώπη πιέζει και επηρεάζει τη διαβαλκανική συνεργασία θα μπορούσε να θεωρηθεί, σε κάποιο βαθμό, εκβιαστικός.

Εντός των Βαλκανίων, ο βαθμός οικονομικής συνεργασίας είναι πολύ χαμηλός. Το ενδοβαλκανικό εμπόριο είναι μικρότερο από το 10% του συνολικού εξωτερικού εμπορίου των χωρών αυτών. Επίσης, εξακολουθούν να υφίστανται πάρα πολλά προβλήματα με τη διασυνοριακή συνεργασία και τους άξονες που συνδέουν τις διάφορες χώρες, με τους μεθοριακούς σταθμούς, με τους τελωνειακούς ελέγχους και με τα εμπορικά εμπόδια μη δασμολογικής φύσεως. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι ο πραγματικός βαθμός ενδοβαλκανικής ολοκλήρωσης είναι πολύ χαμηλός, παρά την αξιοσημείωτη πρόοδο που έχει ομολογουμένως επιτευχθεί σε πολλούς τομείς (πρόοδος προς μία ένωση κρατών με βάση την οικονομική και πολιτική συνεργασία, Σύμφωνο Σταθερότητας για τα Βαλκάνια, αφοπλισμός κ.λπ.).

Το ίδιο συμπέρασμα ισχύει και για τις τρίτες χώρες της Μεσογείου, όπου η διαδικασία της Βαρκελώνης κωλαίνει σημαντικά. Η λαμπρή ιδέα του Γάλλου Προέδρου Ν. Σαρκοζί για μία Μεσογειακή Ένωση βρίσκεται ακόμα σε πάρα πολύ πρώιμο στάδιο, όσον αφορά την ωρίμανση και την υλοποίησή της.

Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αντιμετωπίζει και αυτή σημαντικότερες προκλήσεις, ιδίως λόγω της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Αυτό το διαπιστώνουμε σε καθημερινή βάση και στη χώρα μας.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η Ο.Ν.Ε. φαίνεται ότι ήταν ένα μάλλον πρόωρο βήμα, ένα μη ώριμο εγχείρημα, που απειλεί σήμερα να τινάξει τα θεμέλια του όλου ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Αυτός ο κίνδυνος αξίζει σίγουρα να διερευνηθεί με περισσότερη προσοχή.

Έχοντας αυτά υπόψη, ας περάσουμε σε θέματα που ενδιαφέρουν τη χώρα μας.

Έχουμε ήδη επισημάνει ότι η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται μακριά από τους μεγάλους αναπτυξιακούς άξονες και τις αναπτυξιακές συγκεντρώσεις του ευρωπαϊκού χώρου. Η Ελλάδα απέκτησε, μόλις πρόσφατα, κοινά χερσαία σύνορα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω Βουλγαρίας και Ρουμανίας.

Ο οικονομικός προσανατολισμός της χώρας μας (οι εξαγωγές, οι εισαγωγές και οι επενδύσεις) είναι κυρίως προς χώρες όπως η Γερμανία, η Ιταλία και, κατά τρίτο λόγο, η Γαλλία. Ταυτόχρονα, η σημασία των Βαλκανίων ως οικονομικής ενδοχώρας της Ελλάδας, όπως λέγαμε παλιά, είναι πολύ μεγαλύτερη σήμερα απ' ό,τι στην περίοδο του διπολισμού και απ' ό,τι πριν από δέκα χρόνια.

Τα Βαλκάνια είναι, πράγματι, σημαντικός χώρος για τη σταθερότητα, την ασφάλεια και την ευημερία και της δικής μας χώρας. Για το λόγο αυτό, η Ελλάδα στήριξε και στηρίζει σταθερά τον δυτικοευρωπαϊκό προσανατολισμό των Βαλκανίων και τη διαβαλκανική συνεργασία. Μάλιστα, η Ελλάδα εφαρμόζει και ένα δικό της πρόγραμμα –έστω και με μεγάλη καθυστέρηση–, το λεγόμενο Ε.Σ.Ο.Α.Β. (Ελληνικό Σχέδιο για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων). Το πρόγραμμα αυτό χρηματοδοτεί αναπτυξιακά έργα ύψους 550 εκατ. ευρώ στην περιοχή και, σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργείου Εξωτερικών, θα υλοποιηθεί πλήρως μέχρι το 2011.

Σταθμοί της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για τη σταθεροποίηση των Δυτικών Βαλκανίων αποτελούν μεταξύ άλλων το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και η Διάσκεψη Κορυφής Ε.Ε.-Δυτικών Βαλκανίων στη Θεσσαλονίκη μετά από ελληνική πρωτοβουλία το 2003 και η ανακοίνωση της νέας στρατηγικής της ελληνικής κυβέρνησης, της λεγόμενης «στρατηγικής 2014», για την ένταξη των χωρών της Δυτικής Βαλκανικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση έως το 2014. Η ημερομηνία αυτή επιλέχθηκε για να υπάρχει ένας συμβολισμός και μία συσχέτιση με την ημερομηνία έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Είναι θετικό ότι οι διασυνοριακές υποδομές στην περιοχική αναφοράς βελτιώνονται και διευρύνονται. Ενδεικτικά αναφέρω ότι από τρεις ή τέσσερις προϋπάρχουσες διασυνοριακές διελεύσεις, δηλαδή διασυνοριακού σταθμούς, τελωνεία κ.λπ., σήμερα λειτουργούν έντεκα (πέντε με τη Βουλγαρία έναντι δύο παλαιότερα, δύο με την Τουρκία, δύο με την Αλβανία και δύο με την Π.Γ.Δ.Μ.). Είναι αυτονόπη η σημασία των διελεύσεων αυτών για την ενοποίηση και ολοκλήρωση του βαλκανικού χώρου ως οικονομικού χώρου.

Όσον αφορά τη σημασία του βαλκανικού χώρου για την Ελλάδα, οι εξαγωγές μας οδεύουν κατά 26% προς τις βαλκανικές χώρες, δηλαδή τις εννέα μεταβατικές χώρες και την Τουρκία. Το 17% των ελληνικών εξαγωγών διεξάγονται προς Βουλγαρία, Τουρκία, Π.Γ.Δ.Μ. και Αλβανία. Από την άλλη, το 7% του συνόλου των εισαγωγών μας προέρχεται από τις βαλκανικές χώρες.

Και εδώ αναδεικνύεται ο εξέχων ρόλος της γεωγραφίας. Με κριτήριο τον όγκο των εξαγωγών, μεγάλη σημασία για μας έχει η Βουλγαρία, η Αλβανία και η Π.Γ.Δ.Μ., οι όμορες δηλαδή χώρες. Οι χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας απορροφούν ελάχιστες ελληνικές εξαγωγές. Πιο συγκεκριμένα, τέσσερις χώρες με συνολικά αξιόλογο πληθυσμό (Σερβία, Βοσνία, Κροατία και Μαυροβούνιο), γύρω στα 20 εκατ., απορροφούν μόνο το 3% των ελληνικών εξαγωγών. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τη σημασία της άμεσης γεινιάσης και της διασυνοριακής οικονομικής συνεργασίας.

Η Ελλάδα, από χώρα χωρίς σημαντικές ξένες άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό, έχει μετεξελιχθεί τα τελευταία χρόνια σε σημαντική χώρα διενέργειας ξένων επενδύσεων στη Βαλκανική. Υπολογίζεται ότι 8 έως 10 χιλιάδες επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων είναι εγγεγραμμένες στα Βαλκάνια, εκ των οποίων περίπου 3,5 χιλιάδες είναι ενεργές, έχοντας επενδύσει πάνω από 20 δισ. (γύρω στο 8% του ελληνικού Α.Ε.Π.) στις χώρες της Βαλκανικής, κυρίως στη Βουλγαρία, στη Ρουμανία, στην Π.Γ.Δ.Μ., στην Αλβανία και τη Σερβία. Στις χώρες αυτές κατατασσόμαστε ως η πρώτη, η δεύτερη ή η τρίτη χώρα σε επενδύσεις.

Προς επίρρωση των παραπάνω, αναφέρω ότι υπάρχουν περί τα 2.000 υποκαταστήματα ελληνικών τραπεζών και κρατικών επιχειρήσεων στην περιοχική, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη λεγόμενη «οικονομική διείδωση» της χώρας μας. Επίσης, έχουμε συνδέσμους με τις περιοχές αυτές λόγω των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων των περασμένων δεκαετιών

και κυρίως από την εισροή μεταναστών από τις χώρες Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία.

Έχει ήδη επισημανθεί η ύπαρξη μη εφραπόμενων αναπτυξιακών αξόνων στην περιοχή αναφοράς. Ως προς τις άλλες χώρες της Μεσογείου, στις οποίες αναφέρεται και ο τίτλος της εισήγησης, το 27% των ελληνικών εξαγωγών και το 22% των εισαγωγών αφορούν τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και την Κύπρο.

Η Κύπρος είναι ένας από τους κυριότερους εμπορικούς μας εταίρους. Η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα σε εισαγωγές και σε εξαγωγές για τη χώρα αυτή. Οι υπόλοιπες χώρες της περιοχής, οι τρίτες χώρες της Μεσογείου, δεν έχουν για την Ελλάδα ιδιαίτερη οικονομική σημασία, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στο παρελθόν. Για παράδειγμα, η Αίγυπτος ήταν κάποτε ο δεύτερος εξαγωγικός προορισμός της Ελλάδας, ενώ σήμερα δεν απορροφά πάνω από το 1,5% των ελληνικών εξαγωγών.

Με λίγα λόγια, στο πέρασμα των δεκαετιών της ευρωπαϊκής συμμετοχής της, η Ελλάδα οπισθοχώρησε ως χώρα, ως εμπορικός εταίρος από την Ανατολική Μεσόγειο και τη Βόρεια Αφρική. Γνωρίζουμε ότι οπισθοχώρησαν και οι ελληνικές κατασκευαστικές εταιρείες και άλλες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή αυτή. Οι επιχειρήσεις αυτές επέλεξαν να έλθουν στην Ελλάδα και να επικεντρώσουν τη δραστηριότητά τους στα Βαλκάνια. Παρατηρείται, δηλαδή, μετατόπιση των οικονομικών διασυνδέσεών μας από τον ανατολικό και βορειοαφρικανικό χώρο προς τις περιοχές της βαλκανικής και της ευρωπαϊκής Μεσογείου.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του νέου ρόλου της Ελλάδας στην περιοχή είναι η σταδιακή εξέλιξη της χώρας μας σε διηπειρωτικό ενεργειακό κόμβο. Μεγάλη συζήτηση γίνεται τελευταία για τους αγωγούς, όπως είναι ο ITGI, ο αγωγός που συνδέει Τουρκία-Ελλάδα-Νότια Ιταλία.

Αναφέρουμε, επίσης, τον νέο υπό κατασκευή αγωγό φυσικού αερίου από την Κομοτηνή προς το Χάσκοβο της Βουλγαρίας. Ο αγωγός αυτό θα συνδεθεί εν συνεχεία με τον βουλγάρικο κεντρικό άξονα και με τις άλλες χώρες της Βαλκανικής. Δηλαδή, μέσω της Ελλάδας διαμορφώνεται ένα μικρός Nabuco, ο οποίος ενδεχομένως να υποκαταστήσει έως ένα βαθμό το μεγάλο και φιλόδοξο αυτό σχέδιο, που παραμένει ακόμα μόνο σε επίπεδο διακήρυξης.

Δεν πρέπει, άλλωστε, να παραβλέψουμε τις προοπτικές για τον South-stream, τον αγωγό που θα συνδέει Ρωσία-Βουλγαρία-Ελλάδα-Ιταλία-

Αυστρία κ.λπ. Σε μία πρόσφατη ημερίδα, η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω του αρμόδιου Επιτρόπου για την Ενέργεια δήλωσε ότι ο Southstream δεν θεωρείται ανταγωνιστικός του Nabuco. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δικάζεται, λοιπόν, θετικά ως προς τη μελλοντική προοπτική του σχεδίου αυτού. Γνωστή είναι, τέλος, και η περίπτωση του αγωγού πετρελαίου Μπουργγκάς-Αλεξανδρούπολη, που εξελίσσεται όμως με τη δυναμική του γεφυριού της Άρτας. Προκύπτει εδώ ένα συνολικό συμπέρασμα, όσον αφορά το ρόλο της Ελλάδας σε αυτές τις περιοχές. Συνοπτικά, τις δύο τελευταίες δεκαετίες άλλαξε ο ρόλος της Ελλάδας στα Βαλκάνια. Η χώρα μας απέκτησε πλέον μία έντονη βαλκανική συνιστώσα, σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Ειδικά, οι απόμακρες περιφέρειες της Βόρειας Ελλάδας απέκτησαν κοινά σύνορα με την Ευρώπη. Δεν αποτελούν πλέον ακριτικές και απομονωμένες περιοχές, αλλά βρέθηκαν στο μέσο ενός ευρύτερου οικονομικού χώρου. Θετική εξέλιξη αποτέλεσε και η βελτίωση των ευρωπαϊκών μεταφορικών δικτύων και η αναβάθμιση της χώρας ως ενεργειακού κόμβου.

Για λόγους οικονομίας χρόνου, συνοψίζω την προσωπική μου εκτίμηση για τις προοπτικές της χώρας μας στην Ευρώπη, στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια. Φοβάμαι ότι η οικονομική κρίση έχει αποδυναμώσει, και αποδυναμώνει, τον μελλοντικό ρόλο της χώρας μας στην περιοχή, τόσο στο πολιτικό όσο και στο στρατιωτικό και οικονομικό πεδίο. Η οικονομική κρίση έχει βλάψει την εξωτερική εικόνα της χώρας μας. Εδώ έχουμε συμβάλει και εμείς οι ίδιοι σε μεγάλο βαθμό, αλλά δεν είναι αμελητέος ο αρνητικός ρόλος πολλών «φίλων» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πιστεύω ότι η ικανότητα διαπραγμάτευσης στη χώρα μας και η ικανότητα ανάληψης πρωτοβουλιών στην περιοχή θα αποδυναμωθούν λόγω της κατάστασης στην οποία έχουμε περιέλθει. Και, βέβαια, αναμένεται ότι θα περιοριστεί η δυνατότητα μας να χρηματοδοτήσουμε αναπτυξιακά έργα στην ευρύτερη περιοχή. Ήδη, για το 2009 και το 2010 προβλέπεται σημαντική μείωση, τόσο του εμπορίου στην περιοχή όσο και των επενδύσεων.

Η στρατηγική της χώρας μας στην περιοχή είναι σταθερή και προσβλέπει στην πολιτική και οικονομική σταθερότητα μέσω της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης των χωρών της περιοχής και μέσω της αυξανόμενης οικονομικής αλληλεξάρτησης και συνεργασίας. Είναι βέβαιο ότι θέλουμε σταθερά Βαλκάνια. Θέλουμε Βαλκάνια ενημερούμενα. Θέλουμε Βαλκάνια με πολιτική σταθερότητα, με αφοπλισμό. Θέλουμε Βαλκάνια ασφαλή, με

χαμηλό δείκτη εγκληματικότητας. Θέλουμε Βαλκάνια ενσωματωμένα στην Ευρώπη και, βέβαια, χωρίς να παραμελείται η διαβαλκανική συνεργασία, η οποία δεν είναι υποκατάστατο της ευρωπαϊκής (ούτε αντιστρόφως), αλλά είναι συμπληρωματική.

Χωρίς αμφιβολία, θα πρέπει να προωθηθεί και να υλοποιηθεί η ιδέα της δημιουργίας μιας Μεσογειακής Ένωσης και η περαιτέρω ενσωμάτωση των χωρών της Μεσογείου στην ευρωπαϊκή διαδικασία ολοκλήρωσης, αλλά και η βελτίωση της συνεργασίας τους με την Ελλάδα.

Τα διευρωπαϊκά δίκτυα στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έχουν καθυστερήσει σε μεγάλο βαθμό. Παρά τους φιλόδοξους στόχους του Συμφώνου Σταθερότητας, δεν έχουν γίνει και πολλά πράγματα για τη βελτίωση των κατακόρυφων αξόνων, όπως του 10, του 4, του 9 και του 8. Η Ευρώπη έχει αναγορεύσει τον 4 ως άξονα προτεραιότητας, τόσο οδικώς όσο και σιδηροδρομικώς. Είναι ο άξονας που διασχίζει Θεσσαλονίκη-Προμαχάνα-Βουλγαρία, ανεβαίνει βόρεια και διακλαδώνεται προς Βουκουρέστι-Βουδαπέστη. Είναι απολύτως επιβεβλημένη η ανάγκη βελτίωσης των οδικών αυτών αξόνων και των μεταφορικών συνδέσεων. Μέσω των αναπτυξιακών αξόνων και ενός συνδεδεμένου συστήματος πολύ σημαντικών αστικών κέντρων, που έχουμε στα Βαλκάνια, θα πρέπει να σφυρηλατηθούν στενές σχέσεις αλληλεξαρτίσεις και δι-αστικές λειτουργίες.

Είναι επιβεβλημένη η ανάγκη ολοκλήρωσης της σύνδεσης των διευρωπαϊκών αξόνων με τους νέους διαδρόμους της Μεσογείου κ.ο.κ., ούτως ώστε η χώρα μας να ενταχθεί καλύτερα στην Ευρώπη και στην ευρύτερη περιοχή.

Κλείνοντας, η Ελλάδα και η Βαλκανική αναγορεύονται, πράγματι, σε ενεργειακό κόμβο. Επισημαίνεται εδώ η μεγάλη σημασία που προσδίδει πλέον και η Ευρώπη στους νέους τερματικούς σταθμούς για υγροποιημένο φυσικό αέριο.

Είναι θετικό ότι η Ρεβουθούσα ήδη έχει αναβαθμιστεί. Συζητείται στη χώρα μας και ο Αστακός. Η δημιουργία ενός δεύτερου τερματικού σταθμού θα βελτιώσει τον ενεργειακό ανεφοδιασμό της χώρας μας, της Βαλκανικής και της Ευρώπης, μέσα από τη διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας και, ίσως, με πιο φιλικές στο περιβάλλον ενέργειες.

Υπάρχουν, όμως, εδώ και έντονες γεωπολιτικές διαστάσεις, που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Όλοι αυτοί οι αγωγοί και όλη αυτή η διαδικασία

βρίσκονται πολλές φορές στη δίνη των αντιπαραθέσεων των μεγάλων δυνάμεων, των μεγάλων συμφερόντων και γι' αυτό τα έργα αυτά έχουν συχνά μεγάλο χρόνο επώασης ή υλοποίησης.

Τέλος, πιστεύω ότι η χώρα μας πρέπει να δώσει μεγαλύτερη έμφαση σε μια πιο αποκεντρωμένη διαπεριφερειακή συνεργασία στην περιοχή. Τα σύνορά μας δεν πρέπει να είναι μόνο τόποι διέλευσης (transit), όπως είναι σήμερα, αλλά να υπάρξει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της ανάπτυξης των συνοριακών περιοχών και της διασυνοριακής συνεργασίας. Πρέπει να βελτιωθεί η συνοχή του βαλκανικού χώρου και, βέβαια, να βελτιώσει η χώρα μας την εξωστρέφειά της. Έτσι, δεν πρέπει να είναι τα Βαλκάνια η μόνη περιοχή στην οποία εστιάζει η ελληνική εξωτερική οικονομική δραστηριότητα, αλλά το σύνολο της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου, της Μαύρης Θάλασσας καθώς και οι δυναμικά ανερχόμενες νέες οικονομίες, όπως η Κίνα, η Ινδία, η Βραζιλία κ.ά.

Υπάρχουν περιοχές στην ευρύτερη Μεσόγειο και στην Ευρώπη, με τις οποίες θα μπορέσουμε να αναπτύξουμε δυναμικές εμπορικές σχέσεις, αμοιβαίες επενδύσεις και κοινές πολιτικές και δράσεις. Και last but not least, η επίλυση των πολιτικών προβλημάτων και των συνεχών τριβών στην περιοχή της Βαλκανικής έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή η χώρα μας αποτελεί, δυστυχώς, μέρος του βαλκανικού προβλήματος. Όσο λοιπόν δεν επιλύουμε τα διάφορα πολιτικά προβλήματα στην περιοχή, δεν θα μπορέσουμε να διαδραματίσουμε ένα θετικό, εποικοδομητικό και, γιατί όχι, ηγετικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή. Ευχαριστώ πολύ.

Μ. Αγγελίδης Ευχαριστώ και εγώ τον κ. Κότιο, ο οποίος μας έδωσε ένα εξαιρετικά εμπειριστατωμένο πανόραμα των εξελίξεων, τόσο των αναπτυξιακών όσο και των χωρικών στα Βαλκάνια και στη Μεσόγειο. Και επίσης μας ανέπτυξε μία σειρά από πολύ ενδιαφέρουσες ιδέες για το τι μπορεί να κάνει η Ελλάδα μέσα σε αυτό το μεταβαλλόμενο τοπίο.

Θα παρακαλέσω τον κ. Δημήτρη Οικονόμου να παρουσιάσει την εισήγησή του.

Δ. Οικονόμου Ευχαριστώ, κ. Πρόεδρε. Προφανώς ο τίτλος του στρογγυλού τραπέζιού μπορεί να περιλάβει πολλά αντικείμενα, δεδομένου ότι το θέμα του ρόλου της Ελλάδας στον διεθνή χώρο έχει πάρα πολλές πτυχές. Στη διαφάνεια βλέπετε κάποια μεγέθη, τα οποία δίνουν ίσως μια εικόνα του οικονομικού πλαισίου αυτού του διεθνούς ρόλου. Υπάρχουν βέβαια

και άλλες παράμετροι που προσδιορίζουν τελικά το τι μπορεί να συμβεί. Σε κάθε περίπτωση, τα μεγέθη αυτά έχουν ενδεικτικό ρόλο, γιατί η εισήγησή μου δεν θα εστιάσει σε γενικά μακροοικονομικά ζητήματα. Θα εστιάσω σε μια ειδική πτυχή του διεθνούς ρόλου: στις προοπτικές που έχουν οι δύο ελληνικές μητροπόλεις, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, να λειτουργήσουν στα διεθνή αστικά συστήματα και στον διεθνή χώρο, με αναφορά στις επιμέρους γεωγραφικές ενότητες στις οποίες έχει προσανατολιστεί από τον τίτλο του στρογγυλού τραπέζιού το ενδιαφέρον, δηλαδή στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην ευρωζώνη ως ένα κρίσιμης σημασίας υποσύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στα Βαλκάνια και τη Μεσόγειο.

Δεν θα επιχειρηματολογήσω γιατί εστιάζω ειδικά στις μητροπόλεις. Είναι γνωστό και δεδομένο ότι κατά την τελευταία εικοσιπενταετία ο ρόλος των μητροπόλεων ως αιχμής των διεθνών ρόλων των χωρών και των περιφερειών είναι καθοριστικός. Χωρίς ισχυρές μητροπόλεις είναι πολύ δύσκολο μια χώρα και μια περιφέρεια να λειτουργούν ανταγωνιστικά στον διεθνή χώρο. Φυσικά υπάρχουν και πτυχές του διεθνούς ρόλου μιας χώρας που δεν εξαρτώνται άμεσα από τις μητροπόλεις, αλλά ότι οι τελευταίες έχουν καθοριστική σημασία δεν υπάρχει αμφιβολία.

Πριν από δέκα-δώδεκα χρόνια περίπου είχα ασχοληθεί πάλι με το ίδιο θέμα. Είχα κάνει κάποιες έρευνες και κάποιες δημοσιεύσεις με ακριβώς το ίδιο αντικείμενο, τις προοπτικές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, τις μοναδικές ελληνικές πόλεις για τις οποίες μπορούμε να συζητάμε για μητροπολιτικό ρόλο διεθνή. Κατ' αρχάς αυτό το οποίο είχε διαπιστωθεί στα τέλη της δεκαετίας του '90 ήταν ότι τότε οι διεθνείς ρόλοι των δύο ελληνικών μητροπόλεων ήταν αδύναμοι ιδιαίτερα. Ήταν γενικευμένο σύμπερασμα των ιεραρχήσεων του αστικού δικτύου σε διεθνή ή παγκόσμια κλίμακα, εκείνη την εποχή, ότι οι δύο ελληνικές μητροπόλεις είχαν πολύ περιορισμένη διεθνή ακτινοβολία, και ενίοτε ήταν τελείως απύσες. Η παρουσία της Αθήνας ήταν συχνότερη, αλλά κατά κανόνα απέρρευε από τον εξ ορισμού αναβαθμισμένο διοικητικό ρόλο της ως πρωτεύουσας κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και στις δύο πόλεις υπήρχαν βέβαια ορισμένες υπερεθνικής εμβέλειας δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα ο τουρισμός, αλλά η έννοια *διεθνής ρόλος* παραπέμπει σε κάτι πιο σύνθετο και ολοκληρωμένο, που δεν εξαντλείται σε λίγες αποκομμένες δραστηριότητες, αλλά καταλαμβάνει ένα σημαντικό τμήμα της οικονομικής βάσης. Βασικό στοιχείο ενός τέτοιου τμήματος είναι ο ανώτερος τριτογενής, και πιο ειδικά ο τριτογενής που έχει σχέση με τις

επιχειρήσεις. Σε κάτι τέτοιο αναφέρομαι με τον όρο *διεθνής μητροπολιτικός ρόλος* και όχι απλώς στην ύπαρξη κάποιων περιστασιακών ή λιγότερο περιστασιακών αλλά μεμονωμένων δραστηριοτήτων διεθνούς εμβέλειας.

Αυτή ήταν η κατάσταση εκείνη την εποχή. Το ερώτημα που έμπαινε ήταν οι αιτίες και οι παράγοντες που προσδιόριζαν αυτή την αδυναμία και τι θα μπορούσε ενδεχομένως να περιμένει κανείς για το τότε μέλλον, την επόμενη δεκαετία, τη δεκαετία του 2000-2010.

Στη διαφάνεια που βλέπετε υπάρχει μια σχηματική προφανώς αξιολόγηση ορισμένων βασικών παραγόντων που με βάση και τη διεθνή βιβλιογραφία προσδιορίζουν τους διεθνείς ρόλους των πόλεων. Στην αριστερή στήλη περιλαμβάνονται ορισμένοι παράγοντες, ή μάλλον ενότητες, οι ενδείξεις «Α» και «Θ» αναφέρονται στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, και ο χρωματικός κώδικας των τετραγωνιδίων έχει ως εξής: το κόκκινο χρώμα υποδηλώνει δυσμενές στοιχείο, ότι δηλαδή ως προς την αντίστοιχη ενότητα παραγόντων η κατά περίπτωση πόλη παρουσιάζει μειονεκτήματα, το μπλε χρώμα ότι υπάρχουν πλεονεκτήματα και το γκρι ότι η κατάσταση είναι αμφίσημη ή ουδέτερη. Αυτή η διαφάνεια μας βοηθάει να ερμηνεύσουμε τους λόγους της αδυναμίας του διεθνούς ρόλου των δύο μητροπόλεων.

Οι λόγοι οι οποίοι καθιστούσαν αδύναμο τον διεθνή ρόλο των δύο πόλεων εκείνη την περίοδο ήταν κατ' αρχάς δύο κυρίως εξωγενή στοιχεία: η έλλειψη επαφής με τη γεωγραφία των διεθνών αξόνων ανάπτυξης και η μειωμένη διεθνής προσπελασιμότητα. Οι δύο αυτοί παράγοντες έχουν μια συγγένεια, αλλά δεν είναι ταυτόσημοι. Για παράδειγμα, σε σχέση με τα Βαλκάνια η Θεσσαλονίκη είχε και έχει σχετικά καλή προσπελασιμότητα, αλλά τα Βαλκάνια δεν διαθέτουν διεθνικούς άξονες ανάπτυξης, άρα υπάρχει μια διαφορά. Γενικότερα, η προσπελασιμότητα αποτελεί αναγκαίο αλλά όχι ικανό στοιχείο για την ανάπτυξη διεθνών σχέσεων και ρόλων. Σε κάθε περίπτωση, οι δύο αυτοί παράγοντες, και ιδίως ο πρώτος, ήταν εξωγενείς και δύσκολα μπορούσαν να βελτιωθούν θεαματικά με «εσωτερικές» κινήσεις, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι μεγάλες τερματικές υποδομές για τις αεροπορικές και τις θαλάσσιες μεταφορές ήδη υπήρχαν (στις χερσαίες μεταφορές θα παρέμενε, σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα της απόστασης από το ευρωπαϊκό κέντρο και το πρόβλημα της αδυναμίας των ενδιάμεσων συνδετήριων τμημάτων, ακόμα και αν υπήρχε μεγάλη βελτίωση στα ελληνικά δίκτυα).

Παράλληλα, υπήρχε ένας διαχρονικός ενδογενής παράγων αδυναμίας, το περιορισμένο βάρος και η έλλειψη δυναμισμού της ελληνικής οικονομίας, αλλά ακριβώς την περίοδο που είχε γίνει η διερεύνηση στην οποία αναφέρομαι –στα τέλη της δεκαετίας του '90 και περί το έτος 2000–, στο πεδίο αυτό είχαν αρχίσει να υπάρχουν θετικές εξελίξεις και προοπτικές. Το απόλυτο βάρος της ελληνικής οικονομίας παρέμενε βέβαια μικρό με επίπεδο αναφοράς την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά για τα δεδομένα των Βαλκανίων ή της Μεσογείου είχε αρχίσει να αποκτά υπολογίσιμο μέγεθος. Και ο δυναμισμός της οικονομίας εξάλλου, που μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90 ήταν υποτονικός, είχε αρχίσει να βελτιώνεται. Υπήρχε συνεπώς στα τέλη της δεκαετίας του '90 κάτι θετικό όσον αφορά τις προοπτικές της εθνικής οικονομίας, που είναι σημαντική παράμετρος για να έχουν και ένα διεθνή ρόλο οι πόλεις μιας χώρας. Παρέμεναν ωστόσο σημαντικά αρνητικά ενδογενή στοιχεία, μεταξύ των οποίων το δυσμενές επενδυτικό περιβάλλον, ο χρόνος που απαιτείται για να γίνει μια επένδυση και άλλες παράμετροι συναφούς χαρακτήρα. Σε σχέση με αυτά τα στοιχεία σημαντικός είναι διαχρονικά ο ρόλος του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε./Υ.Π.Ε.Κ.Α., όσον αφορά π.χ. τις τεράστιες δυσκολίες χωροθέτησης και αδειοδότησης των μεγάλων επενδύσεων (σε αντιδιαστολή, μάλιστα, με την ακραία ανοχή της παραβατικότητας των μικρών και πολύ μικρών μονάδων), που αποτελούν ίσως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην προσέλκυση διεθνών επενδύσεων (που αποτελούν προϋπόθεση και εγγενές χαρακτηριστικό ενός διεθνούς ρόλου), αλλά και άλλα θέματα που επηρεάζουν την υπερτοπική ελκυστικότητα μιας πόλης, όπως η εσωτερική οργάνωση και η αντιληπτική εικόνα. Και η διεθνής εικόνα των δύο πόλεων εξάλλου, που επίσης έχει σημασία για την προσέλκυση διεθνών λειτουργιών, ήταν κατά την περίοδο εκείνη λίγο-πολύ αρνητική. Όπως φαίνεται όμως στο διάγραμμα, στα σχετικά τετραγωνίδια έχουν τεθεί παρενθέσεις, που υποδήλωναν το υπαρκτό, τότε, ενδεχόμενο βελτίωσης της διεθνούς εικόνας, κυρίως ως αποτελέσματος των υπό διοργάνωση Ολυμπιακών Αγώνων του 2004. Επίσης, η προοπτική, τότε, της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ο.Ν.Ε. ήταν, ιδίως για τα Βαλκάνια, κάτι εξαιρετικά σημαντικό, σε μία εποχή που δεν είχε γίνει η διεύρυνση και οι βαλκανικές χώρες δεν είχαν ενταχθεί ακόμα στην Ένωση.

Συνοψίζοντας, πριν από δέκα-δώδεκα χρόνια υπήρχαν αδυναμίες και προβλήματα, αλλά υπήρχαν και μερικές ευκαιρίες, που οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι και οι δύο ελληνικές μητροπόλεις μπορούσαν να βελ-

τιώσουν τον διεθνή ρόλο τους στην επόμενη δεκαετία. Αυτή η βελτίωση θα είχε, βέβαια, διαφορετικά χαρακτηριστικά για κάθε πόλη. Για την Αθήνα θα ήταν μια βελτίωση λιγότερο σημαντική ποσοτικά, αλλά μιλάμε για ένα μεγάλο απόλυτο πληθυσμιακό μέγεθος, οικονομικό: 4,5 εκατ. κάτοικοι σημαίνει μια μεσαία προς σχετικά μεγάλη μητρόπολη για τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Με εξαίρεση το Λονδίνο και το Παρίσι, η Αθήνα ήταν σε υψηλή βαθμίδα από άποψη μεγέθους. Ο μεγάλος πληθυσμός σημαίνει και μεγάλο οικονομικό μέγεθος (έστω και αν το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. ήταν συγκριτικά μικρό), και το μεγάλο μέγεθος εκκίνησης μείωνε τα περιθώρια θεαματικής ποσοτικής αλλαγής. Υπήρχαν όμως δυνατότητες ποιοτικών αλλαγών, και μια σχετικά μικρή ποσοτική βελτίωση –που θα αφορούσε δραστηριότητες αιχμής και διεθνούς εμβέλειας– θα άλλαζε το χαρακτήρα του διεθνούς ρόλου σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα αντιστοιχούσε στο ποσοστό τους στην οικονομική βάση. Από γεωγραφική άποψη εξάλλου, η Αθήνα δεν φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερα συγκριτικά πλεονεκτήματα για κάποια από τις διεθνείς γεωοικονομικές ζώνες στις οποίες αναφερθήκαμε –Ε.Ε., ευρωζώνη, Βαλκάνια, Μεσόγειος–, και μια βελτίωση του διεθνούς ρόλου της μάλλον δεν θα είχε εστίασει ιδιαίτερα σε κάποια από αυτές τις ζώνες. Κάτι τέτοιο δεν είναι ιδιαίτερα θετικό, γιατί η έλλειψη εστίασης σημαίνει και έλλειψη εξειδίκευσης και οικονομικών κλίμακας, αλλά αυτή η έλλειψη προνομιακής γεωπολιτικής ζώνης για την άσκηση άμεσης επιρροής χαρακτηρίζει σε κάθε περίπτωση την ελληνική πρωτεύουσα. Σε επίπεδο δραστηριοτήτων, πάντως, υπήρχαν ευνοϊκότερες προοπτικές σε ορισμένες δραστηριότητες, και κυρίως τον τουρισμό, τον πολιτισμό, τις διεθνείς μεταφορές και τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες.

Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Το μέγεθός της είναι οριακό για διεθνή μητρόπολη. Οι ευρωπαϊκές μητροπόλεις έχουν ως πληθυσμιακό κατώφλι το ένα εκατομμύριο, και βέβαια αναφερόμαστε και σε διαφορετικό ειδικό οικονομικό βάρος, λόγω της μεγαλύτερης ανάπτυξης των εθνικών τους οικονομιών. Η γαλλική Λιλ, π.χ., είναι ελαφρά μόνο μεγαλύτερη από τη Θεσσαλονίκη από άποψη πληθυσμού αλλά αρκετά μεγαλύτερη από άποψη οικονομικής βάσης.

Εξίσου ή και μεγαλύτερη σημασία έχει σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, όπως π.χ. η Ολλανδία ή η Γερμανία, η δικτύωση των πόλεων/μητροπόλεων τους, φαινόμενο που προφανώς απουσιάζει στην Ελλάδα, μεταξύ

άλλων και λόγω της έλλειψης μεγάλου αριθμού πολύ μεγάλων πόλεων. Η Θεσσαλονίκη ήταν, συνεπώς, σε οριακή θέση για να λειτουργήσει ως διεθνής μητρόπολη. Απ' την άλλη πλευρά, είχε κάποια συγκεκριμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τα Βαλκάνια. Εκείνη την εποχή επιπλέον, που οι βαλκανικές χώρες δεν είχαν ενταχθεί ακόμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, υπήρχε και αυτό το πρόσθετο πλεονέκτημα (ήταν ακόμα μεγαλύτερο σε παλαιότερες περιόδους, όταν η διεύρυνση όχι μόνο δεν είχε γίνει αλλά παρέμενε ένα ανοικτό ζήτημα). Υπάρχει, επίσης, και η ιστορική παράδοση της βαλκανικής ενδοχώρας της Θεσσαλονίκης. Φυσικά τα πράγματα δεν επαναλαμβάνονται γραμμικά στην ιστορία, αλλά ήταν και αυτό κάτι το οποίο πραγματικά έδειχνε ότι υπήρχε κάποια προοπτική. Αυτό που ήταν τότε ένα ρεαλιστικό ενδεχόμενο ήταν η σοβαρή ενίσχυση του ρόλου της πόλης σε σχέση με τη βαλκανική γεωπολιτική ζώνη, με αιχμές τους διεθνείς περιφερειακούς οργανισμούς, τον τουρισμό, το ειδικό εμπόριο και βέβαια και τις μεταφορές.

Αυτή ήταν η αξιολόγηση των προοπτικών εκείνη την περίοδο. Αυτό που συνέβη έντεκα-δώδεκα χρόνια μετά, όταν το βλέπουμε αναδρομικά, είναι ότι η πραγματική πορεία ήταν σαφώς λιγότερο ευνοϊκή από τις προοπτικές – που ούτως ή άλλως δεν ισοδυναμούσαν με κάποια ραγδαία αλλαγή. Δεν περιμέναμε καμιά επανάσταση. Περιμέναμε μια σχετική βελτίωση, ουσιαστική ενδεχομένως.

Αυτό που συνέβη είναι ότι υπήρξε κάποια βελτίωση αλλά πολύ περιορισμένη, τόσο από την άποψη της σημασίας της για τη συνολική οικονομία όσο και από άποψη δραστηριοτήτων. Υπήρξε, για παράδειγμα, μια διείσδυση των ελληνικών τραπεζών στα Βαλκάνια. Αλλά υπήρξαν και αρνητικές εξελίξεις όσον αφορά, π.χ., τις εξαγωγές σε ορισμένες χώρες. Και ο απολογισμός των Ολυμπιακών Αγώνων ήταν, επίσης, σαφώς λιγότερο θετικός από όσο θα μπορούσε να είναι: έξι χρόνια μετά τη διεξαγωγή τους, δεν απέφεραν αυτό που ήλπιζε κανείς – και αναφέρομαι εδώ στη διεθνή εικόνα της πόλης και όχι στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της.

Πού βρισκόμαστε σήμερα, το 2010: έχω συντάξει τον ίδιο πίνακα αξιολόγησης του ρόλου των δύο ελληνικών μητροπόλεων, με τις ίδιες παραμέτρους και την ίδια μεθοδολογία, αλλά με τα σημερινά δεδομένα. Σε σύγκριση με τον προηγούμενο πίνακα, μια πρώτη εμφανής διαφορά είναι ότι τα κόκκινα τετραγωνίδια είναι πιο πολλά. Μία από τις άλλες αλλαγές είναι η αλλαγή του χρώματος που αφορούσε την ευρωζώνη από μπλε

σε γκρίζο: στον πρώτο πίνακα ήταν μια σαφώς ευνοϊκή θετική προοπτική, που θα βελτίωνε την κατάσταση, ενώ σήμερα έχει ήδη πραγματοποιηθεί –συνεπώς προεξοφληθεί, σε γεωπολιτικό επίπεδο– και μάλιστα με όξι μηδενικές πιθανότητες εξόδου της Ελλάδας από αυτή, με δεδομένη την εν εξελίξει κρίση. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και αν η χώρα παραμείνει στην ευρωζώνη, η σχετική της θέση θα είναι ασθενής για αρκετά χρόνια, και συνεπώς το πλεονέκτημα αυτό είναι λιγότερο ισχυρό σήμερα από ό,τι γύρω στο 2000. Και η σχετική θέση της Ε.Ε. στον διεθνή χώρο παρουσιάζει άλλωστε προβλήματα, με τη ραγδαία άνοδο χωρών όπως η Κίνα, η Ινδία ή η Βραζιλία, και συνεπώς και η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ο.Ν.Ε. δεν έχει το βάρος που είχε τότε. Επίσης οι βαλκανικές χώρες έχουν ήδη ενταχθεί στην Ε.Ε., άρα δεν μπορούμε να παίξουμε σε σχέση με αυτές ένα ρόλο συνδετήριου κρίκου, όπως παλαιότερα.

Άρα βλέπουμε ότι πολλές εξωγενείς παράμετροι έχουν αλλάξει προς το χειρότερο. Το ίδιο συμβαίνει, επιπλέον, και σε ενδογενείς παραμέτρους, όπως η δυναμική της ελληνικής οικονομίας, το επενδυτικό περιβάλλον ή η εσωτερική λειτουργία των πόλεων: αν δεν επιδεινώθηκαν, παραμένουν εξίσου αρνητικές, μετά απ' αυτή τη δεκαετία, ενώ οι συνολικές δυσκολίες έχουν μεγαλώσει, και συνεπώς θα έπρεπε να αντισταθμιστούν από βελτιώσεις σε αυτά τα πεδία, έστω και για τη διατήρηση του ισοζυγίου σταθερού. Όπως είναι σήμερα τα πράγματα, το ισοζύγιο έχει συνολικά χειροτερεύσει.

Για να συνοψίσω την όλη ανάλυση, ο διεθνής ρόλος των δύο ελληνικών μητροπόλεων ήταν, πριν από μια δεκαετία, αδύναμος: υπήρχαν τότε μεσαιές προοπτικές βελτίωσής του, και τελικά αυτές οι προοπτικές δεν οδήγησαν σε πραγματικά αποτελέσματα. Χάθηκε δηλαδή μια δεκαετία, και σήμερα η κατάσταση είναι χειρότερη από ό,τι στην αρχή της δεκαετίας αυτής – αν όχι με όρους κατάστασης, σίγουρα με όρους δυνατοτήτων εξέλιξης. Ιδιαίτερα βραχυ-μεσοπρόθεσμα, ας πούμε μια πενταετία, η εικόνα εμφανίζεται εξαιρετικά δυσμενής, διότι κανείς από τους παράγοντες του πίνακα που έχουν αρνητικό πρόσημο δεν φαίνεται ότι μπορεί να βελτιωθεί ουσιαστικά σε τέτοιο ορίζοντα. Σε μεγαλύτερο χρονικό βάθος, το καλύτερο που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι οι προοπτικές είναι εξαιρετικά ασαφείς, επειδή υπάρχουν πολλά ασάθμητα, δηλαδή ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες η εξέλιξη των οποίων είναι σήμερα ελάχιστα προβλέψιμη. Ευχαριστώ.

Μ. Αγγελίδης Να ευχαριστήσουμε τον κ. Οικονόμου για την εμπειριστατωμένη ανάλυση του διεθνούς ρόλου των δύο μητροπολιτικών μας περιοχών που έχουν αυτό το περίεργο, όπως τόνισε ο κ. Οικονόμου – ότι ενώ έχουν ένα πολύ μεγάλο μέγεθος πληθυσμιακό σε σχέση με τον ευρωπαϊκό χώρο, ο ρόλος τους είναι πολύ πιο περιορισμένος, και γι' αυτό η συνεισφορά της ανάλυσης της θέσης τους μέσα στον ευρωπαϊκό και τον βαλκανικό χώρο είναι, νομίζω, πάρα πολύ χρήσιμη για οποιαδήποτε στρατηγική χαράξουμε στη χωροταξία. Θα παρακαλέσω τον κ. Κωστή Χατζημικάλη να παρουσιάσει την εισήγησή του.

Κ. Χατζημικάλης Ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση. Δεν θα σας δείξω εγώ διαφάνειες και χάρτες, έχω προετοιμαστεί για μια σύντομη παρέμβαση¹ τύπου «στρογγυλό τραπέζι», όπως έλεγε η πρόσκληση, και όχι για αυτόνομη εισήγηση. Θα προσπαθήσω να περιγράψω σύντομα αυτό που πιστεύω ότι αφορά στον νέο διεθνή ρόλο της χώρας, των πόλεων και των περιφερειών που τη συγκροτούν. Στη σχετική συζήτηση, ο διεθνής ρόλος περιγράφεται ή/και αναζητείται κυρίως με οικονομικά, γεωπολιτικά και πολιτισμικά δεδομένα και σε ελάχιστες περιπτώσεις λαμβάνονται υπόψη κοινωνικά και περιβαλλοντικά θέματα, π.χ. οικονομικοί μετανάστες ή διασυννοριακές συνεργασίες για έλεγχο της ρύπανσης.

Η προηγούμενη εισήγηση του συνάδελφου Γρηγόρη Καυκαλά με τις ενδιαφέρουσες διαφάνειες μας εικονογράφησε με πληρότητα μια πτυχή της ανάλυσης των διεθνών σχέσεων και των διεθνών ρόλων στα πλαίσια της Ε.Ε. (βλ. χάρτες σεναρίων της Ε.Ε.). Στη χωροταξία συχνά χρησιμοποιούνται διαγράμματα σεναρίων, όπως αυτά που έδειξε ο Γ. Καυκαλάς, τα οποία με γεωμετρικά γραφήματα, ενώνοντας π.χ. με βέλη διαφορετικού πάχους πόλεις, περιφέρειες και χώρες, προσπαθούν να αναπαράσθουν τάσεις και προθέσεις.

Σπάνια όμως αποτυπώνουν την ουσία και το βάρος των άυλων οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ των χωρικών μονάδων που ενώνουν. Τι περιγράφει η σύνδεση με ένα βέλος της πόλης Α με τη Β όταν αυτή δεν είναι μια μεταφορική υποδομή; Η χρήση τέτοιου τύπου γραφημάτων

---

1. Διατηρώ τη δομή και τα περιεχόμενα του προφορικού λόγου, προσθέτοντας μόνο κάποιες αναφορές. Ευχαριστώ την Καθηγήτρια Ελίζα Παναγιωτάτου για την πρόσκληση.

αποτελεί παράδοση στον χωροταξικό σχεδιασμό, έχει όμως πολλά δομικά προβλήματα γιατί υποβιβάζει σε γεωμετρικές στατικές σχέσεις τις οικονομικές και κοινωνικές δυναμικές. Πώς θα μπορούσαν να ενταχθούν σε χωροταξικό σενάριο οι αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών της επόμενης Πέμπτης² –οι οποίες πιθανόν να αλλάξουν εντελώς τη διεθνή θέση της Ελλάδας– και ποιος θα είναι ο ρόλος της στην Ανατολική Μεσόγειο και στα Βαλκάνια στα επόμενα είκοσι χρόνια; Η τρομερή οικονομική κρίση που βιώνουμε σήμερα βρίσκεται στην αρχή ενός επώδυνου κύκλου αναδιάρθρωσης και μπορεί σύντομα να μας οδηγήσει να μιλάμε όχι για νέο διεθνή ρόλο της Ελλάδας, αλλά για αναπαραγωγή του γνωστού παλιού της δεκαετίας του 1960. Αλλά η ιστορία σπάνια επαναλαμβάνεται και όταν αυτό συμβαίνει, γίνεται ως φάρσα ή ως τραγωδία.

Τι σημαίνει όμως αναζήτηση νέου ρόλου; Εδώ έχουμε μια ακόμη παρεξήγηση. Συχνά οι χωροτάκτες αποδίδουν ρόλους σε πόλεις και περιοχές, τις κατατάσσουν με κάποιες λειτουργικές ιεραρχίες τύπου κεντρικών τόπων W. Christaller. Θυμίζω τις μεγαλόστομες αναγγελίες για τη «Θεσσαλονίκη: Μητρόπολη των Βαλκανίων», για την «Πάτρα: Δυτική Πύλη της Ελλάδας» και για την «Κρήτη: κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου». Η διαδικασία αυτή αναπαράγεται και σε διεθνές επίπεδο με τις γνωστές ταξινομήσεις που μας έδειξε και ο συνάδελφος Δ. Οικονόμου. Όμως το περισσότερο που μπορούν να κάνουν οι ιεραρχήσεις και οι αποδόσεις ρόλων σε πόλεις και περιφέρειες, κυρίως στη διεθνή κλίμακα, είναι να περιγράψουν, σωστά ή λάθος, μια υφιστάμενη κατάσταση, σπάνια όμως λειτουργούν ως αναπτυξιακοί στόχοι. Για το θέμα αυτό θα επανέλθω στο τέλος της παρέμβασής μου.

Επανερχόμενος στον διεθνή ρόλο της χώρας και των δύο μητροπολιτικών κέντρων, τα τελευταία δύο χρόνια έχει αλλάξει εντελώς το πολιτικό και οικονομικό τοπίο και έχουν διαψευστεί οικτρά οι φιλόδοξες προγραμματικές διακηρύξεις που ακούγαμε δέκα χρόνια τώρα. Τα ιδεολογήματα του εκσυγχρονισμού, της ισχυρής και ανταγωνιστικής Ελλάδας, της

---

2. Στις 25.3.10 αποφασίστηκε στις Βρυξέλλες το «πακέτο» στήριξης της Ελλάδας από την Ε.Ε. και το Δ.Ν.Τ., το οποίο υλοποιήθηκε με την υπογραφή σχετικού μνημονίου. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να δεχθεί έκτοτε αυστηρή επιτήρηση με δραματικές αρνητικές επιπτώσεις στους μισθούς, στις εργασιακές σχέσεις και στα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά δικαιώματα των Ελλήνων πολιτών. Η οικονομία μπήκε σε βαθιά ύφεση με αβέβαια αποτελέσματα και η κοινωνία σε μεγάλη αναταραχή.

νέας διακυβέρνησης και ενός νέου διεθνούς ρόλου για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη ακούγονται σήμερα, στην αρχή της μεγάλης οικονομικής κρίσης και της βαθιάς ύφεσης, ως κακόγουστα αστεία. Θα περιοριστώ σε μια περίοδο κατά την οποία θεμελιώνεται η σημερινή κρίση και οι διαψεύσεις που περιέγραφα πριν. Είναι η περίοδος 1996-2008 με τους γνωστούς και ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς διεύρυνσης του Α.Ε.Π., την ένταξη της χώρας στην Ο.Ν.Ε., τη μεγάλη αύξηση της κατανάλωσης αλλά και του δανεισμού των νοικοκυριών, τον σημαντικό τεχνολογικό εκσυγχρονισμό πολλών υποδομών. Οι εξελίξεις αυτές συνοδεύτηκαν από τη μείωση της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας, της γεωργίας και του τουρισμού, την αύξηση του εμπορικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους, τις περιορισμένες κοινωνικές δαπάνες, την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και την αύξηση της ανεργίας. Ωφελημένες ήταν κυρίως οι τράπεζες και οι χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, οι οποίες αξιοποίησαν το ισχυρό ευρώ για να επεκταθούν σε γειτονικές χώρες. Εκμεταλλεύτηκαν την παροχή ρευστότητας από την Ε.Κ.Τ. για να διευρύνουν τον κερδοφόρο δανεισμό στα μεσαία και εργατικά στρώματα. Ήταν η εισαγωγή εις τα καθ' ημάς της βαλκάνιας εκδοχής του νεοφιλελευθερισμού, με τις αναμενόμενες τοπικές στρεβλώσεις και ανεπάρκειες που χαρακτηρίζουν κάθε πολιτική στην Ελλάδα.

Θυμόμαστε όλοι τις προσπάθειες εκλογίκευσης από πολιτικούς αλλά και συναδέλφους επιστήμονες των πρώτων αρνητικών δεδομένων μετά την ένταξη στην Ο.Ν.Ε. Το κύριο πρόβλημα για τους εκσυγχρονιστές του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και τη νέα διακυβέρνηση της Ν.Δ. ήταν η χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας και η χαμηλή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων. Μας έλεγαν τότε ότι το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στον παγκόσμιο ανταγωνισμό θα επέφερε μια αναδιάρθρωση προς τα πάνω, προς κλάδους και προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας. Το πρόβλημα όμως της χώρας είχε βαθύτερες οικονομικές, κοινωνικές και γεωγραφικές ρίζες.

Οι άνισα ανεπτυγμένες εδώ και δεκαετίες περιφέρειες της ευρωζώνης, μαζί με αυτές και οι ελληνικές, βρέθηκαν ξαφνικά με το ίδιο νόμισμα, αλλά με διαφορετικά παραγωγικά συστήματα και ειδικεύσεις, με διαφορετικά δομημένες αγορές εργασίας και διαφορετικές προσβασιμότητες (θεσμικά και λόγω απόστασης) προς τον «πυρήνα» της ευρωζώνης. Και το κυριότερο για τις πλέον αδύναμες: χωρίς το παλαιό θεσμικό πλαίσιο κρατικής προστασίας που είχαν πριν την ένταξη στο ευρώ, δηλαδή χωρίς

εθνική νομισματική πολιτική, κίνητρα και επιδοτήσεις για επενδύσεις και άλλες πολιτικές υπέρ των καθυστερημένων περιφερειών που τώρα θεωρήθηκαν ότι λειτουργούν ενάντια στον ανταγωνισμό.

Όμως, όπως ξέρουν ακόμη και οι φοιτητές περιφερειακής ανάπτυξης, η ελεύθερη λειτουργία της αγοράς και ειδικά ο νεοφιλελευθερισμός, σε συνδυασμό με τη βίαιη εισαγωγή ενός ενιαίου νομίσματος, θέτει σε λειτουργία μηχανισμούς πόλωσης προς όφελος των ήδη αναπτυγμένων περιφερειών, αυτό που ο Gunnar Myrdal είχε αποκαλέσει από το 1955, «διαδικασία απομύζησης» του πλούτου από τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες. Στη μαρξιστική οικονομική γεωγραφία το ονομάζουμε γεωγραφικά άνιση ανάπτυξη σε πολλαπλές κλίμακες.³ Η διαδικασία αυτή επαληθεύτηκε και στην ευρωζώνη με τη σημαντική οικονομική και γεωγραφική αναδιάρθρωση προς όφελος των ήδη ανεπτυγμένων περιφερειών της Γαλλίας, της Ολλανδίας, της Αυστρίας και κυρίως της Γερμανίας, που είδαν τα εμπορικά τους πλεονάσματα να εκτινάσσονται στο διάστημα 1997-2006. Παρά την κατακόρυφη άνοδο του ενδοκοινοτικού εμπορίου, οι νοτιοευρωπαϊκές περιφέρειες δεν μπορούσαν να εξάγουν πλέον τα προϊόντα τους λόγω του ευρώ (γιατί βέβαια δεν είχαν προλάβει να μετεξελιχθούν σε υψηλής προστιθέμενης αξίας) και είδαν σε μια πενταετία να εξασθενούν τα περιφερειακά/τοπικά παραγωγικά τους συστήματα. Ακόμη και στις υποδειγματικές «περιοχές-βιομηχανικά συστήματα» της περιφέρειας Τρίτης Ιταλίας, ή στη Βαλένθια και τη Μούρθια της Ισπανίας, οι ευέλικτες και καινοτόμες μικρομεσαίες επιχειρήσεις αναζήτησαν μετεγκατάσταση σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους ή προσέλαβαν ξένο εργατικό δυναμικό.⁴ Παράλληλα τα πλεονάσματα στις κεντρικές βορειοευρωπαϊκές περιφέρειες της ευρωζώνης μετατράπηκαν σε εξαγωγές κεφαλαίων προς το νότο μέσω επιθετικών εξαγορών τοπικών επιχειρήσεων με όνομα-μάρκα (βλ. Misco, Λουμίδης, Μαρινόπουλος, Ηρακλής στην Ελλάδα) και φυσικά ως τραπεζικός δανεισμός.

Τα παραπάνω επέφεραν την ανάδυση ισχυρών τάσεων κοινωνικής και

---

3. Βλ. D. Harvey (2003), *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press· και D. Harvey (2010), *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, London: Profile books.

4. Βλ. Hadjimichalis, C. (2006), «The end of Third Italy as we knew it?», *Antipode*, vol. 38:1, σ. 82-106.

γεωγραφικής πόλωσης και στο εσωτερικό των νοτιοευρωπαϊκών χωρών. Στην Ελλάδα, την περίοδο αυτή έχουμε μια αντιστροφή των αποκεντρωτικών τάσεων των προηγούμενων δεκαετιών και μια σημαντική επαναπόλωση δραστηριοτήτων και πλούτου κυρίως στην Αττική και δευτερευόντως στη Θεσσαλονίκη, με εξαίρεση τις τουριστικές εγκαταστάσεις νέου τύπου. Αυτή η επαναπόλωση προκλήθηκε από την κατάρρευση της βιομηχανικής βάσης στις περιφέρειες, κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα και την ανάδυση των επιχειρήσεων της λεγόμενης νέας οικονομίας –κυρίως τράπεζες, χρηματοπιστωτικές, ασφάλειες, logistics, εμπορικά πολυκέντρα– που προφανώς αναζητούσαν οικονομίες συγκέντρωσης και αστικοποίησης και γι' αυτό κατευθύνθηκαν στα αστικά κέντρα. Σήμερα το 50% του εθνικού Α.Ε.Π. παράγεται στην Αττική, ενώ το 1995 ήταν 36% και οι ανισότητες στο κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. μεταξύ των δεκατριών περιφερειών από 22,8 το 2000 ανέβηκαν στο 29,6 το 2007.⁵ Παράλληλα είχαμε την αύξηση των φτωχών νοικοκυριών στο σύνολο του πληθυσμού, που σήμερα ξεπερνά το 21% και την έντονη πόλωση στα εισοδήματα (δείκτης Gini 0,3441 για το 2003 και 0,3565 για το 2006).⁶

Η παραγωγική αναδιάρθρωση στη Βόρεια Ελλάδα είναι χαρακτηριστική των παραπάνω τάσεων όσο και των αντιφατικών πολιτικών της περιόδου. Τα κοντινά μας Βαλκάνια αντιμετώπιστηκαν από τις ελληνικές επιχειρήσεις ως ένα νέο Ελ Ντοράντο για τη μετεγκατάστασή τους λόγω γεωγραφικής γειτνίασης και για εκμετάλλευση ενός φτηνού, εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού στην πλειοψηφεία του γυναικείου. Μόνο από το νομό Δράμας, αν θυμάμαι καλά, έφυγαν 64 επιχειρήσεις και χάθηκαν 9.000-10.000 εργασίας. Η «κατάκτηση» των Βαλκανίων ήταν στρατηγική επιλογή του τότε υπουργού Εθνικής Οικονομίας κ. Παπαντωνίου, ο οποίος έδινε ψηλές επιδοτήσεις για δημιουργία επιχειρήσεων στην Αλβανία, επιδοτώντας έτσι έμμεσα την αποβιομηχάνιση της Βόρειας Ελλάδας.

Όμως οι περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις που πήγαν στα Βαλκάνια, λόγω των δομικών τους χαρακτηριστικών (μικρές σε μέγεθος, εντάσεις εργασίας σε κλάδους μη ανταγωνιστικούς, χωρίς καινοτομίες) δεν λειτούργησαν ως ξένες άμεσες επενδύσεις μεταφέροντας πόρους και αναπτυξιακή δυναμική στη χώρα και περιφέρεια προέλευσης, όπως έκαναν

5. Βλ. EUROSTAT, 2008.

6. Βλ. ΕΚΚΕ (2010), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας*, Αθήνα.

οι βορειοευρωπαϊκές που εξαγόρασαν ελληνικές επιχειρήσεις. Έτσι, το «βόρειο αναπτυξιακό τόξο» που ευαγγελιζόταν το ΠΑ.ΣΟ.Κ. περιορίστηκε στη μεταφορά της μικρομεσαίας ελληνικής παραβατικότητας και καπασοσύνης στη βαλκανική ενδοχώρα, επιδότησε την αποβιομηχάνιση και άνοιξε τις διόδους για την κάθοδο φτηνού εργατικού δυναμικού. Το τελευταίο έδωσε μια μεγάλη ώθηση στην οικονομική μεγέθυνση στις περιφέρειες και στα αστικά κέντρα, αλλά σε κλάδους με ανειδίκευτη εργασία όπως η γεωργία, οι οικοδομές, τα δημόσια έργα και ο τουρισμός και όχι σε κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας που αναζητούσαν οι πολιτικές των τότε κυβερνήσεων.

Οι αρνητικές αυτές τάσεις ενισχύθηκαν από την ιδιαίτερα επιζήμια στρατηγική επιλογή για την ελληνική οικονομία και κοινωνία της ανάληψης και υλοποίησης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην Αθήνα. Για μια οκταετία όλες οι αναπτυξιακές επιλογές υπηρετούσαν τη «Νέα Μεγάλη Ιδέα», σύμφωνα με τον τότε Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. κ. Κ. Λαλιώτη, η οποία εκτός από την αύξηση του δημόσιου χρέους κατά 20 δισ. ευρώ περίπου, άφησε πίσω της ένα τεράστιο κόστος χαμένων ευκαιριών ανάπτυξης στις περιφέρειες της χώρας. Αρκεί να θυμηθούμε ότι μόνο το κόστος της ασφάλειας των Αγώνων αντιστοιχούσε με 2,5 περίπου γέφυρες Ρίου-Αντιρρίου. Υποτίθεται ότι ο μεγάλος κερδοσέμος από τους αγώνες θα ήταν ο τουρισμός, αλλά το 2009 το τουριστικό συνάλλαγμα ήταν 10,3 δισ. ευρώ, ενώ το 2000 ήταν 10 δισ., οι προβλέψεις για 445.000 νέες θέσεις εργασίας στον τουριστικό κλάδο ουδέποτε επιβεβαιώθηκαν και το 2008, 750 ξενοδοχεία όλων των κατηγοριών (ανάμεσά τους και πολυτελή 300-400 κλινών σε Κρήτη και Ρόδο) έχουν βγει στο σφυρί. Συνολικά, το 2005 που θα «εκταμιεύαμε» τους αγώνες, η συνολική ανάπτυξη περιορίστηκε στο 2,2%, στα επίπεδα του 1990. Και όπως ανέφερε στο προηγούμενο τραπέζι ο συνάδελφος Παντελής Σκάγιανης, η διοίκηση δεν «έμαθε» και η παρωδία συνεχίζεται με την οργάνωση των Μεσογειακών Αγώνων στο Βόλο και στη Θεσσαλία εν μέσω της σοβαρής κρίσης που βιώνουμε σήμερα.

Υπήρξε ωστόσο μια σημαντική προσπάθεια εκλογίκευσης της ανάληψης των Ολυμπιακών Αγώνων και της συγκέντρωσης των δημοσίων επενδύσεων στην Αττική. Τα επιχειρήματα έλεγαν ότι οι περιφερειακές ανισότητες είχαν μειωθεί, ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα η πρωτεύουσα είχε παραμεληθεί και, τέλος, οι αγώνες και οι επενδύσεις στο λεκανοπέδιο θα

ενισχύσουν τον στρατηγικό στόχο της διεθνοποίησης της πόλης.⁷ Έχω αναπτύξει αλλού τον αντίλογο σε αυτά τα επιχειρήματα⁸ και εδώ θα συζητήσω –και με αυτό θα ολοκληρώσω– τα προβλήματα που εμπεριέχει η επιδίωξη του διεθνούς ρόλου ως στρατηγικού στόχου για βιώσιμη αστική ανάπτυξη. Το κυρίαρχο πλαίσιο της θεωρητικής συζήτησης και οι στρατηγικές προγραμματικές προθέσεις για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη μετά το 1990 είναι θεμελιωμένα σε μια διπλή υπόθεση:

α) για να αναπτυχθούν με επιτυχία οι δύο μητροπολιτικές περιοχές πρέπει να διεθνοποιηθούν και να ανταγωνιστούν οικονομικά με άλλες αντίστοιχες διεθνείς μητροπόλεις, και

β) αν ο ανταγωνισμός αυτός είναι επιτυχής και επιτευχθεί η διεθνοποίησή τους τότε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες-στόχους θα περιοριστούν οι σημερινές δυσλειτουργίες και τα θετικά αποτελέσματα θα διαχυθούν στο σύνολο της χώρας.

Η διπλή αυτή υπόθεση αντλεί τη νομιμοποίησή της από τα πρότυπα των «επιτυχημένων» διεθνών μητροπόλεων, από τις προγραμματικές κατευθύνσεις που δίνουν διεθνείς οργανισμοί (π.χ. Ο.Ο.Σ.Α., Παγκόσμια Τράπεζα), από την Ε.Ε. και από πολλές μεμονωμένες ερευνητικές εργασίες. Κοινή συνιστώσα αυτών των προσεγγίσεων αποτελεί, μεταξύ άλλων, η νεοφιλελεύθερη θέση ότι οι πόλεις και οι περιφέρειες πρέπει να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την προσέλκυση διεθνών επενδύσεων, μεγα-γεγονότων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, την ανάπτυξη χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, την ανάπτυξη καινοτομιών, τις συνέργειες με ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια κ.ά. Ο ανταγωνισμός θα αυξήσει τα «έσοδα» των πόλεων και των περιφερειών και δεν θα χρειάζονται οι κρατικές χρηματοδοτήσεις.

Όμως όλα τα επιτυχημένα παραδείγματα πόλεων με τους όρους που περιέγραφα και τα οποία επαναλαμβάνονται μονότονα στη διεθνή βιβλιογραφία (π.χ., Λονδίνο, Παρίσι, Νέα Υόρκη, Τόκιο, Βαρκελώνη κ.ά.)

7. Βλ. Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., Δεμαθάς, Ζ., Πετράκος, Γ., Πυργιώτης, Γ. (2001), *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας και Ε.Μ.Π., Ερευνητικό Πρόγραμμα (2004), *Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης για την Αθήνα-Αττική*, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. (επιστ. υπ. Κλειτώ Γεράρδη).

8. Βλ. Σταθάκης, Γ., Χατζημιχάλης, Κ. (2004), «Αθήνα Διεθνής Πόλη: από την επιθυμία των ολίγων στην πραγματικότητα των πολλών», *Γεωγραφίες* 7, σ. 26-47.

αποτελούν ιστορικές, μακροχρόνιες θετικές αναδιαρθρώσεις τοπικών παραγωγικών, θεσμικών, πολιτισμικών και κοινωνικών παραγόντων. *Με άλλα λόγια, καμία από τις πόλεις-πρότυπα του νεοφιλελευθερισμού δεν είναι το αποτέλεσμα βραχυπρόθεσμων πολιτικών προγραμματισμού αστικής ανάπτυξης.* Αυτές οι πόλεις και οι περιφέρειες δεν μπορούν να προσεγγίζονται ως αυθύπαρκτοι τόποι, ως ανεξάρτητα υποκείμενα οικονομικού προγραμματισμού. Αποτελούν οργανικά στοιχεία των αντίστοιχων εθνικών και περιφερειακών οικονομιών και συμμετέχουν στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας από προνομιακές θέσεις ήδη από τον 18ο-19ο αιώνα.

Ο οικονομικός ανταγωνισμός και η διεθνοποίηση πόλεων και περιφερειών δεν μπορούν και δεν πρέπει να αποτελούν προγραμματικούς στόχους δημοσίου συμφέροντος γιατί δεν αφορούν το σύνολο των κατοίκων, υποβιβάζουν τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές προτεραιότητες του προγραμματισμού, δημιουργούν τοπικά ελλείμματα δημοκρατίας και υπονομεύουν μέσω των υπέρογκων δανείων το μέλλον των επόμενων γενεών.

Αυτό που χρειάζεται είναι η επαναπροσέγγιση των ζητημάτων χωροταξικής και αστικής ανάπτυξης με κύριο αίτημα για προγραμματισμό και σχεδιασμό για *συνθησιμένες, κανονικές, ανθρώπινες* πόλεις και περιφέρειες.⁹ Δεν προτείνω επαναστάσεις ενάντια στον καπιταλισμό και την αγορά, αλλά αναζητώ το «συνθησιμένο», το «καθημερινό», αυτό που αφορά όλους/-ες και όχι την παγκόσμια επιτυχία και ή τις τρομερές καινοτομίες που αφορούν λίγες πόλεις/περιφέρειες και λίγους/-ες πολίτες. Μπορούμε να αμφισβητήσουμε λοιπόν τα νεοφιλελεύθερα πρότυπα των διεθνών ανταγωνιστικών πόλεων και τις δογματικές θεωρίες και ταξινομήσεις που τα υποστηρίζουν και να αναζητήσουμε έναν οικουμενικό διεθνισμό με συνεργασίες σε περισσότερο κοινωνικά και οικολογικά ευαίσθητες κατευθύνσεις.

Ο νέος διεθνής ρόλος της Ελλάδας στην Ε.Ε., στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα χωροταξικού προγραμματισμού

9. Amin, A., και Graham, S. (1997), «The ordinary city», *Transactions of the Institute of British Geographers* 22, σ. 571-587· και Χατζημιχάλης, Κ. (2005), «Μητροπολιτικές περιόχες στην Ελλάδα, ανταγωνισμός και διεθνοποίηση: κριτικές σκέψεις για την Αθήνα», ανακοίνωση στο Α' Συνέδριο του περιοδικού *Γεωγραφίες*, Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος) (mimeo).

και σχεδιασμού. Δεν μπορεί να κατακτηθεί μέσω της απόδοσης ρόλων και τη σχεδίαση σεναρίων και γραφημάτων. Η χωροταξία μπορεί να είναι χρήσιμη όταν συνομιλεί και συνεργάζεται με ρεαλιστικούς και έξυπνους οικονομικούς και γεωπολιτικούς στόχους και όχι σαν κι αυτούς που μας έφεραν ως εδώ, στη σημερινή κρίση.

Μ. Αγγελίδης Να ευχαριστήσουμε πολύ τον κ. Χατζημιάλη γι' αυτή τη συστηματική κριτική της διασύνδεσης των εξελίξεων, των πραγματικών εξελίξεων που έγιναν στην Ελλάδα σε σχέση με τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, με τις διακρούσεις της πολιτικής που έγιναν όλα αυτά τα χρόνια και τελικά με τις πραγματικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν.

Νομίζω τώρα, μετά τις εισηγήσεις, θα έχει ανοίξει η διάθεση αρκετών από σας να κάνετε ερωτήσεις ή να διατυπώσετε τις απόψεις σας. Οι τοποθετήσεις να είναι σχετικά συνοπτικές γιατί έχει μείνει σχετικά περιορισμένος χρόνος και γιατί θα υπάρχει δυνατότητα στη γενική συζήτηση να γίνουν αναλυτικότερες τοποθετήσεις.

Η κ. Μελανίτου.

Α. Μελανίτου Εγώ ερώτηση ήθελα να κάνω –με κάλυψε βασικά η εισήγηση του κ. Χατζημιάλη ως προς την ανάλυση που έκανε– προς τον κ. Καυκαλά. Σε κάποιο σημείο μάς ανέφερε ότι η πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με τα ζητήματα που συζητούμε είναι αδιάφορη εάν προκριθεί το σενάριο της ανταγωνιστικότητας ή εάν προκριθεί το σενάριο της κοινωνικής συνοχής.

Νομίζω ότι, και από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε, το σενάριο της κοινωνικής συνοχής είναι αυτό που συμφέρει πραγματικά την εξέλιξη στην Ελλάδα, και θα έλεγα ότι ακριβώς επειδή προκρίθηκε το να μην κάνουμε τίποτα μέχρι στιγμής, φτάσαμε στο σημείο που φτάσαμε σήμερα. Γι' αυτό θα είναι πάρα πολύ κρίσιμο στις 25 Μαρτίου το αποτέλεσμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις εξελίξεις γι' αυτό το θέμα. Δηλαδή αν προκριθεί το σενάριο της ανταγωνιστικότητας, τα πράγματα θα είναι πολύ πιο δύσκολα.

Γ. Καυκαλάς Μια φράση. Συμφωνώ μαζί σας. Δεν είπα ότι η Ελλάδα έχει συμφέρον να μην κάνει τίποτα. Είπα ότι αν τα δει κανείς επιφανειακά, μπορεί να θεωρήσει ότι δεν χρειάζεται να κάνει τίποτα γιατί όλες οι πιθανές εξελίξεις την αφήνουν στην ίδια κατάσταση η οποία είναι μέτρια,

αλλά αν διαβάσει το δεύτερο και το τρίτο επίπεδο συνεπειών αντιλαμβάνεται διαφορετικά τα πράγματα, οπότε νομίζω ότι καλώς θέσατε το ζήτημα.

Δ. Λιανός Μια ερώτηση στον κ. Χατζημικάλη: Δεδομένου ότι και τα δύο Π.Ε.Π. –τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα Αττικής 2000-2006 και 2007-2013– θέτουν σαν βασικό στόχο την ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Περιφέρειας Αττικής, ένα τρίτο επίσημο κείμενο που είναι το Ρυθμιστικό της Αθήνας έχει και αυτό λίγο-πολύ την ίδια ταυτόσημη στοχοθέτηση· λίγο-πολύ, δεν λέω ότι ταυτίζονται πλήρως. Δεν έχω καταλάβει το νόημα της εισήγησής σας. Δηλαδή είναι λάθος αυτή η προσέγγιση της ενίσχυσης του μητροπολιτικού ρόλου, έναντι ποιου μοντέλου; Μιας ισόρροπης ενδογενούς ανάπτυξης, για παράδειγμα, επιλογής δεκαετίας του '80;

Κ. Χατζημικάλης Να πω καταρχήν ότι το ρυθμιστικό δεν έχει εντάξει στους στόχους του με τόσο σαφείς τους όρους τον διεθνή ανταγωνισμό και τον διεθνή ρόλο όσο το Π.Ε.Π. και νομίζω, ναι, ότι το Π.Ε.Π. έχει λανθασμένους στόχους κατά την άποψή μου. Αν πρέπει να σας πω ποιους άλλους στόχους θα έπρεπε να είχε, θα πρέπει να μιλήσουμε πολλή ώρα και νομίζω, δεν θα μας αφήσουν. Ναι, είναι λανθασμένοι στόχοι.

Π. Σκάγιαννης Μία ερώτηση προς τον κ. Καυκαλά και μία προς τον κ. Κότιο. Προς τον κ. Κότιο, για τον αγωγό Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη έχετε άποψη ότι είναι θετικός για την περιβαλλοντική διάσταση της Βόρειας Ελλάδας; Εγώ έχω την απολύτως αντίθετη άποψη. Απλώς δεν έχω καταλάβει ποια άποψη έχετε γι' αυτό.

Για τον κ. Καυκαλά, μία ερώτηση. Τα σενάρια είναι σενάρια προς σκέψη υλοποίησης ή είναι foresight σενάρια; Foresight. Εάν είναι foresight σενάρια, τότε θα έλεγα ότι λείπει ένα σενάριο το οποίο, απ' ό,τι φάνηκε, είναι εξαιρετικά δημοφιλές ανάμεσα στους ομιλητές, που είναι το σενάριο της καταστροφής, το οποίο δεν υπάρχει, και νομίζω ότι αυτό είναι πολύ κρίσιμο διότι όλοι φέρατε την καταστροφή εδώ σε σχέση με το μέλλον. Επομένως ένα foresight σενάριο της καταστροφής θα ήταν πολύ χρήσιμο. Στο προηγούμενο foresight, το technology foresight της Γ.Γ.Ε.Τ., υπήρχε σενάριο καταστροφής, το οποίο μάλλον επιβεβαιώνεται σιγά σιγά. Αυτό ήθελα να πω.

Γ. Καυκαλάς Τα σενάρια καθ' εαυτά δεν είναι προς υλοποίηση αλλά, καθώς πολλοί τα χρησιμοποιούν ως βάση αποφάσεων, αποκτούν μια αξία δευτερογενώς. Οπότε, ακόμα κι αν είναι ανόητα σενάρια ως προς τους στόχους ή αν ακολουθούν ατελείς μεθοδολογίες, θα πρέπει να τα λάβουμε υπόψη.

Π. Σκάγιαννης Ναι, αυτό είναι το θέμα ακριβώς· ότι επειδή τα σενάρια foresight είναι background –δεν είναι ακριβώς προς υλοποίηση– για σενάρια υλοποίησης, γι' αυτό λέω ότι λείπει το σενάριο καταστροφής, που αν το έχει κανείς μπορεί να προφυλάξει τη χώρα από μια σειρά εξελίξεις· αν έχει στο μυαλό του τι θα συμβεί αν υπάρχουν καταστροφές, όπως λιμοί και καταποντισμοί.

Α. Κόπιος Κύριε Σκάγιαννη, στην εισήγησή μου έγινε απλώς σύντομη αναφορά στο project Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη. Τη δική μου άποψη την έχω διατυπώσει πολλάκις και έχει ως ακολούθως: πρώτον, θεωρώ εξαιρετικά αμφιβολη την υλοποίηση του σχεδίου αυτού, γιατί υπάρχει αντίδραση από άλλες ισχυρές δυνάμεις. Δεύτερον, πιστεύω ότι δεν συμφέρει τη χώρα μας, γιατί η σύμβαση είναι αποικιοκρατικού τύπου. Πρόκειται, ειδικότερα, για μια κατά την άποψή μου ετεροβαρή σύμβαση, όπου το κόστος που επωμιζόμαστε φαίνεται να είναι υψηλότερο του αναμενόμενου οφέλους από την κατασκευή του έργου. Και τρίτον, το σχέδιο εκτιμάται ότι θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, κυρίως στην περιοχή του βορειοανατολικού Θρακικού Πελάγους, που ήδη επιβαρύνεται από την τουρκική βιομηχανική δραστηριότητα στην περιοχή. Σημειώνεται ότι υπάρχουν αντιδράσεις πολιτών και στην περιοχή του Μπουργκάς λόγω των προβλεπόμενων κινδύνων για το περιβάλλον.

Δράττομαι της ευκαιρίας για να συμπληρώσω αυτό που είπε και ο κ. Χατζημιάλης. Οι ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα αρχίζουν να γίνονται πολύ αρνητικές. Ήδη τα ισοζύγια πληρωμών μας, τα εμπορικά ισοζύγια με τις βαλκανικές χώρες γίνονται σιγά σιγά αρνητικά για τη χώρα μας, από θετικά που ήταν πριν δέκα-δεκαπέντε χρόνια. Αυτό σημαίνει ότι έχουμε ένα νέο φαινόμενο, κατά το οποίο οι ελληνικές επενδύσεις, οι επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων στα Βαλκάνια, εξάγουν πλέον προς την Ελλάδα.

Επιπλέον, θέλω να υπενθυμίσω ότι ο διεθνής ρόλος μιας χώρας προσδιορίζεται και από τις εσωτερικές της δυνάμεις. Ο ρόλος αυτός απαιτεί μια

ισχυρή κοινωνία, μια εύρωστη οικονομία, ισχυρές ηγεσίες, ένα αποτελεσματικό κράτος και μια δημόσια διοίκηση που να παράγει και να υλοποιεί εθνικές στρατηγικές και πολιτικές. Αυτές οι εσωτερικές προϋποθέσεις γνωρίζουμε όλοι ότι δεν υπάρχουν σε ικανοποιητικό βαθμό στη χώρα μας. Συνεπώς, ο όποιος διεθνής ρόλος της Ελλάδας μέχρι σήμερα ήταν ελάχιστο συγκροτημένος και, κυρίως, αποσπασματικός και ασυνεχής. Την οικονομική «διείσδυση», εξάλλου, στα Βαλκάνια την πραγματοποίησε ο ιδιωτικός και όχι ο κρατικός τομέας.

Μ. Αγγελίδης Μια τοποθέτηση της κ. Δ. Κατοχιανού, και θα κλείσουμε μαζί της.

Δ. Κατοχιανού Ο μεσογειακός χώρος στους χάρτες που παρουσιάστηκαν περιλαμβάνει και τον νότιο μεσογειακό χώρο. Ο χώρος αυτός είναι πολύ σημαντικός για την Ελλάδα, πιο σημαντικός από ό,τι για τις άλλες χώρες, οι οποίες έδρασαν αποικιοκρατικά στην ιστορία και έχουν δημιουργήσει ίσως και κάποιες αντιπάθειες ή κάποιες ιστορικές συγκρούσεις με τις χώρες αυτές. Εντούτοις δεν απασχόλησε αρκετά ο χώρος αυτός τους εισηγητές και θέλω να ρωτήσω γιατί.

Από τον κ. Καυκαλά θα ήθελα να ζητήσω περισσότερα για το πολυπολικό σύστημα που διαφαίνεται στην αστική δομή της Ευρώπης και, όπως κατάλαβα, ορίζεται βασικά από οικονομικές ελκτικές δυνάμεις που παραδοσιακά αναπτύσσουν οι μητροπόλεις. Μήπως, όμως, η αποβιομηχανίσή τους από τα μέσα του 20ού αιώνα και το γεγονός ότι στην τελευταία δεκαετία η οικονομία τους βασίστηκε αποκλειστικά σε χρηματοοικονομικές δραστηριότητες –κυρίως σε τραπεζικά τρικ ενίσχυσης της υπερκατανάλωσης και αδρανοποίησης των δημιουργικών δυνάμεων– τις καθιστά αδύναμες να συνεχίσουν να παίζουν κυρίαρχο ρόλο στο παγκοσμιοποιημένο αστικό σύστημα; Μήπως –και αυτό απευθύνεται και στον κ. Οικονόμου και στις προτάσεις του για την Αθήνα– η ανταγωνιστικότητα πρέπει να βρει παράλληλα ερείσματα για να αναπτύξει και να διατηρήσει την ακμαιοσύνη πόλεων και περιφερειών· ερείσματα στα οποία ιστορικές πόλεις και τόποι όπως η Αθήνα, η Ρώμη, μικρότερες πόλεις, συνεκτικές κοινωνικά και και ιστορικά περιοχές, γεωγραφικά απομονωμένες θέσεις και λίγο γνωστές μέχρι πρόσφατα ιδιαιτερότητες, πολιτισμικές, περιβαλλοντικές, γεωργικές, βιοτεχνικές και άλλες μπορούν να αποκτήσουν διεθνή εμβέλεια με οφέλη στην οικονομική τους βάση;

Γ. Καυκαλός Μια φράση σε αυτά που είπε η κ. Κατοχιανού. Όχι, δεν ξεχάσαμε τον μεσογειακό χώρο, γιατί το συμπέρασμα ουσιαστικά ήταν ότι η αναμενόμενη θετική σύνθεση για την Ελλάδα είναι σε μια προοπτική κατά την οποία η Ευρώπη κινείται τόσο σε μια λογική συνοχής όσο και σε μια λογική διευρυμένης διαπεριφερειακής συνεργασίας που έχει δύο εκδοχές: είτε να προσεγγίσει το νότιο της Μεσογείου ως περιφέρεια σε μια λογική εξάρτησης από την Ευρώπη είτε να υιοθετήσει μια λογική μεγαλύτερης και πιο ισότιμης συνεργασίας. Όπως είπα, αυτό το τελευταίο είναι θετική εκδοχή γιατί παράγει περισσότερες δυνατότητες για την Ελλάδα.

Άρα έφταιγε προφανώς η βιασύνη με την οποία όλα αυτά παρουσιάστηκαν που δεν έγινε σαφές αυτό το σημείο. Ελπίζω με την ευκαιρία αυτή της παρατήρησης να υπογραμμιστεί ότι όχι απλώς έχετε δίκιο αλλά είναι και μέρος του δικού μου συμπεράσματος.

Επίσης και το άλλο συμπληρώνει τη λογική, το ότι δηλαδή υπάρχουν δυνατότητες που μπορούν να υλοποιηθούν σε μικρότερες περιφέρειες, σε μικρότερες πόλεις, αλλά εδώ αναγκαστικά η εισήγηση περιορίστηκε στις μακρο-τάσεις. Αυτά είναι ανοιχτές εκδοχές. Μπορεί πράγματι να εμφανιστούν αυτές οι θετικές εξελίξεις, μπορεί και να μην εμφανιστούν.

Η προοπτική αυτή έχει να κάνει με το πώς κάθε περιοχή, κάθε σύστημα πόλεων, κάθε πολιτική, κάθε σύμπραξη ιδιωτικού-δημόσιου τομέα, όπως εξελίσσονται θα οδηγήσουν στην υλοποίηση τέτοιων θετικών προοπτικών. Άρα και στο χειρότερο πιθανό σενάριο από την άποψη των μακροτάσεων μπορούν να επιβιώσουν πολύ ανθρώπινες και πολύ αισιόδοξες εκδοχές, αλλά εμείς, οι πολίτες, πρέπει να τις κάνουμε πραγματικότητα. Δεν παράγονται μόνες τους. Συμφωνώ πάντως ότι οι παρατηρήσεις σας είναι σημαντικές.

Α. Κόπιος Για τον μεσογειακό χώρο αναφέρθηκα συνοπτικά, επειδή δεν είχα αρκετό χρόνο στη διάθεσή μου. Ανέφερα ότι οπισθοχωρήσαμε από την Ανατολική Μεσόγειο και ασχοληθήκαμε περισσότερο με τα Βαλκάνια μετά από αυτή την οπισθοχώρηση. Επικαλέστηκα, μάλιστα, το παράδειγμα της Αιγύπτου, που ήταν σημαντικός εξαγωγικός προσανατολισμός της χώρας μας στο παρελθόν. Σαφώς, υπάρχουν ευκαιρίες συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα με τις χώρες ειδικά της Ανατολικής Μεσογείου. Οι βορειοαφρικανικές χώρες του Μαγκρέμπ έχουν μεγάλη εξάρτηση από τη Γαλλία, οι άλλες όμως έχουν

πιο διαφοροποιημένη εξωτερική οικονομία. Έχουμε, λοιπόν, πολλές δυνατότητες να αναπτύξουμε εξαιρετικές και αμοιβαία επωφελείς σχέσεις από την Τουρκία μέχρι και την Αίγυπτο, συμπεριλαμβανομένων των χωρών του Κόλπου.

Σύνεδρος Μια ερώτηση ήθελα να κάνω προς τον κ. Κότιο. Στην εισήγησή σας, εν πάση περιπτώσει, δεν είναι προσμετρήσιμη η όποια εξαγωγική δυνατότητα αυτή τη στιγμή έχει η Ελλάδα στον αγροτικό της τομέα προς τα Βαλκάνια και γενικά προς τις χώρες της Μεσογείου;

Μιλήσατε μόνο για την ενεργειακή πολιτική ουσιαστικά, για τους άξονες διασύνδεσης Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολης. Η άλλη, η αγροτική πολιτική δηλαδή, δεν είναι μετρήσιμη, δεν το συζητάμε καθόλου ότι μπορεί να είναι μετρήσιμη; Εγώ τουλάχιστον είχα λανθασμένη εντύπωση, γιατί είχα την εντύπωση ότι είναι άκρως ανθηρή η δυνατότητα που έχει η Ελλάδα όσον αφορά την αγροτική εξαγωγή συμπεριφορά της. Ευχαριστώ.

Α. Κότιος Αν ευθυμείστε, αναφέρθηκα σε αθροιστικά νούμερα όσον αφορά τις εξαγωγές μας στα Βαλκάνια. Είπα ότι πάνω από το 20% των εξαγωγών μας οδεύει στις εννέα βαλκανικές χώρες. Διαθέτω τους σχετικούς πίνακες, όμως, λόγω του χρόνου, δεν προχώρησα σε μια τομεακή και κλαδική ανάλυση των εξαγωγών μας.

Από την ανάλυση των στοιχείων προκύπτει ότι ένα σημαντικό μέρος των εξαγωγών μας είναι τα επεξεργασμένα αγροτικά προϊόντα και οι πρώτες ύλες. Πλην, όμως, να ξέρουμε ότι τα φαρμακευτικά, χημικά, πλαστικά και τα μεταλλευτικά προϊόντα είναι πρώτα σε εξαγωγές. Είναι λυπηρό το γεγονός ότι η Ελλάδα, και το γνωρίζουμε αυτό όλοι, έχει ένα αρνητικό εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο στα αγροτικά προϊόντα.

Δεν έχουμε κατακτήσει τις αγορές παρά την ποιότητα των προϊόντων μας και τις δυνατότητες που έχουμε. Είμαστε και πολύ ακριβοί. Το ελληνικό μέλι, ενδεικτικά σας λέω, είναι τέσσερις φορές πιο ακριβό από το βουλγάρικο. Στις διεθνείς αγορές είμαστε ακριβοί. Έχουμε ποιότητα, έχουμε δυνατότητες, πλην όμως δεν τις έχουμε αξιοποιήσει, δεν έχουμε οργανωμένα συστήματα προώθησης των εξαγωγών μας, δεν έχουμε τυποποίηση σωστή, συσκευασία, marketing. Δεν έχουμε μπει σε ξένα δίκτυα διανομών.

Παρά τις διαπιστωμένες δυνατότητες, πολλά προβλήματα παραμένουν ανεπίλυτα. Συν η «μονοκουλτούρα» που έχουμε σε πολλές αγροτικές

περιοχές, συν το ότι η Θεσσαλία, η μεγαλύτερη πεδιάδα της χώρας μας, παράγει ακόμα βαμβάκι και σπάρη, συν τόσα άλλα που έχουμε καταστρέψει, όπως η παραδοσιακή γεωργική παραγωγή μας, η παραγωγή στις ορεινές και νησιώτικες περιοχές, η καθετοποίηση σε ορισμένους κλάδους της γεωργίας κ.ά. Το μέλλον της ελληνικής γεωργίας ανήκει σε μια ποιοτική-πιστοποιημένη αγροδιατροφική παραγωγή, με προσανατολισμό στην αγορά και όχι στις επιδοτήσεις, καθώς και απελευθερωμένη από ξεπερασμένους συνεταιρισμούς, ολιγοψώνια στην αγορά αγροτικής παραγωγής και ολιγοπώλια στις εισροές της παραγωγής.

ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

Σύνοψη-Συζήτηση

Π. Ζείκου, Γ. Καυκαλάς, Ρ. Κλουτσινιώτη, Π. Κοσμάκη,
Π. Λουκάκης, Δ. Μέλισσας, Δ. Οικονόμου, Π. Σκάγιαννης,
Κ. Χατζημιάλης. Συντονίστρια: Ε. Παναγιωτάτου

Ε. Παναγιωτίτου Δεν θυμάμαι να ήμουν πρόσφατα σε τόσο καλή παρέα όπως η αποψινή. Θέλω να ευχαριστήσω εκ μέρους του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας καταρχήν τους εισηγητές που μας τίμησαν με τις εξαιρετικές παρουσιάσεις τους και εσάς όλους που είστε σήμερα μαζί μας.

Δεν θα επιχειρήσω να συνθέσω τις πολύ ενδιαφέρουσες εισηγήσεις που ακούσαμε. Θα προσπαθήσω να διαγράψω ροές, σκέψεις, που έχω αποτυπώσει από αυτές, και παρακαλώ τους συναδέλφους που είναι εδώ να προσθέσουν ή να διορθώσουν όπου νομίζουν ότι δεν αποδίδω το περιεχόμενο των εισηγήσεων.

Είναι, νομίζω, σημαντική αυτή η συνάντηση εδώ στο Πολυτεχνείο. Τη συνάντηση αυτή οφείλαμε να την κάνουμε εδώ και πολλά χρόνια· την υλοποιούμε σήμερα με καθυστέρηση. Ελπίζω ότι θα μπορέσουμε να συνεχίσουμε την ανταλλαγή απόψεων.

Οι εισηγήσεις δείχνουν ότι βρισκόμαστε στη δίνη μιας οικονομικής κρίσης, κρίσης με νομοτελειακό χαρακτήρα, την οποία βαραίνει η διεθνής συγκυρία. Η τελευταία αναδεικνύει την αδυναμία μας σε μηχανισμούς και εργαλεία απεικόνισης, αξιολόγησης, σχεδιασμού και παρακολούθησης της πραγματικότητας. Αναδεικνύει επίσης πόσο ευάλωτα είναι αυτά τα εργαλεία, πόσο ευάλωτοι είμαστε εμείς οι ίδιοι σε σκοπιμότητες.

Οι εισηγήσεις ανέδειξαν την πολυπλοκότητα των ζητημάτων, το εύρος των αλληλεξαρτήσεων και την ασάφεια των προοπτικών. Έδειξαν ότι βρισκόμαστε σε μια κρίση στερεοτύπων, σε αναζήτηση άλλων προτύπων ανάπτυξης, θεσμικής και οργανωτικής υποστήριξης. Σήμερα, περισσότερο παρά ποτέ, το όραμα για χωρική συνοχή δεν μπορεί, νομίζω, παρά να βασίζεται σε ποικιλία χωρικών προτύπων.

Είναι πάρα πολλά τα θέματα που ανέδειξαν οι εισηγητές. Αφορούν, όπως ανέπτυξε ο κ. Π. Λουκάκης, την αναγκαιότητα ενίσχυσης ενδοπεριφερειακών δικτύων αστικών, πολιτισμικών και περιβαλλοντικών πόλων, τον εκσυγχρονισμό και την αποκατάσταση οριζόντιων σχέσεων παραγωγής, την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων και της ανισότητας σε τεχνικές και κοινωνικές περιφερειακές υποδομές. Τις νέες προοπτικές για χωρικούς άξονες ανάπτυξης.

Την πρόκληση που παρουσιάζει ο σχεδιασμός στα μεγάλα έργα ως προς την αειφορία/βιωσιμότητα από οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική άποψη και τον «απεγκλωβισμό» τους από τις μικροπολιτικές, όπως μας ανέπτυξε ο κ. Π. Σκάγιαννης. Το γεγονός ότι, παρά τις σημαντικές χρηματοδοτήσεις από τα τρία Κοινοτικά Πλαίσια, δεν φαίνεται να διασφαλίζεται περιφερειακή σύγκλιση.

Η κ. Ρ. Κλουτσινώτη έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην υιοθέτηση πολιτικών με στόχο τη διοικητική και γεωγραφική ανασυγκρότηση της χώρας, την πολυκεντρική και ισόρροπη χωρική ανάπτυξη, τον περιορισμό της εκτός σχεδίου δόμησης, την έρευνα και την τεχνολογία. Τη διαδρομή προς την αξιοβίωτη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη, την ανάπτυξη με πολιτισμικό χαρακτήρα, η οποία διασφαλίζει ελευθερία σκέψης και δράσης, υποστήριξε ο κ. Δ. Ρόκος. Ο κ. Καυκαλάς εστίασε στην ιδιαίτερη θέση και τις προοπτικές της Ελλάδας στο πλαίσιο των οραματισμών και των σεναρίων που διατυπώνονται για τη μελλοντική Ευρώπη, όπως η πολυκεντρική δομή, η κλειστή ήπειρος, το ευρωπαϊκό Αρχιπέλαγος – τόσο σε επίπεδο ευρωπαϊκής εδαφικής συνοχής όσο και στο επίπεδο της σχετικής θέσης της Ελλάδας στο παγκόσμιο γεωπολιτικό σκηνικό. Ο κ. Κότιος τόνισε τον νέο ρόλο της Ελλάδας στα Βαλκάνια, τη σημασία ανάπτυξης διασυνοριακών συνεργασιών, διευρωπαϊκών δικτύων στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και τη δημιουργία μεσογειακής ένωσης, τα οποία θα συμβάλουν στην ευρωπαϊκή διαδικασία ολοκλήρωσης και στη βελτίωση της ελληνικής εξωστρέφειας.

Ο κ. Οικονόμου μας θύμισε ότι χάθηκε η κρίσιμη δεκαετία για τη διαμόρφωση του διεθνούς ρόλου των δύο μεγάλων ελληνικών πόλεων και σήμερα, με όρους δυνατοτήτων εξέλιξης, η κατάσταση χειροτερεύει. Οι προοπτικές είναι ασαφείς γιατί υπάρχουν ενδογενείς και εξωγενείς αστάθμητοι παράγοντες, η εξέλιξη των οποίων είναι σήμερα ελάχιστα προβλέψιμη.

Τη νεοφιλελεύθερη πολιτική που ακολουθήθηκε τα τελευταία χρόνια, τη συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης, τις χαμένες ευκαιρίες, τα θέματα της απασχόλησης, ανέπτυξε ο κ. Κ. Χατζημικαήλης, και σ' αυτό το πλαίσιο τόνισε την αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού των ζητημάτων αστικής και χωροταξικής ανάπτυξης μακριά από τα ιδεολογήματα του εκσυγχρονισμού και ενός νέου διεθνούς ρόλου για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Τη σημασία της παρουσίας του κράτους για το συντονισμό χωρικών και περιβαλλοντικών στρατηγικών και σε αυτό το πλαίσιο, την

τήρηση της νομοθεσίας για το χώρο και το περιβάλλον, υποστήριξε ο κ. Δ. Μέλισσας.

Υπό το πρίσμα των εισηγήσεων μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχουμε ελλιπή πληροφόρηση για τις συνθήκες ανασυγκρότησης της περιφέρειας, τις νέες αγορές εργασίας, σε συνάρτηση με τις νέες γεωπολιτικές αλλαγές, τις κλιματολογικές αλλαγές, την ενεργειακή και οικονομική κρίση, θέμα που ανέπτυξε η κ. Μ. Χουσιανάκου. Τις επιπτώσεις στα καταναλωτικά πρότυπα. Την προσαρμογή σε νέες τεχνολογίες. Τις κοινωνικές σχέσεις, τους μετασχηματισμούς.

Οι εισηγητές μίλησαν για έλλειψη θεσμικής μνήμης. Έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία, νομίζω, αυτό. Στο πλαίσιο της «κινούμενης άμμου», για να δανειστώ μια έκφραση που χρησιμοποίησε ο κ. Καυκαλάς, όσον αφορά την εδαφική συνοχή, ατμομηχανή της ανάπτυξης παραμένει, πιστεύω, η πόλη ως θέατρο των εξελίξεων ή, πιο σωστά, θα έλεγα τα δίκτυα των πόλεων τα οποία αντανakλούν την ποιότητα ζωής και ανάπτυξης, και εντέλει αντανakλούν και το ρόλο που έχουμε στο διεθνές σκηνικό.

Συζητάμε για το τι πρέπει να κάνει ο σχεδιασμός, ενώ δεν συζητάμε τι δεν μπορεί να κάνει ο σχεδιασμός ως φορέας εξουσιαστικών επιλογών, ο οποίος συνήθως παρακάμπτει επίπεδα όπου διαμορφώνονται οι συνθήκες για το καινούριο και οι εναλλακτικές προτάσεις. Συζητάμε, π.χ., για το σχεδιασμό της συμπαγούς πόλης, το σχεδιασμό της συμπαγούς πολυκεντρικότητας. Συζητώντας, όμως, για την πολεοδομική ανακύκλωση υπό το πρίσμα του πολίτη είναι πάρα πολλά αυτά που δεν γνωρίζουμε. Δεν γνωρίζουμε για την πολυλειτουργικότητα της πόλης, τι ακριβώς έχει συμβεί με την παραγωγική βάση, τη χωροθέτηση της νέας φτώχειας. Δεν ξέρουμε τι γίνεται στις γειτονίες, τι γίνεται με τους μετανάστες, ποια είναι η επιχειρηματική τους δραστηριότητα, η κουλτούρα τους, οι τρόποι που οικειοποιούνται τον αστικό χώρο.

Μιλάμε για την εκτός σχεδίου δόμηση. Δεν ξέρουμε όμως ποια είναι τα όρια της εκτός σχεδίου δόμησης. Δεν ξέρουμε τη φυσιογνωμία και τις καταναλωτικές ανάγκες των οικιστών, παραθεριστών πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενιάς. Δεν ξέρουμε πολλά πράγματα για τη μετατροπή από δεύτερη σε πρώτη κατοικία και τις ανάγκες σε υποδομές, για τα δάση, τα νησιά, τους ορεινούς όγκους ως χωροκοινωνικά κεφάλαια.

Ο σχεδιασμός, όπως τον έχουμε βιώσει, μας αφήνει κατά τη γνώμη μου ακάλυπτος. Χρειαζόμαστε εισροές, οι οποίες να αναδεικνύουν

την πολυπλοκότητα των χωρικών παραδειγμάτων – προκύπτει από όσα ακούσαμε σήμερα. Χρειαζόμαστε, όπως το έδειξαν οι εισηγητές μας, να προχωρήσουμε πέρα από τη γλώσσα της διοίκησης και των φορέων, και κατά τη γνώμη μου, χρειαζόμαστε σπονδυλωτή σχεδιαστική προσέγγιση με τοπικές πραγματικότητες. Χρειαζόμαστε εθνικό σχεδιασμό με καταγωγή από τις βάσεις, με καταγωγή από την Κοινωνία των Πολιτών, με Δήμους και Κοινότητες, όχι όπως τις ξέρουμε σήμερα με τις πρακτικές που τους διακρίνουν. Η μεταρρύθμιση στη βάση είναι ένα κρίσιμο ζήτημα. Όπως είναι σήμερα οι Δήμοι και οι Κοινότητες, δεν μπορεί να λειτουργήσουν μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, και ο «Καλλικράτης» είναι ένα πάρα πολύ μεγάλο σοϊόχημα. Θα αναπτύξει όμως δίκτυα διαλόγου; Και όπως μας επισήμανε ο κ. Η. Μπεριάτος, η μεταρρύθμιση σχεδιάζεται και υλοποιείται μετά την ψήφιση του νόμου. Θα αναπτύξει μηχανισμούς συνεργασιών χωρίς την αστυνόμευση του υπερκείμενου σχεδιασμού;

Άκουσα πολύ σοβαρά τη συζήτηση για τη διαβούλευση. Ασφαλώς οφείλει η διαβούλευση στο επίπεδο του Εθνικού Χωροταξικού Συμβουλίου να είναι διαφανής, αλλά δεν αρκεί. Χρειάζεται και διαβούλευση στο επίπεδο των πολιτών. Και αυτό δεν επιτυγχάνεται από τη μια μέρα στην άλλη. Η κ. Π. Ζέικου μας έδωσε σε βάθος εικόνα για τα διλήμματα, τους περιορισμούς και τις προοπτικές των δημόσιων πολιτικών για το σχεδιασμό του χώρου. Εδώ επανέρχομαι στην επισήμανση του κ. Δ. Οικονόμου ότι οι πολιτικές παρεμβάσεις είναι αυτές που συχνά σταματούν το σχεδιασμό, και σε τελική ανάλυση οι επιλογές των πολιτικών και η έλλειψη βούλησης να αναληφθεί το πολιτικό κόστος οφείλεται στις αντίστοιχες επιλογές της κοινωνίας. Και, όπως υποστήριξε, συζητάμε σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, ενώ η ρίζα των προβλημάτων βρίσκεται χαμηλά, σε λεπτομερές επίπεδο ανάλυσης και πολιτικής.

Χρειαζόμαστε λοιπόν μια νέα ερευνητική, επιστημονική και σχεδιαστική κουλτούρα και πολιτική. Εδώ βλέπω το ρόλο του πανεπιστημίου για να διαμορφώνει τις προϋποθέσεις μιας άλλης πολιτικής για τα θέματα του χώρου. Να συμβάλει στην έρευνα με προσεγγίσεις περισσότερο εμπειρικές και λιγότερο κανονιστικές, διαδικασία η οποία αναβαθμίζει και την εκπαίδευση σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Γι' αυτό θεωρώ πάρα πολύ σημαντική τη σημερινή μας συνάντηση αν βάσαμε θεμέλια προς αυτή την κατεύθυνση.

Θα υπάρξουν επαρκείς οριζόντιες συνεργασίες; Θα υπάρξει χρηματοδότηση που εντέλει θα διαμορφώσει αστική διακυβέρνηση κοινωνικά

ευαίσθητη και χωρικά εξειδικευμένη; Εγώ διατηρώ τις αμφιβολίες μου. Νομίζω και οι εισηγητές σήμερα διατηρούν τις αμφιβολίες τους.

Η ανάδειξη και η αξιοποίηση θεσμών και διαδικασιών αυτοδιαχείρισης στα διάφορα επίπεδα συγκρότησης του χώρου διασφαλίζουν, πιστεύω, καλειδοσκοπική προσέγγιση του αναπτυξιακού και πολιτισμικού γίνεσθαι και ένα εθνικό σύνθετο αποτέλεσμα. Επιτρέπει την ετοιμότητα των πολιτικών και οργανωτικών δομών για να ανταποκριθούν στο φάσμα των εξελίξεων, όπως μας ανέφεραν οι ομιλητές μας, και διευρύνει την εθνική προσπάθεια να συμβάλει στην επεξεργασία ευρωπαϊκής στρατηγικής σχεδιασμού.

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να μην είναι σε θέση να οραματιστεί κανείς την Ελλάδα σε ένα διεθνή ρόλο ψηλά στη διεθνή ιεραρχία, μπορεί όμως, να δανειστώ την έκφραση από τον κ. Χατζημιχάλη, να φτιάξει πόλεις με καλύτερη καθημερινότητα, με καλύτερη ποιότητα ζωής, και νομίζω ότι αυτό μας ενδιαφέρει περισσότερο, έτσι δεν είναι;

Θα ήθελα να δώσω το λόγο στους εισηγητές αν θέλουν να προσθέσουν πράγματα τα οποία πιθανότατα έχω ξεκάσει και μετά να ανοίξουμε έναν κύκλο συζητήσεων.

Δ. Οικονόμου Θα ήθελα κάτι να σχολιάσω, να αναφερθώ σε ένα θέμα. Δεν είναι ακριβώς προσθήκη σ' αυτά που είπε η κ. Παναγιωτάτου, συνδέονται με την προηγούμενη συζήτηση.

Ίσως δόθηκε η εντύπωση από τη δική μου εισήγηση ότι αυτό που συνέβη στις ελληνικές μητροπόλεις, δηλαδή ότι απέτυχε η όποια προσπάθεια να ενισχυθεί ο διεθνής ρόλος κατά την τελευταία δεκαετία, ήταν νομοτελειακό. Μπορεί να φάνηκε έτσι όπως το παρουσίασα. Στην πραγματικότητα ωστόσο η έκβαση δεν ήταν εκ των προτέρων καθορισμένη, έστω και αν το εγχείρημα ήταν οπωσδήποτε δύσκολο. Η αποτυχία εν μέρει οφείλεται σε παράγοντες οι οποίοι ήταν εξωγενείς και δεν μπορέσαμε να τους ελέγξουμε βέβαια, εν μέρει όμως οφείλεται στο ότι ακολουθήσαμε λάθος πολιτικές.

Τι θα πει «λάθος πολιτικές»; Το λάθος δεν ήταν ο στόχος της διεύρυνσης του διεθνούς ρόλου των δύο μητροπόλεων. Εκεί διαφωνώ με ορισμένες απόψεις που έχουν διατυπωθεί. Υπάρχουν πολλές μεγάλες πόλεις στον ευρωπαϊκό χώρο, για να μείνω μόνο στην Ευρώπη, που έθεσαν τέτοιους στόχους και τους πέτυχαν μέσω συγκεκριμένων πολιτικών. Δεν είναι δηλαδή ένας στόχος εξ ορισμού λάθος ή ανέφικτος.

Θα αναφέρω τη Βαρκελώνη· εντάξει, είναι πασίγνωστη. Να σας πω και μια άλλη περίπτωση που είναι λιγότερο γνωστή, αλλά εξαιρετικά πετυχημένη: η Γλασκώβη. Η Γλασκώβη είχε παρουσιάσει κατά τις αρχές της δεκαετίας του '80 μεγάλα προβλήματα. Ήταν παλιά βιομηχανική πόλη σε έντονη κρίση λόγω της διαδικασίας αποβιομηχάνισης στη Βρετανία (διαδικασία που συνδέεται προφανώς με την επιτάχυνση των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης και τις αλλαγές στον διεθνή καταμερισμό εργασίας – δεν ήταν μόνο ενδογενές πρόβλημα). Μπόρεσε όμως, με τη διαμόρφωση και την πιστή εφαρμογή μιας στρατηγικής αστικής ανάπτυξης, η οποία μάλιστα υπήρξε προϊόν κυρίως τοπικών διεργασιών και φορέων, να μετασχηματιστεί σε μια τριτογενή πόλη διεθνούς εμβέλειας με πολύ καλύτερες συνθήκες από πριν, και οικονομικές αλλά και ως προς την ποιότητα ζωής.

Για να πάμε κάπου αλλού, το Ράντσαττ στην Ολλανδία, δηλαδή στο γνωστό αστικό σύστημα των τεσσάρων μεγάλων πόλεων της Ολλανδίας. Το ότι μπόρεσε να αναλάβει και να διατηρήσει το ρόλο που έχει κατά τις τελευταίες δεκαετίες, που είναι κεντρικός σήμερα στον ευρωπαϊκό αλλά και στον παγκόσμιο χώρο, οφείλεται σε πολύ μεγάλο βαθμό σε συγκεκριμένες πολιτικές που ασκήθηκαν και από τα κάτω και από την ολλανδική κυβέρνηση επί περισσότερες από τέσσερις δεκαετίες. Δεν είναι λοιπόν ο στόχος του διεθνούς ρόλου εξ ορισμού μη επιτευκτός. Μπορεί να πετύχει, μπορεί φυσικά και να αποτύχει.

Αν πάμε τώρα στην Ελλάδα, το πρόβλημα των ελληνικών πολιτικών δεν είναι ότι ήταν νεοφιλελεύθερες. Ήταν ότι ήταν ασυνάρτητες. Αυτό είναι το μεγάλο πρόβλημα. Φέρ' ειπείν το ότι, επί τριάντα και παραπάνω χρόνια, έχουμε δημιουργήσει ένα κράτος το οποίο είναι τεράστιο και αναποτελεσματικό, δεν είναι νεοφιλελευθερισμός, είναι κουταμάρα. Όταν λέω «κουταμάρα», δεν εννοώ ότι δεν υπήρχαν λόγοι που έγινε. Προφανώς υπήρχαν συγκεκριμένοι λόγοι και σκοπιμότητες και αιτίες, αλλά δεν έχει καμία σχέση με κάποια ιδεολογία. Προφανώς δεν είναι φιλελεύθερο αυτό που προέκυψε, άλλωστε αν υπάρχει ένα κεντρικό στοιχείο σε αυτό που περιγράφεται με τον όρο *νεοφιλελευθερισμός* είναι η μείωση του κράτους, όχι η επέκτασή του. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχει κάτι πιο νεοφιλελεύθερο στο πεδίο του φυσικού σχεδιασμού από την εκτός σχεδίου δόμηση όπως αυτή γίνεται στην Ελλάδα. Πρόκειται για την πλήρη απορρύθμιση κάθε σχεδιασμού του χώρου, και την παράδοση κάθε ουσιαστικής επιλογής στον ιδιωτικό τομέα – με την προϋπόθεση ότι δεν

πρόκειται για τις μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά για το νεφέλωμα των μικρών κεφαλαίων και ιδιοκτησιών που αποτελούν τον κορμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Δεν υπάρχει πιο νεοφιλελεύθερος φυσικός σχεδιασμός σε όλη την Ευρώπη, επί χρόνια, από τον τρόπο δόμησης του εκτός σχεδίου χώρου, αλλά και τη γενικότερη παραγωγή χώρου στην Ελλάδα. Αν πάμε στην Αγγλία επί Θάτσερ, που προώθησε κάποια περιορισμένη, στην πραγματικότητα, απορρύθμιση στο σχεδιασμό των χρήσεων γης, αυτό το οποίο συνέβη τελικά δεν έχει καμία σχέση με αυτό που συμβαίνει στην Ελλάδα σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Αν σε μια κλίμακα απορρύθμισης του σχεδιασμού και της δόμησης με μέγιστο το δέκα στην Ελλάδα κινούμαστε σταθερά γύρω στο 2, αυτό που συνέβη στην Αγγλία είναι η μετακίνηση από το 8 στο 7. Αν θεωρήσουμε δηλαδή τα πράγματα όχι με ταμπέλες αλλά σε συνάρτηση με αυτό που συμβαίνει πραγματικά, η Ελλάδα είναι, στο πεδίο των χωρικών πολιτικών, απείρως πιο νεοφιλελεύθερη ακόμα και από την εμβληματική στο ζήτημα θατσερική Αγγλία. Από εκεί και πέρα, παραμένει το γεγονός ότι η ανατροπή των διαμορφωμένων πλέον επί δεκαετίες καταστάσεων στην αγορά γης που έχει δημιουργήσει η νομοθεσία περί εκτός σχεδίου δόμησης στην Ελλάδα αποτελεί εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Καλά είπε ο κ. Παύλος Λουκάκης το πρωί, ότι μια κουβέντα είναι να συμμαζέψουμε τώρα το πρόβλημα και η άμεση κατάργηση των δυνατοτήτων εκτός σχεδίου δόμησης. Όπως χρειάζονται αντισταθμιστικοί μηχανισμοί ούτως ώστε να μην υποστούν απώλειες περιουσιών τα εκατομμύρια μικροϊδιοκτητών γης που επί χρόνια δραστηριοποιούνται στην αγορά γης βασισμένοι στις ισχύουσες διατάξεις, αλλά και για να είναι πολιτικά εφικτό κάτι τέτοιο, ή ακόμα και νομικά εφικτό (θυμίζω τις πρόσφατες αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου που περιπλέκουν εξαιρετικά το ζήτημα).

Για να επιστρέψω στην αφετηρία της παρέμβασής μου, αν αξιολογήσουμε τις πολιτικές που ασκήθηκαν την τελευταία δεκαετία, αλλά και παλαιότερα, το κύριο πρόβλημα είναι ότι ήταν ασυνάρτητες. Δεν είχαν συνοχή και συνέχεια, και δεν είχαν και αποτελεσματικότητα, και το ίδιο ισχύει και στο ειδικότερο ζήτημα του διεθνούς ρόλου της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Είπε ο κ. Λιανός το πρωί –δεν ξέρω αν είναι εδώ– ότι ήταν στόχος στα δύο τελευταία Π.Ε.Π. Αττικής η ενίσχυση του διεθνούς ρόλου. Αυτό είναι ακριβές, ήταν ρητός στόχος. Απλώς, τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν δεν ήταν αποτελεσματικά. Το λάθος δεν ήταν ο στόχος, ήταν ο τρόπος με τον οποίο επιδιώχθηκε να επιτευχθεί ο στόχος.

Δεν είναι επίσης αλήθεια ότι η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας μιας πόλης, και όταν λέμε μιας πόλης εννοούμε των επιχειρήσεων και των οικονομικών μονάδων, οδηγεί αναπόφευκτα σε κοινωνικές πτώσεις. Δεν ισχύει. Τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι αυτό μπορεί να συμβεί, μπορεί και να μη συμβεί. Υπάρχει ένα σχετικά πρόσφατο αγγλόφωνο βιβλίο, δεν θυμάμαι τον τίτλο αλλά είναι και ο Θωμάς Μαλούτας ένας εκ των co-editor, που ασχολείται μ' αυτό το θέμα και προσπαθεί να δει σε πολλές πόλεις, μεγάλες και μεσαίες, τι έγινε ως συνέπεια στρατηγικών ανταγωνιστικότητας. Το συμπέρασμα το οποίο προκύπτει, και από συγγραφείς οι οποίοι στο ξεκίνημα της διερεύνησης του ζητήματος ανέμεναν μια πολύ ισχυρή συσχέτιση μεταξύ στρατηγικής για αύξηση της ανταγωνιστικότητας και κοινωνικής πτώσης, ήταν ότι τελικά οι δύο αυτές παράμετροι είναι λίγο-πολύ ανεξάρτητες. Υπάρχουν στρατηγικές ανταγωνιστικότητας που οδήγησαν σε πτώση και στρατηγικές που δεν είχαν τέτοιες συνέπειες, καθώς και το αντίστροφο, δηλαδή περιπτώσεις όπου η απουσία επιδίωξης της ανταγωνιστικότητας συνδυάστηκε με αυξημένη κοινωνική πτώση. Δεν είναι λοιπόν τόσο απλά τα πράγματα και είναι εξαιρετικά συζητήσιμο, νομίζω, να μιλάμε γενικά για το φιλελευθερισμό σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο αφαίρεσης και ταυτόχρονα να ανάγουμε σε αυτόν τη ρίζα όλων των προβλημάτων. Η ρίζα των προβλημάτων είναι πιο χαμηλά, σε πιο λεπτομερές επίπεδο ανάλυσης και πολιτικής, και εκεί που τα έχουμε κάνει θάλασσα στην Ελλάδα είναι εκεί, όχι στις πολύ γενικές συλλήψεις αλλά στον τρόπο υλοποίησης διαφόρων πολιτικών.

Κ. Χατζημικαήλης Είναι πολύ ενδιαφέροντα τα σχόλια του Δημήτρη και μου δίνουν τη δυνατότητα να ξεκαθαρίσω περισσότερο τα επιχειρήματά μου. Καταρχήν ήμουν προσεκτικός όταν αναφέρθηκα στην ελληνική εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού και έβαλα επίσης τον επιθετικό προσδιορισμό «εκπτώχευμένος βαλκάνιος νεοφιλελευθερισμός» που είναι ακριβώς αυτό που περιγράφει ο Δημήτρης, δηλαδή η τσαπατσουλιά. Δεν ήμασταν Θάτσερ, δεν ήμασταν Ρέιγκαν, ήμασταν αυτοί που ήμασταν, και προφανώς έγιναν με την τσαπατσουλιά και με τη δυσκολία του εγχειρήματος εισαγωγής του νεοφιλελευθερισμού εις τα καθ' ημάς.

Επίσης συμφωνώ με τον Δημήτρη για την εκτός σχεδίου δόμηση. Δεν είναι κάτι το οποίο έγινε από το '96 και μετά ή από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μετά. Είναι μια δομική παθολογία του ελληνικού συστήματος ελέγχου των χρήσεων γης.

Το συζητούσαμε από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου φοιτητή στο Πολυτεχνείο, το συζητάμε τώρα ως καθηγητές με τους φοιτητές μας. Είμαι σίγουρος ότι και οι φοιτητές μας όταν θα γίνουν καθηγητές θα το συζητούν και αυτοί επίσης, και ο λόγος είναι πολύ απλός: η έννοια της ιδιοκτησίας και της ιδιοχρησης της γης είναι κοινωνική έννοια, τόσο βαθιά μέσα στη λογική της κοινωνικής αναπαραγωγής στην Ελλάδα ώστε μόνο μια εντελώς δραστική αλλαγή άλλου τύπου από τις θεσμικές πολεοδομικές μπορεί ίσως να το αλλάξει.

Ανέφερε τρία παραδείγματα πόλεων ο Δημήτρης που, κατά τη γνώμη του, είχαν μια επιτυχή προσαρμογή στο πρότυπο του διεθνούς ανταγωνισμού πόλεων και σημείωσε ότι αυτά τα τρία πρότυπα απέφυγαν την κοινωνική πόλωση. Εντάξει, μπορεί να υπάρχουν και κάποια άλλα. Καταρχήν θα συμφωνήσω μαζί του ότι η κοινωνική πόλωση δεν προέρχεται αυτόματα από την υλοποίηση μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής. Από την άλλη πλευρά όμως αυτά τα τρία παραδείγματα, που τυχαίνει να τα ξέρω καλά, ιδιαίτερα τη Βαρκελώνη, είναι παραδείγματα τα οποία συνδύασαν την εισαγωγή νεοφιλελεύθερων πολιτικών για την οργάνωση του αστικού χώρου με ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις όσον αφορά την κοινωνική συνοχή.

Η Βαρκελώνη είναι ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα γιατί ήταν η καρμέλα όλης της προετοιμασίας της δικής μας Ολυμπιάδας, αν θυμάστε. Θα γίνουμε Βαρκελώνη, θα το κάνουμε όπως η Βαρκελώνη κ.ο.κ. Εν πάση περιπτώσει, ήταν το πρότυπο το οποίο, ας πούμε, όλοι ενατένιζαν. Ξεχνούσαν όμως όλοι όσοι συζητούσαν για τη Βαρκελώνη μερικά βασικά πράγματα που αφορούν την πόλη αυτή.

Πρώτον, ότι η Βαρκελώνη είναι η πρωτεύουσα της Καταλωνίας και η Καταλωνία είναι η πλουσιότερη αυτόνομη περιφέρεια της Ισπανίας και πίσω από αυτό που είδαν οι επισκέπτες της Βαρκελώνης στους Ολυμπιακούς Αγώνες είναι μια αστική παράδοση οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου που είναι τουλάχιστον δύο αιώνων. Η Βαρκελώνη ήταν μια μεσογειακή μητρόπολη εν υπνώσει, ήδη διεθνοποιημένη πριν από την ανάληψη των ευρωπαϊκών αγώνων. Δεν ήταν δηλαδή μια πόλη η οποία μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων διεθνοποιήθηκε, κι αυτό είναι κάτι το οποίο πάρα πολύ συχνά ξεχνιέται.

Δεύτερον, το καταλανικό κεφάλαιο είναι η πιο προοδευτική δύναμη της Ισπανίας, με τη μαρξιστική σημασία της λέξης. Δηλαδή αυτό που

λέμε «προοδευτικός καπιταλιστής» εικονογραφείται από το καταλανικό κεφαλαίο. Η ηγεμονία που επέβαλε λειπούργησε καταλυτικά σε αυτό που λέμε «τοπική κοινωνική συμμαχία προόδου» στη Βαρκελώνη, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι φορείς της πόλης εκείνη την περίοδο. Συμμετείχαν και τα συνδικάτα, συμμετείχε η Τοπική Αυτοδιοίκηση, συμμετείχαν ενώσεις πολιτών.

Τρίτον, δεν ήταν μια κρατική πρωτοβουλία, όπως ήταν στην περίπτωση της Ελλάδας η ανάληψη των Ολυμπιακών Αγώνων. Δεν οργάνωσε το κράτος την πόλη για να γίνει ανταγωνιστική. Εκεί είναι η βασική μου διαφορά και εκεί είναι και η βασική μου, αν θέλετε, αντίρρηση στην αποδοχή του στόχου της διεθνοποίησης μιας πόλης «από τα πάνω» ως στοιχείο προγραμματικής επιλογής για το συλλογικό κοινωνικό συμφέρον.

Οι πόλεις διεθνοποιούνται από τα κεφάλαιά τους, από τους επιχειρηματίες τους, και αυτό δεν μπορεί να είναι προγραμματικός αναπτυξιακός στόχος και μάλιστα κοινωνικού χαρακτήρα. Ο προγραμματισμός και ο σχεδιασμός για την πόλη πρέπει να έχει άλλες διαστάσεις. Τώρα αν μέσα από τον προγραμματισμό για το σύνολο της πόλης προκύπτει και η διεθνοποίηση, ακόμα καλύτερα, αλλά δεν μπορείς να έχεις τη σημαία της διεθνοποίησης ως τον βασικό μοχλό για την αναπτυξιακή σου επιλογή και αυτή είναι η περίπτωση της Ράντσαντ.

Η Ράντσαντ στην Ολλανδία αφορά ένα προγραμματικό εγχείρημα αιώνων. Αν υπάρχει κάτι το οποίο προγραμματίζεται σπιθαμή σπιθαμή, η γη, η κάθε δραστηριότητα, ο κάθε αγωγός που περνάει, ο κάθε πεζόδρομος, ο κάθε ποδηλατόδρομος εδώ και αιώνες, και τονίζω το «αιώνες», αυτή είναι η Ράντσαντ. Και προφανώς όταν έχεις το Άμστερνταμ και το Ρότερνταμ ως τα βασικά λιμάνια για την ενδοχώρα της βιομηχανικής Γερμανίας και όταν έχεις τη δυνατότητα ελέγχου του εμπορίου και όταν έχεις αυτή την τεράστια εμπορευματοβιομηχανική καπιταλιστική παράδοση των Ολλανδών, προφανώς κάποια στιγμή η Ράντσαντ θα γίνει μια διεθνής πόλη. Αλλά δεν ήταν λιγότερο διεθνής πριν μια δεκαετία, παραδείγματος χάριν, ούτε ήταν λιγότερο διεθνής κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο όταν την είχαν καταλάβει και μετά καταστρέψει οι Γερμανοί.

Και το τελευταίο που ήθελα να πω –επειδή το είπε η κ. Παναγιωτάτου και με ρώτησαν και στο διάλειμμα ορισμένοι συνάδελφοι–, ποια είναι η εναλλακτική λύση; Ωραία, λέμε όχι στη διεθνοποίηση. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι κουμπωνόμαστε μέσα, είμαστε αυτάρκεις; Δημιουργούμε

μια ενδογενή ανάπτυξη εκ του μηδενός; Προφανώς και όχι. Η εξωστρέφεια της οικονομίας μιας πόλης και μιας χώρας είναι *sine qua non* για την επιβίωσή της. Αλλά άλλο η οικονομική εξωστρέφεια μιας πόλης και άλλο να ταυτίζεται με τη διεθνοποίηση και να αποτελεί τον κύριο προγραμματικό, στρατηγικό πολεοδομικό στόχο για την πόλη. Είναι δυο πράγματα που έχουν πολύ μεγάλη διαφορά όταν τα δείτε μέσα από τις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις τους.

Ε. Παναγιωτίτου Μπορώ να πω κάτι; Αυτή η κουλτούρα, αυτή η λογική, αυτή η ιδεολογία, δεν μοιάζει με όλες τις πολιτικές που έχουν ακολουθηθεί στην Ελλάδα ότι χτίζουμε κάτι που δεν υπάρχει; Συζητάμε για ένα διεθνή ρόλο που δεν προκύπτει από τις ιστορικές διαδικασίες. Το ίδιο πράγμα έγινε προσπάθεια και με τις αντίπαλες πόλεις και με τις ανοιχτές πόλεις. Εγώ βλέπω την ίδια ιδεολογία πίσω από όλα αυτά.

Κ. Χατζημιάλης Δεν ξέρω αν είναι το ίδιο, πάντως είναι αλήθεια ότι πολλές φορές τα πρότυπα της εποχής, τα αναπτυξιακά μοντέλα ας πούμε, ενσωματώνονται πολύ γρήγορα και αβασάνιστα στον κυρίαρχο λόγο στην Ελλάδα, χωρίς πλήρη συνειδητοποίηση της θεωρίας που τα στηρίζουν και των προϋποθέσεων που έχουν για καλή εφαρμογή. Από την άλλη πλευρά υπάρχει και η επιστημονική μόδα και πολύ γρήγορα τα αφήνουμε για να κάνουμε κάτι άλλο, επειδή το κάτι άλλο απλώς είναι το καινούριο και όχι γιατί κάναμε μια σωστή κριτική στο παλιό.

Δεν είναι πάντοτε έτσι. Δηλαδή πολλά από τα παλιά καταδικαστέα πρότυπα ανάπτυξης έχουν κάποια θετική πλευρά, κάτι στοιχειώδες το οποίο μπορεί να αξίζει να το κρατήσουμε. Παίρνω για παράδειγμα όλη την ιστορία των πόλων ανάπτυξης που είχε εμφανιστεί στη δεκαετία του '60 και του '70 και είχε οικοδομηθεί μια συγκεκριμένη αναπτυξιακή αντίληψη. Πολύ γρήγορα απαξιώθηκαν αλλά ορισμένα από αυτά δούλεψαν καλά.

Θυμίζω την ιστορία που είπε κάποιος συνάδελφος ότι ετοιμάζεται να γίνει τώρα εργοστάσιο για τη συμπίεση του αγωγού του φυσικού αερίου στο έρημο λιμάνι του Αστακού. Ναι, είναι μια καλή ιδέα όπως και άλλες προτάσεις που έχουν ακουστεί κατά καιρούς γιατί ο Αστακός είναι μια βιομηχανική περιοχή που δεν έχει τώρα καμία χρήση. Όταν φωνάζαμε το 1970 ενάντια στον Αστακό, τότε που είχε παρθεί η απόφαση, ήταν για έναν πάρα πολύ απλό λόγο. Όχι γιατί ήμασταν αντίθετοι στα νέα λιμενοβιομηχανικά συγκροτήματα γενικά, αλλά γιατί ο Αστακός δεν έχει νόημα

να κατασκευαστεί χωρίς να υπάρχουν βιομηχανικά επενδυτικά σχέδια για να χωροθετηθούν εκεί και χωρίς τις κερσαίες υποδομές υποστήριξης (δρόμοι, τρένο, σύνδεση με οικισμούς) σε λειτουργία. Ακόμα σήμερα το λιμάνι δεν έχει συνδεθεί με το βασικό οδικό δίκτυο. Δηλαδή αν λέγαμε ότι έχουμε ένα μνημείο αναπτυξιακής μεγαλομανίας, μια «Κατεντράλε στην έρημο» στην Ελλάδα, νομίζω ότι αυτή είναι ο Αστακός.

Π. Λουκάκης Εγώ δεν θα σταθώ σ' αυτά που αναπτύξαμε το πρωί, αλλά θα ήθελα να σταθώ λιγάκι με αφορμή τις αποψινές, τις μεταμεσημβρινές εισηγήσεις και θα διατυπώσω, όχι με την έννοια κάποιων απόψεων, αλλά ενός προβληματισμού, γιατί ακούσαμε για τις μητροπόλεις.

Τι θα πει μητρόπολις; Δεν είναι μια απλή πόλη. Η μητρόπολις είναι ένα μόρφωμα, ένα τεράστιο συγκρότημα πολύ πιο σύνθετο από αυτό που έχει το ένα συνθετικό που είναι το «πόλις». Είναι πιο σύνθετο. Αν θέλουμε να το προσεγγίσουμε κατά τη γνώμη μου κάπως διαφορετικά, θα έπρεπε αυτή τη μητρόπολη να την προσεγγίσουμε σε δύο κατευθύνσεις: στη μητροπολιτική περιοχή και στη μητροπολιτική καρδιά. Διότι μέσα από αυτή τη διαδικασία, και υπάρχουν και θεωρητικές προσεγγίσεις, όλες αυτές οι πόλεις που εξελίσσονται σε μητροπολιτικές περιοχές, εμένα μου είναι πιο οικείος αυτός ο όρος, μπαίνουν σε μια διαδικασία προαστικοποίησης, αποαστικοποίησης, επαναστικοποίησης και αλλάζουν τα δεδομένα μέσα στο χρόνο.

Εγώ το πρωί τα έθιξα σε μια αποστροφή του λόγου μου, ότι αναζητούμε τον διεθνή ρόλο είπαμε ή είναι ένα πρόβλημα ο διεθνής ρόλος τη στιγμή που το κέντρο αυτής της μητροπολιτικής, η καρδιά δεν χτυπάει ή χτυπάει πολύ άτονα, διότι εδώ και είκοσι χρόνια κάνει πληθυσμό, εδώ και είκοσι χρόνια κάνει το εμπόριό της, κάνει τις δραστηριότητές της, η δε μητροπολιτική περιοχή εκτείνεται σε μια πολύ μεγάλη περιφέρεια εκτός και της Αττικής, λόγω χώρου, λόγω συγκοινωνιών, λόγω πολιτικών.

Εδώ μόλις το '53 είπαμε ότι έξω από το Νομό Αττικής κάθε βιομηχανία είναι επαρχιακή, και έγιναν τα Οινόφυτα και η Χαλκίδα και οι Άγιοι Θεόδωροι και τώρα η Θήβα. Ο κάμπος της Θήβας είναι γεμάτος βιομηχανίες και η Κόρινθος είναι μια δορυφορική πόλη της Αθήνας. Είναι άλλη κλίμακα αυτής της μητροπολιτικής περιοχής που έχει προάστια, έχει δορυφορικές πόλεις. Είναι πολύ πιο σύνθετο.

Και δεν ξέρω, μέσα σε όλη αυτή την ιστορία επιχειρήθηκε να αναζητηθεί ένας διεθνής ρόλος για την πρωτεύουσα και αυτός προκύπτει από το

αεροδρόμιο. Η ιστορία του νέου αεροδρομίου «Βενιζέλος» δεν προέκυψε γιατί το Ελληνικό είχε υπερπληθώρα ή ήταν εκεί που ήταν, αλλά γιατί οι διεθνείς αερομεταφορικές εταιρείες αναζητούσαν ένα αεροδρόμιο το οποίο θα ήταν ενδιάμεσο για τις διηπειρωτικές μεταφορές προς Ασία και Αφρική, και προκειμένου να περιμένουν μια ώρα πάνω από το Ελληνικό για να προσγειωθούν, είπαν ότι αν είναι έτσι, πάμε στο Κάιρο ή πάμε στο Αμάν στην Ιορδανία και τελειώνει η ιστορία. Δηλαδή το αεροδρόμιο, όχι εκεί που έγινε, ως αεροδρόμιο επελέγη να γίνει όχι για να καλύψει τις εσωτερικές μας αεροπορικές μεταφορές, αλλά για να καλύψει τις διεθνείς μεταφορές.

Και επειδή ασχολήθηκα μ' αυτή την ιστορία, σ' αυτά τα αεροδρόμια η διεθνής βιβλιογραφία, τόσο η αμερικανική που είναι διαφορετική από την ευρωπαϊκή, σε ό,τι αφορά την έλξη δραστηριοτήτων σε περιβάλλον αεροδρομίου είναι πάρα πολύ σύνθετη και μόνο εκ του λόγου του αεροδρομίου θα έπρεπε να οργανωθούν τα Μεσόγεια και η πρωτεύουσα –κάνουμε πάρα πολλές έρευνες–, θα έπρεπε να έχουν οργανωθεί χώροι όχι μόνο για βιομηχανικές περιοχές, για τεχνολογικά πάρκα, για πολιτιστικά πάρκα, για ποικίλες δραστηριότητες.

Είναι απίθανος ο αριθμός των δραστηριοτήτων εμπορικών, επιχειρηματικών υπηρεσιών, υπεργολαβιών που συγκεντρώνονται σε περιβάλλον αεροδρομίου και μόνο αυτός ο λόγος θα μπορούσε να δώσει μια ώθηση προς την Αθήνα. Αυτό δεν έχει γίνει ακόμη, και πιστεύω δεν έχει γίνει και γιατί δεν έχει σχεδιαστεί τίποτε, αλλά δεν ήταν και οι πολιτικές αυτές, που έπρεπε για να δραστηριοποιήσουν τις παραγωγικές δυνάμεις και τους αντίστοιχους φορείς.

Εμείς κάναμε έρευνα μέσω του Σ.Ε.Β. για το πώς το βλέπουν οι ελληνικές επιχειρήσεις που είναι στην Αττική και έλκονται σε περιβάλλον αεροδρομίου. Όχι για να πάνε αυτές στο αεροδρόμιο, αλλά αν συνεκτιμούν και ήταν όλες θετικές ότι ναι, πράγματι, το αεροδρόμιο έλκει τέτοιες δραστηριότητες.

Όπως επίσης νομίζω ότι ο πολιτιστικός ρόλος, το κέντρο της Αθήνας, αυτό που λέω η καρδιά, δεν μπορεί να την αναζητούμε στην αναβίωση της παλιάς καρδιάς. Θα βρούμε κάτι, και η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, η ανάδειξη του πολιτιστικού γίνεσθαι και ότι υπάρχει στην Αθήνα είναι μια λογική και σωστή κατεύθυνση που επιχειρήθηκε. Δεν έχει ολοκληρωθεί. Είναι τόσο αργόσυρτοι οι ρυθμοί με τους οποίους

κινούμαστε που εντέλει το κάνουμε το τρένο, μας ξεπερνούν τα γεγονότα. Και το κλείνω αυτό το θέμα. Αν θέλετε, μπορούμε να το συζητήσουμε παραπέρα.

Αλλά εδώ είμαστε σήμερα σε ένα δίλημμα. Ακούσαμε πάρα πολύ καλά από τους συναδέλφους πώς μπαίνει το θέμα του διπόλου των μητροπολιτικών περιοχών σε σχέση με την ανταγωνιστικότητά τους ή τη σχέση τους με τα υπόλοιπα των Βαλκανίων ή του ευρωπαϊκού χώρου. Αυτό είναι το ένα. Κι αν δείτε και στο Εθνικό Χωροταξικό, είναι από τα βασικά πράγματα τα οποία λέει.

Βεβαίως υπάρχει ο συγκεντρωτισμός και η τάση σ' αυτά που μας είπε η Ράνια, αλλά το ένα είναι αυτό. Αλλά από την άλλη μεριά ξέρουμε –όχι τώρα, από το '65 τα λέγατε στο ΚΕ.Π.Ε.– ότι αυτό το πράγμα δεν είναι αυτό που θα θέλαμε για την εσωτερική συνοχή, για την περιφερειακή ανάπτυξη. Είμαστε δηλαδή σε ένα τέτοιο δίλημμα και είναι μια βασική επιλογή που πρέπει να γίνει τώρα. Δεν μπορεί να συνυπάρχουν κατά τη γνώμη μου.

Είναι δηλαδή, κατά την ταπεινή μου άποψη, άνευ νοήματος να πούμε ότι κρατάμε δύο μητροπολιτικές περιοχές που θα τους βρούμε ρόλους, θα τις αναπτύξουμε να είναι ανταγωνιστικές στο διεθνές επίπεδο και συγχρόνως να αναπτύξουμε και περιφερειακούς πόλους οι οποίοι θα φέρουν εξισορρόπηση των ανισοτήτων, θα δημιουργήσουν εσωτερική συνοχή κ.λπ.

Ούτε μπορούμε να πούμε ότι κάνουμε έργα υποδομής, δεν συζητούσα για τον νησιωτικό χώρο –τα είπε η Ράνια πολύ καλά το πρωί–, που είναι ένα πρόβλημα, γιατί τα νησιωτικά συγκροτήματα, όλα τα νησιά για να αναπτυχθούν θέλουν υποστήριξη από ηπειρωτικό κομμάτι. Αν δεν έχουν καλή σύνδεση και γρήγορη με την ηπειρωτική χώρα –και γι' αυτό τα νησιά πρέπει να συνδεθούν με όλα τα ηπειρωτικά λιμάνια– και κόμβους του τόξου της ηπειρωτικής χώρας και δυτικά το ίδιο, δεν μπορεί να κάνουμε μεταφορικά δίκτυα τύπου Εγνατίας Οδού και γέφυρας του Ρίου-Αντιρρίου για να ενισχύσουμε το διπολικό σύστημα. Δηλαδή να διευκολύνουμε τις ροές προς το δίπολο και από την άλλη μεριά να πούμε ότι τα υπόλοιπα θα φυτοζωούν εξ αντικειμένου. Δεν γίνεται.

Πρέπει να επιδιώξουμε, και γι' αυτό εγώ υποστήριξα το πρωί και το ξαναλέω τώρα, ότι, εντάξει, μπορούμε να αναπτύξουμε βιομηχανία για πολλούς λόγους κ.λπ., αλλά εδώ οι πόλεις τριτογενεοποιούνται. Ο τομέας

που αναπτύσσεται είναι ο τριτογενής τομέας. Ακόμη και στον τομέα της μεταποίησης ο τριτογενής τομέας είναι που κυριαρχεί και δεν είναι ο τομέας της παραγωγής. Όλες οι βιομηχανίες αλλού έχουν την παραγωγή, αλλού έχουν το marketing, αλλού έχουν τη διοίκησή τους. Μιλάμε για μεταποίηση οργανωμένη.

Τον τομέα των υπηρεσιών πρέπει να δούμε πώς θα τον αναπτύξουμε και λέω ότι εάν αναπτύξουμε τον τομέα των δημοσίων υπηρεσιών, με την ευρεία έννοια του όρου, όχι των κεντρικών υπηρεσιών, και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, φορέων κ.λπ., αυτός διεθνώς συμπαρασύρει και τον ιδιωτικό τομέα υπηρεσιών.

Θα αναπτυχθεί γιατί είναι μια επιλογή πώς θα καταφέρουμε να καταστήσουμε ορισμένα αστικά κέντρα της περιφέρειας, και έχουμε την Πάτρα, τη Λάρισα, το Βόλο, το Ηράκλειο, την Καβάλα, τα Γιάννενα. Είναι πόλεις οι οποίες μέσα από τα συστήματα μεταφορών, υπηρεσιών και πολιτιστικών πλεγμάτων ανάδειξης του φυσικού περιβάλλοντος θα καταστούν ως πόλοι επιλογής τόπου εγκατάστασης επιχειρήσεων. Το πώς θα καλέσουμε τις επιχειρήσεις, πώς θα έρθουν κ.λπ., μπαίνουν όλες οι δυσκολίες που επισήμαναν οι συνάδελφοι αναμφισβήτητα, αλλά πρέπει να δημιουργήσεις προϋποθέσεις.

Αν δεν δημιουργήσεις προϋποθέσεις, αυτές δεν έρχονται αυτοδικαίως και δεν έρχονται μόνες και ούτε μπορεί να τρέχουμε πίσω από το ενδιαφέρον των όποιων επενδύσεων ή όποιων πολιτικών, αν θέλουν αυτοί να τρέξουμε να κάνουμε αυτό ή εκείνο. Πρέπει κάπου να προτρέξεις εσύ να προετοιμάσεις μια κατάσταση κι αυτό νομίζω ότι είναι το στοιχείο που πρέπει να βάλουμε στο τραπέζι σήμερα. Ευχαριστώ.

Ε. Παναγιωτάτου Ευχαριστούμε πολύ, κ. Λουκάκη.

Π. Σκάγιαννης Δυο λόγια θέλω να πω, δεν θα μακρηγορήσω. Υπάρχει ένα δίλημμα, απ' ό,τι έχω καταλάβει: ανάπτυξη, σχεδιασμός κ.λπ. Εγώ θα ήθελα να πω ότι είμαι εναντίον των μανικαϊστικών διλημμάτων, ας πούμε ή μαύρο-άσπρο, και ότι υπάρχει μια μέση οδός, ένα μέτρο με το οποίο μπορεί κανείς να κρίνει τα πράγματα και να δώσει σχεδιαστικές, με την έννοια του planning, λύσεις στα ζητήματα.

Υπάρχει ένα ιστορικό πρόβλημα στην Ελλάδα, απ' ό,τι έχω καταλάβει δηλαδή –εγώ είμαι λίγο νεότερος από τους προηγούμενους–, νομίζω ότι υπάρχει μια διάσταση μεταξύ του παλιού Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας

και των Περιφερειακών Διευθύνσεων και του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. τελικά. Δηλαδή με όσους παλαιότερους έχω συζητήσει, έχουν εντοπίσει μια τέτοια διάσταση. Αυτή η διάσταση απόψεων και στρατηγικής έχει κατά κάποιον τρόπο επηρεάσει πάρα πολύ τα τεκταινόμενα από άποψη planning στη χώρα.

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι οι οποίοι έχουν προσπαθήσει να υπερβούν αυτή τη διάσταση –και πολλοί από αυτούς βρίσκονται εδώ, όπως η κ. Κατοχιανού–, που κατέχουν και τις δύο πλευρές και μπορούν να δώσουν συνθετικές λύσεις, αλλά τελικά στην ελληνική γενικά σχεδιαστική πολιτική δεν έχει επικρατήσει κάτι τέτοιο και εξακολουθεί να υπάρχει ένα πρόβλημα.

Αυτό το πρόβλημα από τη μια στη σημερινή εποχή μπορεί να αναχθεί ώστε να δούμε από πάνω τη γεωπολιτική στο οικονομικό πεδίο – δηλαδή να πάρουμε μια τοποθέτηση σαν του Άγγελου Κότιου που κρίνει τα πράγματα αρκετά από γεωπολιτική άποψη, το οποίο έχει τρομερό ενδιαφέρον, αλλά είναι ή χωρική από τα πάνω εκτίμηση των παραμέτρων των αποφάσεων και του σχεδιασμού, ή να πάρουμε μια απολύτως ριζική από κάτω αντιμετώπιση – από τα «grass roots» ας πούμε, του τύπου που ανέφερε ο κ. Κωστής Χατζημιάλης.

Αυτά και τα δύο έχουν μια αντιθετική τάση μεταξύ τους. Δηλαδή πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος αυτά τα δύο να υπάρξουν σε μια ισορροπία, και η ισορροπία αυτή να αποδώσει αυτό το οποίο είναι το ζητούμενο στο σχεδιασμό. Ένα ζήτημα αυτό.

Δεύτερο ζήτημα, ότι αυτή η επιδιωκόμενη, ας πούμε, ισορροπία θα πρέπει να συνδυαστεί με αρκετές πλευρές της πραγματικότητας. Στο θέμα του ανταγωνισμού θα συμφωνούσα με την άποψη του Κρούγκμαν –ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ανταγωνιστικές περιφέρειες ή περιοχές, αλλά ότι υπάρχουν ανταγωνιστικές επιχειρήσεις οι οποίες είναι χωροθετημένες σε περιοχές–, και εξ αυτού συνάγουμε ότι κάποιες περιοχές τις θεωρούμε ανταγωνιστικές επειδή αυξάνεται το εισόδημα μέσω των επιχειρήσεων, οι οποίες όμως δρουν εκεί.

Βεβαίως το θέμα είναι ότι δεν είναι τυχαία κάποιες επιχειρήσεις σε κάποιες περιοχές, ότι οι περιοχές αυτές έχουν βοηθήσει τις επιχειρήσεις να είναι εκεί μέσω κάποιου σχεδιασμού και μετά η ίδια η αναγκαιότητα που παράγουν οι επιχειρήσεις έχει βοηθήσει στον επανασχεδιασμό ή, αν θέλετε, σε θεραπείες προβλημάτων – και οι επιχειρήσεις παραμένουν

εκεί που παραμένουν, διότι αν υπάρχουν προβλήματα, βέβαια έχουν μια χρονική υστέρηση, αλλά εν πάση περιπτώσει φεύγουν· δεν θέλουν και πάρα πολύ πολλές φορές, και ιδιαίτερα οι μικρομεσαίες που ενδιαφέρονται πολύ εμάς.

Επομένως, θέλω να πω ότι πρέπει να βρεθεί μια σχέση διαλεκτική ανάμεσα στο υψηλό επίπεδο και το οικονομικό επίπεδο των συλλήψεων και του σχεδιασμού και στο χαμηλότερο επίπεδο, το χωρικό επίπεδο, προκειμένου να βρεθεί μια σύνθεση η οποία να αποκρυσταλλώνει και να προάγει το ζητούμενο αποτέλεσμα – συνολικά το ζητούμενο αποτέλεσμα είναι βεβαίως η γενικότερη ανάπτυξη και η ανάπτυξη με έναν συγκεκριμένο όμως τρόπο, ο οποίος είναι αυτός που σήμερα επιδιώκεται και δεν είναι οποιοσδήποτε τρόπος ανάπτυξης, αλλά, όπως θα έλεγε και ο κ. Ρόκος, ο τρόπος μιας ισόρροπης κατά κάποιον τρόπο με τη νέα έννοια, που να έχει μέσα το περιβάλλον κ.λπ. και κοινωνικές παραμέτρους ανάπτυξης.

Επομένως νομίζω ότι σε αυτό τον τομέα, πέρα από τις πολιτικές και το σχεδιασμό με γνώση, θα είχε πάρα πολλή σημασία να βλέπαμε και το ρόλο του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα. Ξαναφέρνω το θέμα γιατί έγιναν και μερικές συζητήσεις στα διαλείμματα πάρα πολύ ενδιαφέρουσες γι' αυτό. Νομίζω ότι μια δραστική βελτίωση των όρων λειτουργίας και του δημόσιου τομέα θα βοηθούσε ιδιαίτερα πολύ στο να έχουμε λιγότερα από αυτά τα προβλήματα· αλλά αν λέω «δημόσιο τομέα», το εννοώ γιατί παραπέρα από αυτό υπάρχουν τα πολύ σοβαρά ζητήματα –και θα κλείσω με αυτό–, κατά τη γνώμη μου, τα ζητήματα της πολιτικής· με άλλον τρόπο όμως, όχι με το τι θα κάνουμε, αλλά με το πώς θα το κάνουμε, του process δηλαδή, όπου εδώ θεωρώ ότι είναι πάρα πολύ βασικό το ζήτημα –ένα τρίπτυχο που είναι η διαφάνεια, ο δημοκρατικός σχεδιασμός και να καταργηθεί η μικροπολιτική–, και οι καλές πολιτικές παρεμβάσεις και όχι κακές.

Αυτό το τρίπτυχο νομίζω ότι εάν δεν υπάρξει σ' αυτή τη χώρα, οποιαδήποτε επιλογή κι αν υιοθετηθεί, δεν υπάρχει περίπτωση να είναι επιτυχής εάν δεν υπάρχει αυτό. Είναι η κατάρτα της χώρας αυτό το πρόβλημα, η έλλειψη δηλαδή της διαφάνειας, του δημοκρατικού σχεδιασμού και η ύπαρξη της μικροπολιτικής. Αυτό είναι το κρίσιμο ζήτημα. Δηλαδή και την ωραιότερη πολιτική να επεξεργαστείς και να βάλεις μπροστά, υπό το καθεστώς που γίνεται, δεν μπορεί να γίνει τίποτα. Χρειάζεται από εκεί να ξεκινήσει κανείς και να λάβει υπόψη του μια συνθετική, δημιουργική προοπτική.

Ε. Παναγιωτίτου Κύριε Σκάγιαννη, ευχαριστώ πολύ. Σας άκουσα, όπως και όλοι οι άλλοι, πάρα πολύ προσεκτικά και με πάρα πολύ ενδιαφέρον, και νομίζω ότι το εννοιολογικό περιεχόμενο της βιώσιμης αειφόρου ανάπτυξης που θέσατε δεν διαφέρει από το εννοιολογικό περιεχόμενο της αξιοβιώτης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης που υιοθετεί ο κ. Ρόκος. Ευχαριστώ πολύ.

Π. Σκάγιαννης Έμαθα και ένα νέο όρο.

Ρ. Κλουσιωνίτη Χθες το βράδυ ήμουν σε ένα μπαρ· πίναμε ένα ποτήρι στη μνήμη του φίλου μας του Χρήστου Παπουτσάκη, του συναδέλφου και εκδότη του περιοδικού *Αντί*. Ήταν εκεί μεταξύ άλλων ο Γιάννης Πυργιώτης και ο Σπύρος Καβουνίδης, ως τεχνικούς τους αναφέρω.

Δεν ξέρω ποιοι το γνωρίζετε, ο Σπύρος Καβουνίδης τα χρόνια '75 έως '80, κάθε δεκαπενθήμερο συστηματικά είχε μια σελίδα στο περιοδικό *Αντί* και έγραφε αυτά που στη συνέχεια θεωρήθηκαν αυτονόητα και τα οποία όμως ποτέ δεν αντιμετωπίστηκαν. Για το ότι πεζοί δεν υπάρχουν σ' αυτή την πόλη, γιατί σκουντουφλάς στα πεζοδρόμια, γιατί είναι τα αυτοκίνητα παντού. Έγραφε όλες αυτές τις τρομακτικές καθημερινότητες που βιώνει ο καθένας μας άμα βγει να περπατήσει στην πόλη.

Και του λέω, Σπύρο, γιατί δεν τα μαζεύεις όλα αυτά να τα δημοσιεύσεις, να τα διαβάσουν τα νέα παιδιά, και θα νομίζουν ότι τα έγραψες σήμερα, διότι από το '75 και το '80 έως σήμερα δεν έχει γίνει απολύτως τίποτα, μα απολύτως τίποτα, σ' αυτό τον τομέα. Και είπα λοιπόν ότι, ξέρετε, αύριο έχω να πάω στο Πολυτεχνείο και ντρέπομαι που θα μιλάω για χωρικές πολιτικές. Το είπα το πρωί με έναν τρόπο κι αυτό, διότι αν μας άκουγε κανένας απέξω θα έλεγε: Καλά, αυτοί τρελαθήκανε, αυτά βρήκανε να λένε τώρα στην κατάσταση που είμαστε;

Εγώ πιστεύω –πάλι κι αυτό το είπα το πρωί– ότι αν δεν συμφωνήσουμε, δεν έχουμε αποκτήσει κάποια συναντίληψη σε δυο-τρία θέματα μετά από τόσα χρόνια μεταπολίτευσης και δουλειά στο σχεδιασμό, επιχειρήσεις, πολεοδομικές ανασυγκροτήσεις, χωροταξικές ανασυγκροτήσεις, περιφερειακά σχέδια, όλα αυτά, και σήμερα βρισκόμαστε να λέμε ότι δεν ξέρουμε τι θα κάνουμε με την εκτός σχεδίου, ενώ, επί παραδείγματι, στο Ρυθμιστικό του Βόλου του '85, το πρώτο Ρυθμιστικό που θεσμοθετήθηκε με την Ε.Π.Α., υπάρχει όλη η Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου από το 1985 με 12 στρέμματα αρτιότητα. Και άμα πηγαίνει κανείς στο Βόλο, αντιλαμβάνεται

ότι δεν είναι σαν το Ηράκλειο και σαν τη Λάρισα, γιατί κάποτε έγινε κάτι εκεί.

Δεν είπε κανείς σε κανέναν ότι αύριο το πρωί θα βγει ένας φετφάς, ένας υπουργός και θα πει: άντε, καταργήστε τα όλα. Όμως οι μελέτες μας –και εδώ μιλάω όχι σαν εκπρόσωπος του Τ.Ε.Ε., σαν μελετητής, και στενοχωριέμαι πολύ γι' αυτό– λένε στη Ζώνη ένθεν και ένθεν 500 μέτρων κατά μήκος των οδών, των τάδε κατηγορίας, γύρω από τους οικισμούς τάδε - τάδε - τάδε και σε απόσταση τάδε από το Σχέδιο Πόλεως, αυτό και τούτο, μεταβατική διάταξη κατάργηση έως ότου χωροθετηθούν και μετά γίνονται τα Γ.Π.Σ. και τα Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. και δώσουν άλλη κατεύθυνση.

Λένε ένα σωρό πράγματα: δημόσια διοίκηση δεν υπάρχει σ' αυτή τη χώρα και δεν προωθεί απολύτως τίποτα, απολύτως τίποτα. Αυτό είναι μία συναντίληψη που πρέπει να την αποκτήσουμε, δεν μπορούμε να μπερδευτούμε, ούτε είναι δυνατόν να μιλάμε για τη συμπαγή πόλη και να μη γνωρίζουμε τι εννοούμε.

Εγώ είναι δυνατόν να λέω «η συμπαγής πόλη, να γίνουν οι πόλεις μας Παγκράτι;», αυτό θα πει συμπαγής πόλη;

Ε. Παναγιωτίτου Ράνια, σκέφτεσαι την προοπτική να δίνονται συντελεστές στην Αθήνα και οι δήμαρχοι να προωθούν περαιτέρω τις επεκτάσεις – τι συνδυασμός θα είναι αυτός;

Ρ. Κλουσιניώτη Όχι, λέω το εξής: ότι πρέπει να πέσουν όλοι οι συντελεστές, να γκρεμιστούν 15 Ο.Τ. ανά... ξέρω εγώ... 30, ανά 50, αλλά δεν μπορεί η Ηλιούπολη να αναπτύσσεται με μονο-διώροφο και να καταλάβει τον Υμηπτό στο τέλος. Δηλαδή αυτό θέλουμε: να καταληφθεί και ο Υμηπτός.

Και λέω ότι αυτά τα δύο πράγματα είναι πολύ σημαντικά, δηλαδή αυτό εγώ νόμιζα ότι το είχαμε συμφωνήσει, ότι υπάρχει μία εμπειρία και τώρα μετά από αυτή την κουβέντα έχω μπερδευτεί αυτό ήθελα να πω.

Ε. Παναγιωτίτου Ευχαριστώ, κ. Κλουσιניώτη. Θα δώσω το λόγο στον κ. Καυκαλά και στον κ. Μέλισσα.

Ρ. Κλουσιניώτη Είπε κάποιος Παγκράτι, ότι θέλουμε να κάνουμε Παγκράτι.

Π. Σκάγιαννης Εγώ για Χονγκ Κονγκ και Κυψέλη είπα.

Ρ. Κλουτσινιώτη Κυψέλη είπες, εντάξει.

Π. Σκάγιαννης Ναι, δείτε λίγο το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του Βόλου που μιλάει για συμπαγή πόλη και θα δείτε τι εννοώ. Θα κάνει γκέτο όλο το Βόλο άμα ακολουθηθεί η άποψη για τη συμπαγή πόλη στο Βόλο π.χ. – δεν έχει απολύτως κανένα νόημα.

Ρ. Κλουτσινιώτη Ναι, πρέπει να σταματήσει η επέκταση των οικιστικών χρήσεων.

Π. Σκάγιαννης Υπάρχουν τρόποι να επεκταθούν σωστά οι περιοχές. Δεν χρειάζεται να κάνουμε εξαώροφα παντού.

Π. Λουκάκης Για την ιστορία του πράγματος πάντως πρέπει να ξέρουν, να θυμίσω, ότι ο συντελεστής δόμησης ως δομικό στοιχείο οικοδομικό θεσμοθετήθηκε από τον Μάνο μόλις το 1979. Μέχρι τότε οι όροι δόμησης ήταν μέγιστος αριθμός ορόφων και μέγιστο ποσοστό κάλυψης. Και ο Μάνος, όταν έκανε αναγωγή αυτών των όρων σε συντελεστές δόμησης, τους μείωσε· δηλαδή έκοψε έναν όροφο, αν θυμάστε, και βέβαια δεν βγήκε το '81, όπως θυμάστε, βουλευτής.

Γ. Καυκαλάς Ναι, είναι πολύ ενδιαφέρον όλο το πλαίσιο. Να μείνω στη χωρική ανάπτυξη και τις χωρικές πολιτικές, που είναι η ημερίδα έτσι όπως την οργανώσατε και να πω ότι έχει ενδιαφέρον όλο το πλαίσιο όπως εκτυλίχθηκε με τις παρεμβάσεις, γιατί έβαλε στην ατζέντα με ένα συνθετικό τρόπο όλα τα θέματα που απασχολούν όσους/όσες εμπλεκόμαστε σ' αυτή τη φάση με τα ζητήματα του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού.

Βεβαίως, σωστά η Ράνια Κλουτσινιώτη απορεί πώς μετά από τόσον καιρό και τόσες φορές που έχουμε όλοι μας συνεργαστεί και έχουμε επανειλημμένα διαφωνήσει ή συμφωνήσει, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε σε κάποια ελάχιστα; Η αλήθεια είναι ότι εάν έπρεπε να μιλήσουμε μόνο για τα θέματα που μπορούμε να μιλήσουμε καθαρά και με σαφήνεια και για τα θέματα για τα οποία έχουμε αρμοδιότητα ως επαγγελματίες και ενδιαφερόμενοι για το χώρο, ίσως θα έπρεπε να σιωπήσουμε παντελώς, γιατί υπάρχει αυτή η ποικιλομορφία εννοιών, με την έννοια του ότι ο κάθε ομιλητής, η κάθε ομιλήτρια, έχει ένα ιδιαίτερο σκεπτικό και γνωρίζει για ποιο λόγο αναφέρεται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στα θέματα.

Αλλά αυτό νομίζω ότι είναι προϊόν πολλών παραμέτρων. Έχει να κάνει δηλαδή με το γεγονός ότι το πεδίο του χωρικού σχεδιασμού δεν είναι αμιγώς επιστημονικό, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα κοινωνική πρακτική και διοικητική διαδικασία. Οπότε εμπλέκεται με πολιτικές, με το επάγγελμα, με τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα επιμέρους ομάδων. Πρέπει να μάθουμε να ζούμε και να το απολαμβάνουμε κιόλας ως ένα σημείο, με το γεγονός ότι υπάρχει μία σχετική σύγχυση και μία διελκυστίνδα γύρω από το νόημα των εννοιών, π.χ. τη βιωσιμότητα σήμερα ή τη συμπαγή και συνεκτική πόλη κ.λπ.

Θα έλεγα ότι δεν είναι η στιγμή που κλείνει η συζήτηση, αλλά αντίθετα που ανοίγει. Άρα είναι σημαντικά να θέσουμε σωστά τα θέματα που θα μας απασχολήσουν πολλές άλλες φορές, είτε σε τέτοιου τύπου συναντήσεις είτε σε συνεργασίες άλλες ή στη δημοσιοποίηση των απόψεών μας κ.λπ.

Έτσι αναρωτιόμουν και πριν έρθω στην ημερίδα, αλλά και στη διάρκειά της, τι θα μπορούσε κανείς να αναδείξει ως κεντρικά ζητήματα που απασχολούν πολλούς και πολλές από εμάς; Πώς θα μπορούσαμε ενδεχομένως να σκεφτούμε το ρόλο της χωροταξίας και της πολεοδομίας σήμερα;

Και ποια θα ήταν αυτή η ελάχιστη συμφωνία, για να χρησιμοποιήσω ξανά με πιο ήπιο ίσως και όχι με τον τρόπο που το έβαλε η Ράνια, που θα καλύψει την ανάγκη που υπάρχει να γίνουν χρήσιμες η χωροταξία και η πολεοδομία; Και μετά ας τις κάνουμε ό,τι θέλουμε, δηλαδή ας τις χρησιμοποιήσουμε για να καταγγείλουμε, ας τις χρησιμοποιήσουμε για να ανταποκριθούμε σε ειδικές ανάγκες, ας τις χρησιμοποιήσουμε για να εκφράσουμε ενδεχομένως ιδιαίτερες απόψεις ή να διεκδικήσουμε κάτι. Αλλά τι είναι αυτό το ελάχιστο που θα τις κάνει χρήσιμες;

Τέθηκαν πολλά ζητήματα βέβαια και δεν μπορεί κανείς εύκολα να τα συνοψίσει, αλλά σίγουρα είναι δύο ή τρία που θα ήθελα να τα υπογραμμίσω για την παραπέρα συζήτηση.

Ένα είναι κάτι για το οποίο μάλλον υπήρξε σιωπή στη σημερινή ημερίδα –παρά το ότι υπήρχε και ενότητα που το είχε ως αντικείμενο– αλλά το θεωρώ πολύ σημαντικό. Είναι το ερώτημα σε τι βαθμό η χωροταξία επικαλύπτει ζητήματα διαχείρισης του περιβάλλοντος, σε τι βαθμό η χωροταξία υποκαθίσταται από ζητήματα που έχουν να κάνουν με το περιβάλλον;

Ο γεωγράφος και πολεοδόμος Πίτερ Χολ, ένας ακαδημαϊκός με μεγάλη πρακτική εμπειρία και θεωρητική κατάρτιση, πολύ πρόσφατα σε μια διάλεξή του στο Μπέρκλεϊ κατέληξε λέγοντας ότι δεν καταλαβαίνει πλέον ποια είναι η νέα πολεοδομία και χωροταξία, γιατί όταν απευθύνεται στις αντίστοιχες ομάδες οι οποίες καλούνται να αναλάβουν τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό σε διάφορες ευρωπαϊκές ή βορειοαμερικανικές περιφέρειες και πόλεις, βλέπει γύρω του ειδικούς που δεν είναι οι ειδικοί που ήξερε, δεν είναι γεωγράφοι, δεν είναι σχεδιαστές, δεν είναι αρχιτέκτονες, δεν είναι πολεοδόμοι, δεν είναι χωροτάκτες αλλά είναι ενεργειακοί μηχανικοί, είναι περιβαλλοντολόγοι, είναι ειδικοί οι οποίες έχουν προκύψει μέσα απ' αυτή τη στροφή που έχει γίνει προς τα ζητήματα περιβάλλοντος.

Λοιπόν, υπάρχει ένα θέμα, πώς στέκεται η χωροταξία σε σχέση με το περιβάλλον, το οποίο συγκυριακά είναι και ιδιαίτερα ενδιαφέρον για την Ελλάδα, επειδή ένα από τα ζητήματα γύρω από τα οποία χτίστηκε η πρόσφατη πολιτική αλλαγή ήταν η στροφή προς την πράσινη ανάπτυξη, όπως συχνά επαναλαμβάνεται.

Υπάρχει τέτοιο αντικείμενο, υπάρχει πράσινη ανάπτυξη, τι είδους χωροταξία είναι αυτή που συνοδεύει τα ζητήματα της πράσινης ανάπτυξης, έχει περιεχόμενο όλο αυτό από την πλευρά της χωροταξίας;

Ένα δεύτερο ζήτημα που προκύπτει, νομίζω, από τη συζήτηση είναι το ότι τελικά λόγω της δυσκολίας που υπάρχει να ανταποκριθεί όλο το σύστημα, η διοίκηση δεν αποκτά θεσμική μνήμη, ενδεχομένως όπως είπε ο Δημήτρης Οικονόμου, υπάρχουν θεσμοί αλλά δεν υπάρχουν εφαρμογές των θεσμών, μοιάζει να υπάρχει μια φυγή από τα προβλήματα διά της νομοθεσίας σε επίπεδο Βουλής ή δι' υπουργικών αποφάσεων.

Μα είναι χωροταξία και πολεοδομία αυτή που γίνεται δι' εξαγγελιών; Ο προηγούμενος πρωθυπουργός ήρθε την τελευταία φορά στην Έκθεση της Θεσσαλονίκης και ανακοίνωσε ποια θα είναι η νέα χωροθέτηση της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης προκειμένου να φύγει από το κέντρο.

Την επόμενη μέρα με πήραν από την *Καθημερινή* και με ρωτούσαν αν είναι σωστό αυτό που εξήγγειλε ο πρωθυπουργός. Και λέω, πού να ξέρω εγώ αν είναι σωστό; Πού ξέρω τι είναι αυτό που μετακινείται, τι θα γίνει μ' αυτό που μένει κ.λπ.; Πώς δηλαδή να συζητήσεις την επένδυση ή τις αποφάσεις χωρίς τις παραμέτρους τους; Δεν υπήρχε καμία πρόβλεψη.

Είναι η χωροθέτηση μιας έστω σύνθετης λειτουργίας αντικείμενο ή πρόβλημα για το οποίο πρέπει να εκτεθεί ο πρωθυπουργός;

Θα έλεγα λοιπόν ότι έχει μεγάλη σημασία να αποφύγουμε αυτή την «πολιτική» πολεοδομία και χωροταξία, γιατί είναι πιθανό να επανέλθει όπως τονίστηκε και στις πρώινές συζητήσεις, προκειμένου για παράδειγμα να επιλυθεί το πρόβλημα της χωροθέτησης μεγάλων επενδυτικών προγραμμάτων δι' υπουργικής ή κυβερνητικής απόφασης ή διά νομοθεσίας. Δεν πρέπει όμως να γίνεται έτσι. Άρα έχουμε χρέος να φανταστούμε τις διαδικασίες που θα πρέπει να προτείνουμε, οι οποίες να παράγουν πραγματικές λύσεις.

Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί τα προϊόντα της πολεοδομίας και της χωροταξίας να είναι μόνο σχέδια και προτάσεις, πρέπει να είναι και διαδικασίες. Αυτές οι επεξεργασίες πρέπει προφανώς να περιλαμβάνουν και τα στοιχεία διαβούλευσης, σύνθεσης συμφερόντων κ.λπ.

Και το τελευταίο σημείο, συγγνώμη αν πήρα λίγο χρόνο παραπάνω, το προτείνω γιατί συζητιέται πλέον σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ότι ένα από τα ζητήματα που θα μπορούσε να προσφέρει η χωροταξία είναι να παρέχει τη δυνατότητα ισότιμης πρόσβασης των πολιτών στις υπηρεσίες και στις ευκαιρίες. Αυτό είναι μια ελάχιστη αντίληψη περί κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί ανάλογα με το τι ανισότητες είναι σε εξέλιξη στην ευρύτερη κοινωνία, το να παρέχεις απλώς ισότιμη πρόσβαση δεν μπορεί να αποτρέψει τις πολώσεις, αλλά τουλάχιστον να την παρέχεις σαν πρώτο βήμα και στη συνέχεια να ενισχύσεις περισσότερο κάνοντας θετικές διακρίσεις αν χρειάζεται αυτούς που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη.

Αλλά το πρώτο επίπεδο, το να δώσεις δηλαδή ισότιμη πρόσβαση, είναι, νομίζω, ένα «μανιφέστο» που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πεδίο ελάχιστης συμφωνίας, ώστε να υπάρχει μία διέξοδος για μια χρήσιμη πολεοδομία, χρήσιμη χωροταξία.

Για όλα αυτά πρέπει να συζητήσουμε και δεν τα προτείνω εδώ με την έννοια των συμπερασμάτων, αλλά ότι πρέπει να μουν στο τραπέζι και να τα δούμε χρησιμοποιώντας ατομικά και συλλογικά όσες δυνάμεις, εμπειρίες, απόψεις και σκέψεις διαθέτουμε. Ευχαριστώ.

Ε. Παναγιωτάτου Ευχαριστώ πολύ, κ. Καυκαλά. Κύριε Μέλισσα, θέλετε να προσθέσετε κάτι;

Δ. Μέλισσας Μόνο μία σκέψη: σχεδιασμός δεν νοείται με απουσία του κράτους, και το κράτος απέχει από την εφαρμογή του νόμου διότι δεν θέλει να γίνει δυσάρεστο.

Αυτό όμως που με προβληματίζει δεν είναι τόσο η απουσία του κράτους από την εφαρμογή του σχεδιασμού, όσο κυρίως η μερική εφαρμογή του σχεδιασμού ή διαφορετικά, η μερική εφαρμογή του νόμου. Η μερική εφαρμογή του νόμου δεν καταστρατηγεί μόνο την αρχή της ισότητας, αλλά συνιστά και ένα ανάχωμα για την ανάπτυξη της χώρας μας.

Περαιτέρω, εκτός από τον κρατικό πολεοδομικό σχεδιασμό, προβλέπεται και η ιδιωτική πολεοδόμηση. Μόνο που η ιδιωτική πολεοδόμηση στην Ελλάδα δεν έχει προχωρήσει. Ευχαριστώ πολύ.

Ε. Παναγιωτίτου Ευχαριστώ, κ. Μέλισσα. Έχουμε περίπου κάτι λιγότερο από είκοσι πέντε λεπτά για ερωτήσεις, εκτός αν έχετε κουραστεί. Ο κ. Αραβαντινός. Εγώ θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Λουκάκη και τον κ. Αραβαντινό που κάθονται μέχρι τέλους μαζί μας.

Θ. Αραβαντινός Λυπάμαι που έχασα ένα μέρος της ημερίδας για λόγους ανωτέρας βίας. Έτσι, ενδέχεται να έχει ληχθεί αυτό που θέλω να υπογραμμίσω. Συνεχίζω τη σκέψη του κ. Μέλισσα, ως προς το κενό στην παραγωγή σχεδιασμού από τον δημόσιο τομέα όλων των επιπέδων.

Προφανώς υπάρχουν άξιοι ιδιώτες μελετητές και αξιόλογες μελέτες. Όμως, από τη στιγμή που οι μελετητές ολοκληρώνουν το έργο τους, εισπράττουν την αμοιβή τους –αν την εισπράξουν– και παραληφθεί η μελέτη, τότε αυτοί παίρνουν και το καπέλο τους και φεύγουν. Έτσι γίνεται συνήθως στον τόπο μας. Οι ιδιώτες μελετητές αποχωρούν και μένει στη διοίκηση –που έχει παραλάβει τη μελέτη– το βαρύ φορτίο να το υλοποιεί στην καλύτερη περίπτωση ένα κομματάκι, ένα ελάχιστο δηλαδή ποσοστό από τα προτεινόμενα.

Τι χρειαζόμαστε; Έχω υποστηρίξει και στο παρελθόν ότι χρειαζόμαστε σε επίπεδο πολεοδομικό έναν διαρκή δημοτικό πολεοδομικό σχεδιασμό, ο οποίος είναι μια συνεχιζόμενη σπειροειδής διαδικασία η οποία προχωρεί στο χρόνο.

Συγκεκριμένα δηλαδή, δίπλα στο Δημοτικό Συμβούλιο πρέπει να υπάρχουν δημοτικές υπηρεσίες παραγωγής σχεδιασμού, οι οποίες θα μπόρουν να συνθέσουν τον χωρικό σχεδιασμό, τον ιδιωτή μελετητή με τον κοινωνικό σχεδιασμό, με τον οικονομικό σχεδιασμό του Δήμου,

και αυτές οι υπηρεσίες σχεδιασμού θα δώσουν τις λύσεις στο Δημοτικό Συμβούλιο. Για παράδειγμα, έχω επισκεφθεί ακόμα και μικρές πόλεις της Αμερικής με υπηρεσίες σχεδιασμού. Ενδιαφέρον είναι ότι συχνά υπάρχει ένα στενά συνεργαζόμενο τρίπτυχο που είναι α) το Δημοτικό Συμβούλιο, β) η Υπηρεσία Χωρικού Σχεδιασμού (η οποία όμως συνεκτιμά και τα λοιπά προγράμματα) και γ) μια «συνέλευση» πολιτών. Το αυτό γίνεται και σε μεγάλες πόλεις, και στην Αμερική και αλλού. Για παράδειγμα, στο Βερολίνο στα δεκαπέντε χρόνια μετά την πώση του Τείχους, είχε γίνει ένα φόρουμ, δηλαδή μια συνέλευση πολιτών δίπλα στο Δημοτικό Συμβούλιο και την Υπηρεσία Σχεδιασμού.

Άρα αυτό το τρίο –δηλαδή οι υπηρεσίες σχεδιασμού, εκλεγμένες δημοτικές αρχές και εκπρόσωποι του πληθυσμού– δουλεύουν τις εναλλακτικές λύσεις και βρίσκουν και προχωρούν τις ενδεδειγμένες λύσεις ανάλογα με τις συνθήκες. Και σε επίπεδο περιφέρειας το ίδιο θα έπρεπε να γίνεται.

Έχουμε σήμερα εδώ την κ. Κατοχιανού. Μπορεί να σας πει τι γινόταν στο ΚΕ.Π.Ε. άλλοτε. Εκεί παραγόταν προγραμματισμός και σχεδιασμός εθνικού και περιφερειακού επιπέδου; Τέτοια χρειαζόμαστε. Πρέπει να αφυπνιστεί το κράτος και να στελεχώσει τις υπηρεσίες όλων των επιπέδων με ικανό αριθμό επιστημόνων, ώστε να εξασφαλιστεί ο συντονισμένος σχεδιασμός όλων των τομέων και όχι μόνο ο «φυσικός σχεδιασμός».

Ε. Παναγιωτίτου Μήπως επειδή έχουν αποτύχει τα εργαλεία και οι διαδικασίες, μήπως τελικά πρέπει να αναζητήσουμε τελείως διαφορετικές λύσεις;

Δ. Κατοχιανού Θα μου επιτρέψετε λόγω της ηλικίας μου και της εμπειρίας μου να πω κάτι προκλητικό. Φοβάμαι ότι είμαστε εδώ μέλη της ακαδημαϊκής ομάδας, η ομάδα των επιστημόνων, αναλυτών, ερευνητών, η οποία, κατά τη γνώμη μου, έχει κάνει ένα τεράστιο άγνωστο, ανεκμετάλλευτο και αναξιοποίητο έργο χωροταξικής και πολεοδομικής έρευνας και σχεδιασμού πολιτικής, σύμφωνης με τα πρότυπα που όλοι εδώ διδαχτήκαμε και διδάσκουμε. Μπορώ να σας πω ότι εγώ η οποία παρακολουθούσα από μέσα τι γινόταν, όταν πήρα σύνταξη και είχα περισσότερο καιρό, είδα τι παραγωγή δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη υπάρχει και συνεχίζει να γίνεται από όλους αυτούς τους ερευνητές, τους επιστήμονες, τους ανθρώπους που ξέρουν τι θα πει γνώση, τι θα πει ανάλυση, τι θα πει τεκμηριωμένος σχεδιασμός.

Είπε η κ. Πρόεδρος ότι δεν έχουμε βρει αυτά, δεν ξέρουμε εκείνα, δεν μάθαμε τα άλλα. Πιστεύω ότι ξέρουμε τα περισσότερα από αυτά που θα έπρεπε να ξέρουμε, γιατί έχουμε συμβάλει στον εμπλουτισμό της γνώσης και της εμπειρίας γύρω από θέματα χωροταξίας, πολεοδομίας, με ολοκληρωμένη, πολυεπιστημονική προσέγγιση. Μα, θα μου πείτε, αυτά τα λέγαμε για τη χωροταξία και την πολεοδομία στις πρώτες τρεις μεταπολεμικές δεκαετίες, σε τι μπορεί να χρησιμεύσουν σήμερα που όλα έχουν σημαντικά αλλάξει ή και ανατραπεί; Θα απαντούσα, από την πείρα μου στο ΚΕ.Π.Ε., ότι η δουλειά ήταν τόσο συστηματική, γινόταν όλα αυτά τα χρόνια με τόσο πάθος και γνώση, ώστε πολλές αν όχι όλες οι προτάσεις και προβλέψεις των σχεδίων-προγραμμάτων να έχουν πραγματοποιηθεί, και το λέω αυτό με όλη τη σοβαρότητα που απαιτεί μια τέτοια δήλωση. Αυτό μου δίνει προσωπικά μεγάλη ικανοποίηση, το ότι δηλαδή οι προτάσεις βρήκαν ευνοϊκό έδαφος με τη γενικότερη εξέλιξη, ωρίμασαν και προχώρησαν, έστω και μετά πάροδο δεκαπέντε-τριάντα χρόνων, χωρίς να πρόκειται για εφαρμογή τους από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, αφού καμία δεν εφάρμοσε τα προγράμματα, που κατά το νόμο έπρεπε να ισχύουν μετά την ψήφισή τους από τη Βουλή.

Αλλά και πέρα από τα προγράμματα, δεν πήρε υπόψη η δημόσια διοίκηση τις μελέτες που έγιναν με ανάθεσή της, που μερικές είναι πολύ καλές –ο ορεινός χώρος, ο νησιωτικός χώρος, οι ακτές, η παραθεριστική κατοικία, ο τουρισμός, το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον–, δεν υπάρχει σχεδόν τίποτα που άνθρωποι σοβαροί και πραγματικά με πάθος γι' αυτό που φτιάχνανε να μην αναλύσανε, να μην τρέχανε από τη μια άκρη ως την άλλη της χώρας, να μη συνεργαστήκανε, να μην αναζητήσανε και χρησιμοποιήσανε τη γνώση και την εμπειρία όπου αυτή είχε ωριμάσει και να μην καταλήγανε κάπου οι περισσότεροι από εμάς που είμαστε εδώ μέσα.

Τι γίνανε αυτές οι μελέτες, σας ρωτώ: τι γίνανε; Τις παραλάμβαναν οι φορείς, τις έριχναν χωρίς αρχειοθέτηση σε ράφια και σε δωμάτια· ήταν αδύνατο να τις βρει κανείς ακόμα και από τους συγγραφείς τους. Μας δώσανε μια φορά στο ΚΕ.Π.Ε. να κάνουμε μία δουλειά για τις αναπτυξιακές μελέτες που είχε αναθέσει το Υπουργείο Συντονισμού, να τις βρούμε τις μελέτες αυτές, να τις αξιολογήσουμε, να τις κωδικοποιήσουμε με συστήματα καινούρια πληροφορικής και να μπορεί κάποιος να βρει για καθεμιά τι γράφει και τι επιδιώκει. Δεν βρήκαμε παρά μόνο το 1/10 των μελετών. Το ίδιο έγινε με τις μελέτες που ανάθεσε το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.

Έχουμε λοιπόν, νομίζω, στη διάθεσή μας ένα θησαυρό γνώσεων και εμπειριών, που συνεχίζει να εμπλουτίζεται, και έχουμε το εκπαιδευτικό υλικό για τη διάδοση αυτής της γνώσης. Απλώς είμαστε ένα κλαμπ κλειστό, τελείως κλειστό· έχουν κοπεί γενικά οι επικοινωνίες με τους χρήστες της δουλειάς, τη δημόσια διοίκηση, τις ομάδες συμφερόντων και ενδιαφερόντων, αλλά και το ευρύ κοινό, δεν γίνεται προσπάθεια επαφής μαζί του, με τη βάση της κοινωνίας των πολιτών. Εγώ πρόσεξα ότι όταν οι αρχιτέκτονες κατάφεραν να βάλουν στην τηλεόραση ενημερωτικά προγράμματα για την αρχιτεκτονική, τους σημαντικούς αρχιτέκτονες, ορισμένες δουλειές αρχιτεκτονικές καλές, είδα αμέσως ότι άρχισε να υπάρχει και από το κοινό κάποιο ενδιαφέρον. Είδατε εσείς ποτέ για τη χωροταξία και για την πολεοδομία τέτοιες έξυπνες και καλές και σημαντικές παρουσιάσεις που να πλησιάσουν το μεγάλο κοινό;

Λοιπόν, τι θα γίνει, έτσι σαν κλαμπ θα μαζεύομαστε, θα τα λέμε, θα τα καταλαβαίνουμε εμείς γιατί είμαστε οι σχετικοί ειδικοί, και θα φεύγουμε και θα πηγαίνουμε στο σπίτι μας, σε συνάξεις, να βρίσκουμε τους άλλους συναδέλφους να λέμε τον πόνο μας, αυτό θα γίνεται;

Ε. Παναγιωτάτου Προκειμένου να σας βλέπουμε, κ. Κατοχιανού, για να ακούμε τα τόσο ωραία πράγματα που λέτε, να μαζεύομαστε πιο συχνά· αλλά, αν μου επιτρέπετε, να πω δυο λόγια. Νομίζω πως το πρόβλημα είναι ότι το ερευνητικό σκέλος –με το οποίο τόσο πολύ και τόσα χρόνια έχετε ασχοληθεί– και το μελετητικό σκέλος δεν συνδέονται με το επιχειρησιακό σκέλος, γιατί δεν υπάρχουν οι δομές και οι διαδικασίες, εδώ είναι το θέμα μας.

Κι εμείς ως πανεπιστήμιο· πιστεύω ότι πρέπει να συμβάλουμε προς αυτή την κατεύθυνση και τα ερευνητικά κέντρα παρομοίως.

Α. Μελανίτου Καταρχήν τα ζητήματα των διαδικασιών είναι ανοιχτά τριάντα χρόνια τώρα· νομίζω, δεν έχουμε βρει λύση. Και όταν λέω διαδικασίες, αναφέρομαι σε όλα τα επίπεδα: από τη διοίκηση, από τους μελετητές, από την κοινωνία, από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, ο καθένας ακολουθεί τις διαδικασίες που θέλει όπως βολεύουν.

Αν και νομικά είναι κατοχυρωμένες, αλλά –όπως κάποιος στην προηγούμενη συνεδρία το ανέφερε, νομίζω ο κ. Μέλισσας– χρησιμοποιούμε τους νόμους όπως θέλουμε και όπως μας βολεύουν. Αυτό ισχύει. Νομίζω λοιπόν ότι τουλάχιστον για την κεντρική διοίκηση θα έπρεπε να πάψει να υπάρχει σαν δεδομένο.

Αλλά για να πάψει να υπάρχει το φαινόμενο –νομίζω ότι ο κ. Αραβαντινός με κάλυψε–, θα πρέπει και η διοίκηση να αποκτήσει δυναμική που να μπορεί να αντεπεξέρχεται σ' αυτόν το ρόλο. Περισσότερο ανθρώπινο δυναμικό, οργανωμένα το δυναμικό αυτό να παρέχει τις υπηρεσίες του, και οι μελετητές αντίστοιχα να είναι σε μια καλή και αγαστή συνεργασία με τη διοίκηση.

Αυτό ίσως χρειάζεται μια θεσμική αλλαγή σε επίπεδο λειτουργίας του κράτους. Ο «Καλλικράτης» θα μπορούσε να προσφέρει ένα τέτοιο πεδίο άσκησης αρμοδιοτήτων. Δεν ξέρουμε αν πράγματι θα είναι σε θέση, διότι δεν έχουμε ακόμη το τελικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα λειτουργήσει, ώστε να κατανοήσουμε αν θα μπορέσει να αντεπεξεχθεί σ' αυτόν το ρόλο. Αυτό ήταν ένα ζήτημα που ήθελα να θέσω. Δηλαδή ο ρόλος που έχουμε όλοι εμείς και πώς θα μπορέσουμε να συνεργαστούμε καλύτερα ώστε το αποτέλεσμα να είναι το καλύτερο.

Έχω όμως κάποιες παρατηρήσεις σχετικές με τη μητροπολιτική περιοχή: αν η Αθήνα είναι μητροπολιτική περιοχή, πώς πρέπει να αναπτυχθεί, και πολλά άλλα τέτοια ζητήματα.

Γιατί η Αθήνα δεν πήρε την κληρονομιά των Ολυμπιακών Αγώνων να την προωθήσει και να βγάλει κάτι καλύτερο. Νομίζω ότι αυτό ήταν πάντα ζήτημα διοίκησης και ζήτημα πολιτικών. Γιατί ναι, η Βαρκελώνη είχε μια αστική κουλτούρα, θα λέγαμε ίσως λίγο μεγαλύτερη από την Αθήνα, όμως η Αθήνα πάντα ήταν μέσα στους διεθνείς προορισμούς γιατί έχει μια κουλτούρα από την αρχαιότητα: ήταν γνωστή η Αθήνα. Δεν ήταν ένας προορισμός που έγινε γνωστός λόγω Ολυμπιακών Αγώνων.

Άρα, το ότι δεν αξιοποιήθηκε το δυναμικό των Ολυμπιακών Αγώνων έχει σχέση με τη λειτουργία του κράτους και τους στόχους που τίθενται, με το πώς είδαμε όλη αυτή την κληρονομιά να την αξιοποιήσουμε μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Στο σύγχρονο αυτό πλαίσιο η μητροπολιτική περιοχή κάλλιστα θα μπορούσε να αξιολογήσει και να αξιοποιήσει αυτή την κληρονομιά, δηλαδή πρέπει να τη δούμε σήμερα με μία άλλη ματιά για να ανταποκριθεί στο ρόλο που θα πρέπει να έχει.

Ε. Παναγιωτίτου Καταλαβαίνω ότι κάνετε τοποθέτηση, κ. Μελανίτου, δεν ρωτάτε κάτι. Ευχαριστώ πολύ. Έχουμε ακόμα δέκα λεπτά – ο κ. Λουκάκης θέλει να κάνει μια μικρή παρέμβαση και επειδή δεν μπορούμε να του αρνηθούμε τίποτα...

Π. Λουκάκης Ευχαριστώ πάρα πολύ. Ξέρετε, εγώ ήθελα να μου επιτρέψετε λίγο να υπεραμυνθώ των δημοσίων υπαλλήλων του υπουργείου, γιατί είμαστε, λίγο ή πολύ, ιδιαίτερα αυστηροί απέναντί τους, έτσι όπως είναι το σύστημα και οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων ή και άλλες αντικειμενικές δυσκολίες που δυσκολεύουν τον τρόπο λειτουργίας των δημοσίων υπαλλήλων. Επειδή είμαστε παλιότεροι, πρέπει να αναφερθώ και να υπενθυμίσω ορισμένους πολύ φωτισμένους ανθρώπους στη δημόσια διοίκηση. Τον Αχιλλέα Σπανό, τον Προκόπη Βασιλειάδη, τον Ρογκάν, τον Σπύρο Κοκουλιάδη, τον Βασίλη Χαρίση που είχαν διευθυντικές θέσεις και άλλους ανθρώπους που έχουν δουλέψει στο υπουργείο με πολύ μεράκι, υπήρχαν, δεν φτάνουν ή δεν ξέρω πώς είναι οργανωμένο. Δεν πιστεύω ότι δεν έχει το δημόσιο και το Υπουργείο Χωροταξίας, ή όταν ήταν Υπουργείο Δημοσίων Έργων και είχε την Υπηρεσία Οικισμού, ότι δεν υπήρχαν.

Υπήρχε ολόκληρη Υπηρεσία του Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας τη δεκαετία του '60 που είχε πάρα πολύ ικανούς συναδέλφους, αλλά νομίζω ότι το σύστημα όλο αυτό δεν βοηθούσε, ώστε να αξιοποιηθεί αυτό. Εδώ ξεκίνησε όταν ξεκίνησε η ιστορία της Ε.Π.Α. το '83 και είχαμε τολμήσει κάποιοι να πούμε στον Αντώνη Τρίτση, τον αείμνηστο και φίλο μας, ότι πώς ξεκινάς τόσες μελέτες όταν δεν έχεις ούτε το επιστημονικό προσωπικό στο υπουργείο ούτε τόσους μελετητές. Και μας κατηγορήσε ότι οι δέκα μεγαλογραφειάδες πολεοδόμοι δεν θέλανε να γίνουν οι μελέτες. Και σε μία νύχτα βγήκαν 500 πτυχία πολεοδόμων από αρχιτέκτονες – τα μετατρέψανε για να πάρουν μελέτες, οι ιδιώτες μελετητές.

Θέλω να πω ότι δεν είναι μαύρο-άσπρο και γι' αυτό ζήτηση να κάνω μια παρένθεση, γιατί εγώ τουλάχιστον στη μακρόχρονη δουλειά, είτε ως ελεύθερος επαγγελματίας είτε ως ακαδημαϊκός, πρέπει να πω ότι δεν θα κατηγορούσα τους δημοσίους υπαλλήλους πως δεν ήταν ικανά άτομα ή δεν είχαν πάθος με τη δουλειά τους – και με τελευταίο θύμα, έτσι για να τον αναφέρουμε, τον καημένο τον Αντώνη Μαυρωνά.

Ε. Παναγιωτάτου Παρακαλώ, κ. Ζέικου.

Π. Ζέικου Ένα λεπτό. Τυχαίνει κι εγώ να έχω εισπράξει –οι αντένες μου δηλαδή– πολλά, αλλά είπα να μη μιλήσω. Θα κάνω μια αναλογία: θεωρώ ότι υπάρχει μία δυσφήμιση όπως κατ' αναλογία έγινε με το δημόσιο πανεπιστήμιο που είχε εισπράξει δυσφήμιση και συκοφαντία την

εποχή του δημόσιου διαλόγου για τα ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Και έτσι παραπέμπει λίγο σε ένα λόγο που αναπαράγεται από τους δημοσιογράφους και ενοχλούμαι φοβερά κάθε πρωί που θα ανοίξω το ραδιόφωνο, θα οδηγήσω και θα τα ακούσω, και θα διαβάσω μια εφημερίδα, όπου θα είναι σταθερή παραπομπή σ' αυτό το δημόσιο, το άθλιο δημόσιο, το δημόσιο οικονομικό έλλειμμα, που για το δημόσιο τυχαίνει να είναι μόνον οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων, λες και αυτό είναι η μόνη δημοσία δαπάνη – τέλος πάντων ξέρουμε τον επιμερισμό αυτών των δαπανών, ότι δεν είναι μόνο αυτό.

Τώρα, σήμερα, έτσι, λίγο ναι, σοκάρομαι, δεν το κρύβω, έχοντας περάσει και από τη μεριά του μελετητή – ήμουνα και από την άλλη όχθη πριν επιλέξω συνειδητά να πάω σε αυτό τον εργοδότη. Εγώ θεώρησα από την αρχή ότι όταν επιβλέπεις μια μελέτη, είναι θεσμοθετημένα όλα αυτά: θεωρώ ότι η νομοθεσία των μελετών είναι σαφής και οι σχέσεις αυτές μελετητή-επιβλέποντος επίσης. Μου κάνει εντύπωση που συζητάμε τέτοια πράγματα, μετά από δεκαετίες εφαρμογής του Ν. 716 ή και τον πρόσφατο Ν. 3316. Εντάξει, βαραίνουν τα πράγματα πολύ, αλλά υποτίθεται ότι εναρμονιζόμαστε με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Γι' αυτό τα αναθεωρούμε κιόλας.

Πρέπει να υπερκαλύπτεις το μελετητή σαν επιβλέπων. Όταν κάνεις μια παρατήρηση, θεωρώ –μιλάω προσωπικά πλέον– ότι τελείς εν πλήρει συνειδήσει του ρόλου σου. Δεν είναι δεοντολογικά απλό αυτό το δίπολο, αυτή η διαλεκτική σχέση, αυτού που παράγει κάτι κι αυτού που ελέγχει, για να το παραλάβει να το πληρώσει εκ μέρους του εργοδότη, εν προκειμένω του κράτους. Θεωρώ ότι είναι πολύ σοβαρό πράγμα, είναι δηλαδή σαν μια διόρθωση. Ο μεν καθηγητής ξέρετε πώς διορθώνει, και πάλι πιστεύω ότι υπάρχει μια ευαισθησία, ανάλογα από άνθρωπο σε άνθρωπο, που θα διορθώσει μια ομάδα, ας πούμε, στο Πολυτεχνείο και πώς θα γίνει η διόρθωση ή σε μια Ε.Π.Α.Ε., που έχουν γίνει συζητήσεις μεγάλης διάρκειας γι' αυτό –πώς παίρνει ο άλλος το κόκκινο μολύβι και διορθώνει τα σχέδια ενός αρχιτέκτονα ας πούμε–, έτσι δεν είναι;, επειδή έχει αυτή την εξουσία. Θέλω να πω ότι ναι, πιστεύω πως πρέπει λίγο να σκεφτούμε αυτά τα πράγματα πιο βαθιά και δεν είναι μονοσήμαντα, γιατί ψάχνουμε ίσως και εξιλαστήρια θύματα. Ευχαριστώ.

Ε. Παναγιωτίττου Εγώ πάντως θέλω να σας ευχαριστήσω γιατί κάνατε μια διαφανή και κατατοπιστική παρουσίαση, σπάνια για δημόσιο λειτουργό. Σας ευχαριστώ πολύ.

Δ. Οικονόμου Κι εγώ στο ίδιο θέμα θα μείνω: ότι το δημόσιο στην Ελλάδα έχει τα προβλήματα που έχει, είναι δεδομένο. Από εκεί και πέρα το δημόσιο δεν είναι ένα ενιαίο μόρφωμα, αποτελείται από πάρα πολλές συνιστώσες. Αποτελείται, φέρ' ειπείν, στα δικά μας αντικείμενα από τις αποκεντρωμένες υπηρεσίες έκδοσης οικοδομικών αδειών με τα γνωστά προβλήματα, αποτελείται όμως και από τις επιτελικές υπηρεσίες, παλιότερα μόνο τις κεντρικές του Υ.Χ.Ο.Π.-Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-Υ.Π.Ε.Κ.Α. και τώρα και ορισμένες αποκεντρωμένες επιτελικές. Δεν είναι όλα το ίδιο. Η δική μου εμπειρία, μέσα από διάφορους ρόλους στο σύστημα αυτό –υπάλληλος, μελετητής, πανεπιστημιακός–, είναι ότι τη μικρότερη ευθύνη για τα προβλήματα του χωρικού σχεδιασμού έχουν οι κεντρικές επιτελικές υπηρεσίες. Και η παρατήρηση που έκανα και το πρωί, η παρέμβαση, αυτό το νόημα είχε. Τα προβλήματα που παρατηρούνται στη λειτουργία των κεντρικών επιτελικών υπηρεσιών που είναι αρμόδιες για τον χωρικό σχεδιασμό οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη πόρων, κάτι το οποίο έγινε ιδιαίτερα φανερό στην προηγούμενη συζήτηση, όπου ειπώθηκε ότι σήμερα η Διεύθυνση Χωροταξίας έχει λιγότερα στελέχη από ό,τι το 1999 όταν θεσμοθετήθηκε ο νόμος της Χωροταξίας.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι αυτό που αναφέρθηκε από άλλους ομιλητές και θέλω κι εγώ να τονίσω. Πολλά σχέδια τα οποία είναι καλά, σωστά φτιαγμένα κ.λπ., τελικά δεν θεσμοθετούνται κυρίως λόγω έλλειψης πολιτικής βούλησης. Δεν είναι η διοίκηση η οποία τα σταματάει. Αν υπάρχει μια εντολή από την πολιτική ηγεσία «το τάδε σχέδιο προχωρήστε το», αυτό συμβαίνει, είναι αυτονόητο, και το ξέρουμε και πρακτικά. Οι πολιτικές επιλογές είναι αυτές που σταματάνε κατά κανόνα το σχεδιασμό. Απλώς δεν πρέπει να ξεχνάμε και το εξής: ότι και οι πολιτικοί οι ίδιοι, οι οποίοι έχουν τεράστιο μέρος της ευθύνης για την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί, και αυτοί δεν ενεργούν αυτοβούλως και χωρίς εξαρτήσεις, δεδομένου ότι εκλέγονται και υπόκεινται στον έλεγχο του εκλογικού σώματος. Με αυτή την έννοια, σε τελική ανάλυση οι επιλογές των πολιτικών και η έλλειψη βούλησης να αναληφθεί το πολιτικό κόστος κάποιων επιλογών οφείλεται στις αντίστοιχες επιλογές της κοινωνίας. Και εδώ πάλι επιστρέφουμε στο ρόλο που παίζει η κοινωνικά διευρυμένη μικρή έγγεια ιδιοκτησία στην Ελλάδα και στο πώς συμμετέχουν η γη και τα συμπερόντα γύρω από τη γη στην κοινωνική αναπαραγωγή στην Ελλάδα.

Ε. Παναγιωτίτου Ευχαριστώ πολύ. Κύριε Δημόπουλε, έχετε το λόγο και σας ζητώ συγγνώμη γιατί έδωσα προβάδισμα στους συναδέλφους στο τραπέζι.

Κ. Δημόπουλος Παρακαλώ, κ. Πρόεδρε. Ευχαριστώ πολύ. Θα ήθελα, στο κλείσιμο αυτής της πολύ πετυχημένης ημερίδας και καιρετίζοντας τη συμμετοχή όλων των πανεπιστημίων στη σημερινή μας συνάντηση, να επισημάνω δύο σημεία σχετικά με το ζήτημα που συζητάμε: τις χωρικές πολιτικές.

Το πρώτο σημείο. Θα ήθελα με έμφαση να αναφερθώ στο ζήτημα της ολοκλήρωσης των χωρικών πολιτικών που διαχρονικά διατυπώνονται. Και ειδικότερα στο ζήτημα της ολοκλήρωσης των πολιτικών των δύο τελευταίων δεκαετιών, από τη δεκαετία του '90 και μετά.

Αυτό που είναι ζητούμενο, και μάλιστα και σε μία περίοδο ανασύνταξης των δυνάμεων της ελληνικής κοινωνίας, αυτό το οποίο λείπει είναι η συνέπεια στην υλοποίηση των πολιτικών αυτών.

Συνέπεια στην υλοποίηση, τόσο στο επίπεδο μιας οριζόντια συντονισμένης συνολικής κυβερνητικής πολιτικής για το χώρο και το περιβάλλον, όσο και ως προς το βαθμό ολοκλήρωσης της πολιτικής με όρους επιχειρησιακού προγράμματος.

Σε ένα επιχειρησιακό πρόγραμμα η πολιτική εξειδικεύεται, διατυπώνεται σε συγκεκριμένες δράσεις και ενέργειες, με προϋπολογισμό, χρονικό ορίζοντα και κυρίως μηχανισμό παρακολούθησης της εφαρμογής και της διαχρονικής εξέλιξης.

Εκτός από τα Περιφερειακά Χωροταξικά της περιόδου 1998-2003, τα οποία και αυτά δεν έλαβαν τη μορφή ολοκληρωμένου επιχειρησιακού προγράμματος, τέτοια προγράμματα υλοποίησης χωρικών πολιτικών (από την πλευρά του Υπουργείου Χωροταξίας, αλλά και των άλλων σχετικών υπουργείων, με εξαίρεση των υποχρεώσεων προς την Ε.Ε.) δεν είδαμε.

Ως προς την εφαρμογή χρονοδιαγραμμάτων υλοποίησης και παρακολούθησης της διαχρονικής εξέλιξης των πολιτικών αυτών, και κυρίως αν αυτές οι πολιτικές έχουν πέρας, μπορούν δηλαδή να ολοκληρώνονται σε εύλογο χρονικό διάστημα, η οποία αναφορά στα γενικά πολεοδομικά σχέδια και στις μελέτες πολεοδόμησης περιοχών και σε τόσα άλλα σχέδια, με αβέβαιο χρονικό ορίζοντα ολοκλήρωσης, δεν μπορεί να είναι θετική.

Το δεύτερο σημείο. Πρόκειται για την αξιολόγηση των χωρικών πολιτικών και των εργαλείων που απαιτούνται για να γίνει αξιολόγηση. Και για να γίνει αξιολόγηση, είναι κοινή λογική, απαιτούνται δεδομένα πρωτογενή και δευτερογενή, χωρικά και περιγραφικά, ποσοτικά και ποιοτικά, για τα οποία η κ. Παναγιωτάτου στην πολύ ουσιαστική της σύνοψη επισήμανε τη σημαντική έλλειψή τους.

Συμφωνώντας, αναφέρω με τη σειρά μου ότι δεν έχουμε τη δυνατότητα να έχουμε ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα σε μια εποχή όπου για άλλες χώρες και για παρόμοιες πολιτικές μπορούμε να τα βρούμε με μεγάλη ευκολία μέσω των νέων τεχνολογιών.

Κλείνοντας, θα ήθελα να καταγραφεί αυτό στα συμπεράσματα αν συμφωνείτε, να απαιτήσουμε πλέον «την ολοκλήρωση των χωρικών πολιτικών με την εφαρμογή τους σε δεδομένο χρονοδιάγραμμα» και «την αξιολόγηση των πολιτικών αυτών με χρήση αξιόπιστων διαχρονικών δεδομένων». Ευχαριστώ πολύ.

Ε. Παναγιωτάτου Σας ευχαριστώ. Έχω καταλάβει ότι θέλει να μιλήσει η κ. Μουρμούρη και ο κ. Αραβαντινός. Θα κλείσουμε, όσον αφορά το ακροατήριο, με τη Διευθύντρια του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας, την κ. Π. Κοσμάκη.

Κυρία Μουρμούρη, έχετε το λόγο.

Α. Μουρμούρη Ευχαριστώ πολύ. Άκουσα με πάρα πολλή προσοχή όλους τους ομιλητές και νομίζω ότι εάν κάτι κάναμε σήμερα ήταν να καταγράψουμε παθογένειες. Και μ' αυτή την έννοια, αυτή την ημερίδα την πολύ χρήσιμη τη βλέπω σαν μια αρχή – βεβαίως έχουν γίνει και άλλες προηγουμένως και επί σειρά ετών, αλλά τη βλέπω σαν ένα στάδιο έναρξης όχι σαν μια λήξη, προκειμένου σε επόμενες φάσεις να ζανασυζητηθούν πράγματα, να εξειδικευτούν και να καταλήγουμε σε προτάσεις κατά το δυνατόν, έτσι ώστε οι επόμενες ημερίδες να λειτουργήσουν και σαν μια γέφυρα ανάμεσα σε επιστήμονες και σε εκείνους που έχουν τον λειτουργικό ρόλο τού να προτείνουν στους αποφασίζοντες πολιτικές και μέτρα, και σαν ένα χώρο ομογενοποίησης και σαν ένα χώρο εξειδίκευσης κ.λπ.

Από τα όσα ακούστηκαν σήμερα, νομίζω ότι θα μπορούσε κανένας εύκολα να πει ότι το συμπέρασμα είναι πως μας χαρακτηρίζει η ασυνέχεια. Ασυνέχεια σχεδόν σε όλα τα επίπεδα. Απ' αυτές τις ασυνέχειες μία είναι η αντικειμενική και την οποία θα πρέπει να λάβουμε πάρα πολύ σοβαρά

υπόψη μας, αν τυχόν θέλουμε πραγματικά να προχωρήσουμε σε περιφερειακή και χωρική συνοχή, και αυτή είναι η γεωγραφική μας ασυνέχεια. Είναι μία πραγματικότητα, αλλιώς κάνεις το σχεδιασμό σου και τις επενδύσεις σου που απαιτούνται πολλαπλάσιες αν έχεις νησιά και αλλιώς αν είσαι μια στεριανή χώρα.

Όλες οι άλλες ασυνέχειες και αποσπασματικότητες είναι υποκειμενικού χαρακτήρα. Δηλαδή έχουμε την ασυνέχεια ή την πλήρη διαφοροποίηση ή ρήξη στη μνήμη της διοίκησης, ειπώθηκε. Έχουμε την ασυνέχεια μεταξύ αναπτυξιακών πολιτικών και χωροταξικών πολιτικών. Έχουμε την ασυνέχεια ανάμεσα σε αυτό που είναι η επιθυμία μας για το ρόλο της χώρας και σε αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει. Έχουμε την ασυνέχεια ανάμεσα σε θεσμοθετημένες πολιτικές, όταν κάποτε φτάνουμε να τις θεσμοθετήσουμε, και στην εφαρμογή τους.

Επειδή μίλησαν αρκετοί για τη διοίκηση και υπήρξαν και σχετικές αντιδράσεις, να πω δύο πράγματα. Το ένα είναι ότι σήμερα από μια σύμπωση στη Διεύθυνση Χωροταξίας το 1/5 συμβαίνει να έχει διδακτορικό – όλου του προσωπικού της Διεύθυνσης συμπεριλαμβανομένων και των διοικητικών.

Επομένως, σε σύνολο προσωπικού επιστημονικού το ποσοστό είναι υψηλότερο. Ένα δεύτερο πράγμα, για να δούμε τι σημαίνει ασυνέχεια και αν φταίει η διοίκηση γι' αυτή την ασυνέχεια. Όταν, για παράδειγμα, λίγες μέρες μετά την κατάθεση από υπάλληλο της έκθεσής του για το τι συνέπειες θα έχει το να αποδεχθεί κανένας τις επενδύσεις στην Τοπλού. Αυτός ο συγκεκριμένος υπάλληλος μετατίθεται είναι θέμα επιλογής και ανικανότητας της διοίκησης, όταν λίγες μέρες αφότου παραδοθούν οι προτάσεις για το πώς θα ολοκληρωθεί το νομικό πλέγμα και ο τρόπος λειτουργίας των 27 προστατευόμενων περιοχών με φορέα διαχείρισης, έτσι ώστε αντίστοιχες 27 εκκρεμούσες καταγγελίες στην κοινότητα να σταματήσουν αυτόματα.

Όταν, λοιπόν, λίγες μέρες μετά αφού ολοκληρώνεται αυτό το πλαίσιο και υποβάλλεται για υπογραφή, το συγκεκριμένο άτομο παίρνει μετάθεση, φταίει η διοίκηση για την ανικανότητά της; Όχι, είναι θέματα πολιτικών επιλογών στα οποία αναφέρθηκαν άλλοι συνάδελφοι και δεν θα σταθώ περισσότερο.

Ας δούμε λιγάκι το θέμα των ρόλων· ας πούμε, θα θέλαμε όλοι μας να έχουμε έναν άλλο ρόλο – φάνηκε κιόλας και από τις συνοπτικές ακόμα

εισδηγίες και στην Ευρώπη και στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια. Όμως το ρόλο δεν τον αποκτάς έτσι επειδή τον θέλεις. Πρέπει να υπάρχουν και κάποιες προϋποθέσεις, πρέπει να υπάρχουν και φυσικές προϋποθέσεις και άλλες τις οποίες φτιάχνεις.

Συμφωνώ πάρα πολύ με κάποιους συναδέλφους που το τόνισαν αυτό. Να σας πω το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα που είναι στο μεσογειακό επίπεδο, επειδή εξέφρασε κάποια σχετικά ερωτήματα και η κ. Κατοχιανού.

Στη Μεσόγειο λοιπόν και για τη Μεσόγειο ήδη η Κοινότητα από το 1995 έχει φτιάξει ένα πλαίσιο συνεργασίας: την ευρωμεσογειακή συνεργασία. Δεν πήγε καλά αυτό το σχήμα, και δεν πήγε καλά για μια σειρά λόγους. Ένας από τους λόγους ήταν ότι η έννοια της ισοτιμίας, που τουλάχιστον ειπώθηκε, δεν τηρήθηκε στην πράξη, κι αυτό εξαιτίας κάποιων άλλων μεγαλύτερων δυνάμεων από την Ελλάδα.

Η Ελλάδα όμως ακόμα και εκεί που θα μπορούσε να παίζει το ρόλο της, για μια σειρά λόγους που ειπώθηκαν σαν θετικές προϋποθέσεις, δεν τον έπαιξε. Δεν αξιοποίησε τις καλές σχέσεις που είχε με κάποιες χώρες, δεν αξιοποίησε το όποιο Know How είχε σε κάποιους τομείς, δεν κινητοποιήθηκε ουσιαστικά ήταν ουραγός σε κάποιους άλλους εμπειρογνώμονες που απλώς χρειαζόταν να έχουν και μερικούς experts από άλλες χώρες για λόγους γεωγραφικής διασποράς.

Το ρόλο μας δεν τον παίξαμε ούτε και σε έναν άλλον Οργανισμό που συμβαίνει να εδρεύει, από τους λίγους διεθνείς οργανισμούς που εδρεύουν στην Αθήνα, και είναι το Μεσογειακό Σχέδιο Δράσης, το οποίο λειτουργεί με βάση μία διεθνή σύμβαση της Βαρκελώνης από το 1975 – έχουν περάσει τόσα χρόνια, το έχουμε, πηγαίνουμε σε κάποιες εκδηλωσούλες πότε πότε, δεν το αξιοποιούμε παρότι εκεί ο συσχετισμός είναι τέτοιος που θα μπορούσε ο ρόλος μας να είναι πολύ πιο ουσιαστικός.

Όλα αυτά, λοιπόν, θέλω να πω, καλλιεργούνται, παύουν οι ασυνέχειες αν τυχόν τη δουλέψεις την υπόθεση σωστά, με βάση προϋποθέσεις, με βάση εργαλεία, με βάση πολιτικές, έτσι ώστε ακόμα και σε περίοδο κρίσης, όπως είναι η παρούσα, να μη βρεθείς να έχεις τόσο πολλές απώλειες, όπως θα έχουμε τώρα.

Σε ό,τι αφορά αντίστοιχα την ασυνέχεια μεταξύ αναπτυξιακών προτύπων και χωροταξικών προτύπων ένα μόνο θα ήθελα να προτείνω. Κάποια άλλη στιγμή σε κάποιες άλλες ημερίδες ας δούμε από κοινού οι

ενδιαφερόμενοι επιστήμονες –ο καθένας από όποιο χώρο έρχεται και με όποια εμπειρία φέρνει μαζί του– τι εναλλακτικά πρότυπα θα μπορούσαμε να προτείνουμε και στο αναπτυξιακό επίπεδο και στο χωρικό επίπεδο, διότι βεβαίως τέτοια πρότυπα δεν απεικονίστηκαν μέσα στα πλαίσια τα χωροταξικά τα οποία προτείναμε.

Και ένα τελευταίο σημείο. Φάνηκε στην αρχή της ημερίδας να υπάρχει μία διαφορετική αντίληψη, ας το πω έτσι, σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη, αιεφόρο ανάπτυξη κ.λπ. ή την ορθολογική ολοκληρωμένη χωροταξική πολιτική.

Εν ολίγοις, μπορεί να λέμε διαφορετικούς όρους και να εννοούμε παρόμοια πράγματα σαν το ζητούμενο, τον καιρό το 1992 –όπου ήρθε στο διεθνές επίπεδο και υιοθετήθηκε στο Ρίο ντε Τζανέιρο– ο όρος έφερε κάτι πάρα πολύ σημαντικό. Ώς τότε η προσέγγιση ήταν οικονομικού χαρακτήρα και επιτέλους ύστερα από πολλή προσπάθεια της Μπρούτλαντ και άλλων, συμφωνούσαμε οι χώρες ότι θα έπρεπε οι τρεις πυλώνες να έχουν μία ισοτιμία –ο οικονομικός, ο κοινωνικός και ο περιβαλλοντικός– και να βλέπουμε με μία χρονική προοπτική μπροστά μας.

Αυτά ήταν τα τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του όρου, ο οποίος όρος ατύχησε στη μετάφρασή του στα ελληνικά. Ε, δεν έχει τόσο πολλή σημασία πώς το λέμε, σημασία έχει το τι θέλουμε. Και το άλλο πράγμα που έχει πολύ μεγάλη σημασία είναι ότι αυτό τον όρο σαν σύλληψη πρέπει, αυτή ήταν και η έννοια από τότε, να τον εξειδικεύσει κανένας και να δει πώς θα τον εφαρμόσει σε κάθε χώρα, ανάλογα με τις ανάγκες της και τις συνθήκες της και σε καθένα από τα επίπεδα: το εθνικό, το περιφερειακό, το τοπικό κ.λπ.

Εμείς, λοιπόν, χρησιμοποιούμε τον όρο ακόμα και αν συμφωνήσουμε –που συχνότατα δεν συμφωνούμε στο πώς θα τον πούμε, αλλά τον χρησιμοποιούμε σαν καραμέλα–, την εξειδίκευση δεν την κάναμε και έχουν περάσει τόσα χρόνια. Θα ήταν ίσως μια ευκαιρία μέσα από τέτοιες ημερίδες να προσπαθήσουμε να προωθήσουμε τέτοιες εξειδικεύσεις. Ευχαριστώ πολύ.

Ε. Παναγιωτάτου Ευχαριστώ, κ. Μουρμούρη. Η κ. Π. Κοσμάκη.

Π. Κοσμάκη Δεν θα ήθελα να μακρηγορήσω. Ήθελα να επισημάνω δυο-τρία θέματα. Ορισμένα άλλα, τα οποία είχα σκεφτεί, έχουν ήδη επισημανθεί από τους συναδέλφους που έχουν μιλήσει.

Ένα θέμα, το τελευταίο στο οποίο ήθελα να αναφερθώ, είναι σχετικό με τις εναλλακτικές δυνατότητες και τα εναλλακτικά σενάρια, τα οποία δεν συζητήθηκαν εκτενώς, δεν υπήρχε ο χρόνος. Θα ήταν ίσως χρήσιμη μια διοργάνωση, όχι σύντομα βέβαια, ενός ευρύτερου συνεδρίου όπου θα μπορούσαν να συζητηθούν επί της ουσίας θέματα εναλλακτικών προτύπων σε σχέση και με την οικονομική ανάπτυξη.

Σε σχέση, λοιπόν, με την οικονομική ανάπτυξη και τα πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης αναφέρθηκαν τα θέματα της οικοδομικής δραστηριότητας. Δόθηκε έμφαση στην οικοδομική δραστηριότητα εντός και εκτός σχεδίου, καθώς και σε ορισμένους τύπους ανάπτυξης τουρισμού στις διάφορες περιοχές της χώρας. Η αναφορά σε αυτά τα θέματα δείχνει και τα όρια αυτών των τύπων ανάπτυξης, η οποία συνεχώς έρχεται σε αντίθεση με την ποιότητα του περιβάλλοντος και την ποιότητα της ζωής στις πόλεις.

Ήθελα να κάνω μια επισήμανση εδώ σχετικά με την προβολή του διεθνούς ρόλου της χώρας. Πράγματι, πιστεύω ότι αυτό δεν προγραμματίζεται από μόνο του. Ο διεθνής ρόλος προκύπτει μέσα από μια ευρύτερη καταρχήν κοινωνική συμφωνία, αλλά και μέσα από παραγωγικές διαδικασίες και πολιτιστικές ανταλλαγές οι οποίες το επιτρέπουν.

Είναι ένα σύνθετο θέμα και παρότι ασχολούμαι με τα θέματα επιπέδου αστικού και όχι χωροταξικού σχεδιασμού, θα ήθελα να πω εδώ ότι δεν είναι και τόσο εμφανής αυτή η διαφορά των επιπέδων, όπως ήταν παλιά. Δηλαδή, συχνά αναφερόμαστε σε πόλεις-παράδειγμα, πόλεις οι οποίες έχουν προκύψει από το σχεδιασμό, αλλά και μέσα από την έρευνα –εδώ υπάρχει μια αλληλεξάρτηση–, παραδείγματα πόλεων οι οποίες προσπάθησαν μέσα από τη μεγέθυνση του διεθνούς ρόλου τους να καλύψουν ευρύτερες οικονομικές αδυναμίες. Υπάρχουν τέτοιες πόλεις, οι οποίες έχουν διαφημιστεί και ως αειφόρες πόλεις, όχι στην Ελλάδα βέβαια αλλά στον ευρωπαϊκό χώρο. Δηλαδή υπάρχει το παράδειγμα του Μπέρμιγχαμ, πόλη η οποία αντιμετώπισε με αυτό τον τρόπο την οικονομική κρίση και αποτέλεσε πόλο επίσκεψης και συγκέντρωσης τουριστών.

Όμως το Μπέρμιγχαμ ήταν μια παλιά βιομηχανική πόλη με έναν πληθυσμό ο οποίος ήταν εργατικός πληθυσμός. Δόθηκε πολύ μεγάλη έμφαση στην προβολή του Μπέρμιγχαμ για τη συγκέντρωση επισκεπτών και τουριστών, αυτό προκάλεσε μία αύξηση των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα και δεν βοήθησε στο να μειωθεί η ανεργία των κατοίκων του

ιδιαίτερα, δηλαδή να μειωθεί η ανεργία των κατοίκων του Μπέρμιγχαμ οι οποίοι ήταν βιομηχανικοί εργάτες· δεν βοήθησε στο να εκπαιδευτούν, γιατί δόθηκαν λιγότερα χρήματα στην εκπαίδευση απ' ό,τι στην ανάπτυξη του κέντρου και των περιοχών του κέντρου του Μπέρμιγχαμ ώστε να μπορέσουν αυτοί οι νέοι άνθρωποι να ενταχθούν στις νέες θέσεις απασχόλησης.

Βέβαια από την άλλη πλευρά εδώ έχουμε μια περίεργη, και το είχαμε σε αρκετές ευρωπαϊκές πόλεις, συγχώνευση μιας πολιτικής εκ των άνω που ήταν η πολιτική, αν θέλετε, της προώθησης νεοφιλελεύθερων οικονομικών τάσεων και μιας πολιτικής εκ των κάτω που ήταν το αίτημα για καλύτερο περιβάλλον.

Έτσι αυτή η αιχφόρος ανάπτυξη, η έμφαση σε ζητήματα περιβάλλοντος, έρχεται σε μια εποχή όπου ταυτόχρονα έχουμε κι αυτές τις τάσεις στην αγορά. Και αυτές οι τάσεις επικράτησαν και στην Ελλάδα με έναν τρόπο διαφορετικό μιν που φαίνεται ασυντόνιστος, αλλά επικράτησαν και εκφράστηκαν –μέσα από τις αντιφάσεις στη διοίκηση–, ήταν όμως τελικά σαφείς επιλογές.

Το θέμα, λοιπόν, των τύπων ανάπτυξης ίσως θα πρέπει να μας απασχολήσει και να τροφοδοτηθεί από την έρευνα στα πανεπιστήμια και να αποτελέσει ένα θέμα συζήτησης, γιατί πραγματικά το υφιστάμενο μοντέλο δεν έχει, νομίζω, μέλλον.

Ε. Παναγιωτάτου Και με αυτό το αισιόδοξο συμπέρασμα, κ. Κοσμάκη, κλείνουμε την ημερίδα. Ευχαριστώ πολύ. Ο κ. Οικονόμου θέλει οπωσδήποτε να πει μια τελευταία λέξη.

Δ. Οικονόμου Θα ήθελα να πω μια τελευταία λέξη, ότι θέλω να ευχαριστήσω, και νομίζω εκ μέρους όλων, το Πολυτεχνείο και προσωπικά την κ. Παναγιωτάτου γι' αυτή την εκδήλωση, κυρίως για τον διαπανεπιστημιακό χαρακτήρα. Υπήρχαν και εκπρόσωποι επίσης από τη διοίκηση, από το ελεύθερο επάγγελμα, που επίσης είναι αναγκαίο, αλλά κυρίως στη συγκεκριμένη περίπτωση για τον διαπανεπιστημιακό χαρακτήρα, δεν είναι συνηθισμένο. Νομίζω ότι αυτό συνέβαλε στο να είναι ο προβληματισμός πλουσιότερος και ελπίζω ότι θα υπάρξουν και άλλες τέτοιες πρωτοβουλίες, από όλες τις πλευρές. Ευχαριστώ και πάλι.

Ε. Παναγιωιάτου Εγώ σας ευχαριστώ πάρα πολύ γι' αυτή τη βραδιά που οι εισηγητές και εσείς την κάνατε εξαιρετική. Και θα μου επιτρέψετε να ευχαριστήσω τον υποψήφιο διδάκτορα κ. Μ. Μπακαούκα, που ήταν η ψυχή αυτής της εκδήλωσης, το Φωτογραφικό Εργαστήριο του Πολυτεχνείου, τον κ. Β. Γκούφα και τον κ. Α. Χατζηβασιλείου, που έφτιαξαν αυτό το βίντεο από σπουδαστικές εργασίες τις οποίες είδατε το πρωί έξω στο χολ, και το Εργαστήριο Γραφικών Τεχνών της Σχολής Καλών Τεχνών με την Καθηγήτρια κ. Λ. Βιδάλη για την αισθητική επιμέλεια της εκδήλωσης.

Καλή σας νύχτα. Σας ευχαριστούμε πολύ.

ΛΗΞΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Συντελεστές της Ημερίδας

Μηνάς Αγγελίδης, Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
angelidi@central.ntua.gr

Αθανάσιος Αραβανινός, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
aravant@central.ntua.gr

Σοφία Αυγερινού-Κολώνια, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.,
skolonia@arch.ntua.gr

Λουδοβίκος Βασενχόβεν, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
lwassen@central.ntua.gr

Κωνσταντίνος Δημόπουλος, Δρ. Χωροτάκτης-Πολεοδόμος,
kodim@otenet.gr

Πόλυ Ζείκου, Διευθύντρια Χωροταξίας Υ.Π.Ε.Κ.Α.,
p.zeikou@dxor.minenv.gr

Δήμητρα Κατοχιανού, Πολεοδόμος-Χωροτάκτης,
nlk@otenet.gr

Γρηγόρης Καυκαλάς, Καθηγητής Α.Π.Θ.,
kafkalas@estia.arch.auth.gr

Ράνια Κλουτσινιώτη, Εκπρόσωπος Τ.Ε.Ε.,
rania_kl@hol.gr

Σίσσυ Κορακά, Αρχιτέκτων Μηχανικός,
s.koraka@athensorg.gr

Άγγελος Κότιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς,
akotios@gmail.com

Αύρα Κυριοπούλου, Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος,
avraku@tellas.gr

Μαρία Κωστοπούλου, Προϊσταμένη Μονάδας Ειδικής Υπηρεσίας
Στρατηγικής και Παρακολούθησης Πολιτικών ΥΠ.ΑΝ.,
mkostoroulou@mnec.gr

Δημήτρης Λιανός, Μεταλλουργός Μηχανικός-Περιφερειολόγος,
dlianos@lkm.gr

Παύλος Λουκάκης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου,
ploukak@panteion.gr

Ελένη Μαΐστρου, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.,
elmais@central.ntua.gr

Άννα Μελανίτου, Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος,
malanitu@otenet.gr

Δημήτρης Μέλισσας, Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
lomelaw@ath.forthnet.gr

Αθηνά Μουρμούρη, Διευθύντρια Οικιστικής Πολιτικής και Κατοικίας Υ.Π.Ε.Κ.Α.,
a.mourmouri@dopk.minenv.gr

Ηλίας Μπεριάτος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,
beriatos@otenet.gr

Δημήτρης Οικονόμου, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,
deconom@prd.uth.gr

Ελίσα Παναγιωτάτου, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.,
elpanay@central.ntua.gr

Ιωάννης Πολύζος, Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
gpolyzos@central.ntua.gr

Δημήτρης Ρόκος, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.,
drdrok@central.ntua.gr

Παντελής Σκάγιαννης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,
leonska@prd.uth.gr

Κωστής Χατζημichάλης, Καθηγητής Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου,
hadjimichalis@hua.gr

Μάρθα Χουσιανάκου, Εκπρόσωπος Σ.Ε.Π.Ο.Χ.,
edpsa@tee.gr

